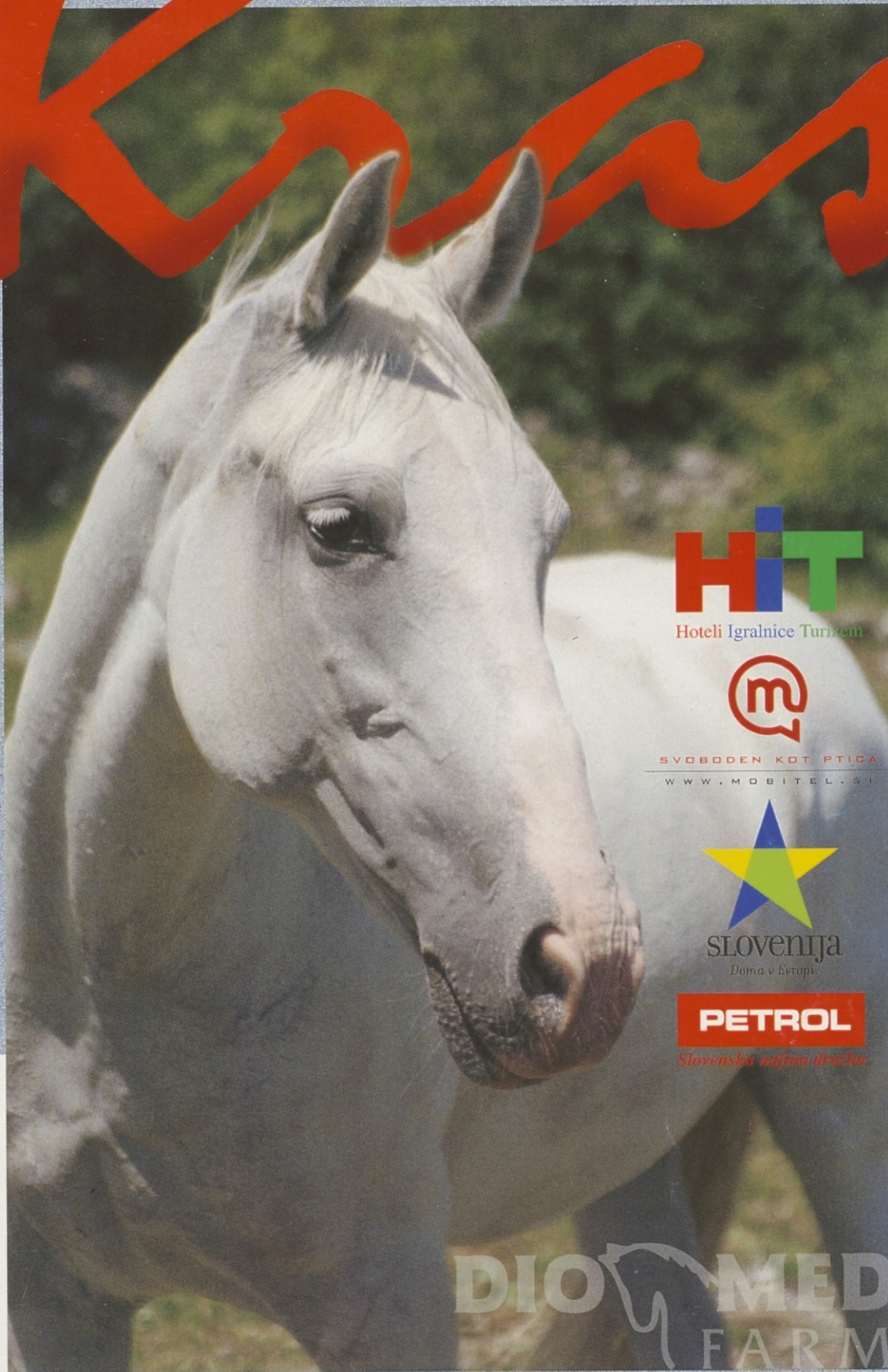

SEPTEMBER 2000 št. 41 CENA 650 SIT

Kras

Pošttnina plačana pri pošti 1102 Ljubljana

ISSN 1318-3257
9 771318 325772

HT
Hoteli Igralnice Turzem

SVOBODEN KOT PTICA
WWW.MOBITEL.SI

Slovenija
Doma v Evropi.

PETROL

Slovenska naftna družba

Revija Kras podpirajo

V NJENIH PRIZADEVANJIH
ZA OHRANITEV NAŠE NARAVNE
IN KULTURNE DEDIŠČINE

DIO MED FARM

Novo tisočletje

Nova renesansa

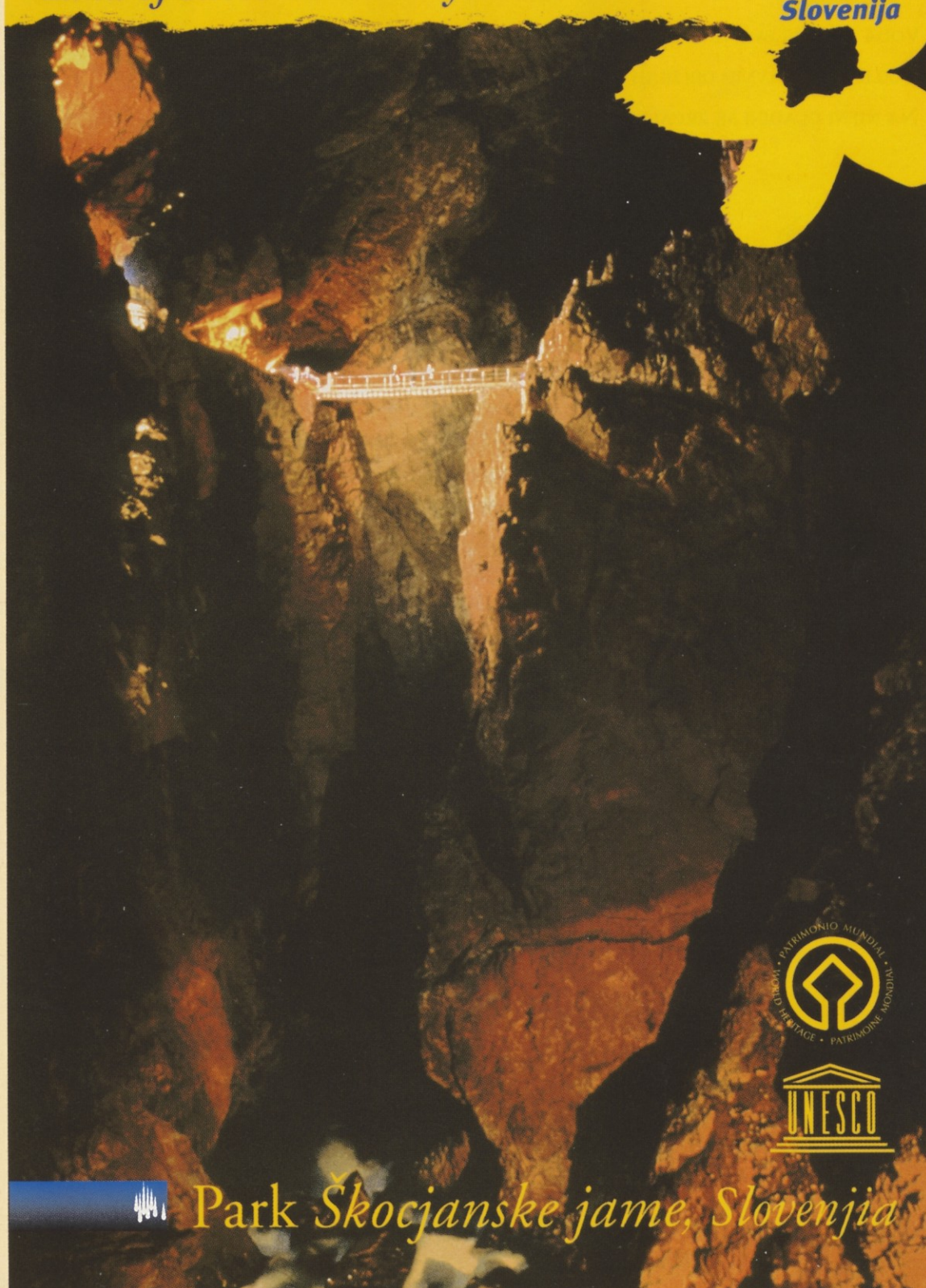
v grafiki

DELO *tiskarna*

info@delo-tiskarna.si

THE SLOVENE KARST

Land of Subterranean Mysteries

Park Škocjanske jame, Slovenija

Na zasedanju skupščine Svetovne trgovinske organizacije konec 1999 v Osaki na Japonskem je med 550 plakati o naravni dediščini in turizmu v konkurenci zmagal plakat Škocjanskih jam. Prikazuje Cerkvenikov most več kot 70 metrov nad ponorom Reke in vhod v Hankejev kanal.

**Nezgodno zavarovanje obiskovalcev Parka Škocjanskih jam
in ostala zavarovalna kritja.**

Zanesliiva Varna. Ki prisluhne.

VODA = ŽIVLJENJE

VODA SESTAVLJA DVE TRETJINI ZEMELJSKE POVRŠINE IN JE VITALEN ELEMENT VSEH ŽIVIH BITIJ. V RAZLIČNIH POJAVNIH OBLIKAH JE NAJPOMEMBNEJŠI OBLIKOVALEC PODOBE IN ŽIVLJENJA PLANETA. NA NJENI GLADINI SE ZRCALI OKOLJE V VSEJ SVOJI BARVITOSTI, NJENA PROSOJNOST IN ČISTOST ODSEVATA NAŠ ODNOS DO NARAVE.

ČISTO

in naravno okolje je za ljudi življenjskega pomena. V **Heliosu** že nekaj let usmerjamo znanje in izkušnje v razvoj okolju prijaznih barv na vodni osnovi, za kar imamo več razlogov:

- **zavedamo se** ranljivosti okolja,
- **zavedamo se** pomena nadomeščanja neprimernih sestavin z okolju in ljudem bolj primernimi,
- **zavedamo se**, da so barve, ki jih proizvajamo, prisotne na vsakem koraku našega življenja in dela,
- **zavedamo se**, da moramo upoštevati najzahtevnejša okoljevarstvena priporočila in standarde, ki veljajo v Evropi.

DANES vam v **Heliosu** lahko ponudimo vodne barve za različne kvalitete podlage (les, parket in kovine) v sklopu uveljavljenih blagovnih skupin **Bori**, **Ideal** in **Tessarol**, ki ustrezajo najzahtevnejšim svetovnim standardom. Vizualno so ti izdelki prepoznavni po grafičnem simbolu ribice v soncu, ki se kot žig pojavlja na embalaži in jamči visoko kakovost in ekološko neoporečnost barv.

Helios
v sodelovanju z
Ministrstvom za okolje
in prostor od vsakega pro-
danega litra okolju prijaznih
barv namenja **50 SIT** za
ohranjanje čistih
slovenskih voda.

Okolju prijazne barve.

HELIOS

MEDIACARSO

Telefoni revije Kras:

01/421-46-95

01/421-46-90

05/766-02-90

Fax:

01/421-46-95

05/766-02-91

Kras, revijo o Krasu in krasu,
izdaja podjetje MEDIACARSO, d.o.o.,

Rimska cesta 8, 1000 Ljubljana

Telefon: +386-01/421-46-95,

+386-01/421-46-90;

fax: +386-01/421-46-95, +386-05/766-02-91

E-mail: mediacarso@eunet.si

Glavni urednik: Lev Lisjak

Odgovorna urednica: Ida Vodopivec-Rebolj

Naslov: uredništvo revije Kras, p.p. 17,

6223 Komen; telefon: +386-05/766-02-90

Maloprodajna cena skupaj 8-odstotnim DDV

650 SIT, 3 EUR, 5 \$, 6 DEM, 6.500 Lit.;

naročnina za šest zaporednih števil

z 8-odstotnim DDV in poštno dostavo na

naročnikov naslov v Sloveniji 4.500 SIT,

s poštno dostavo na naročnikov naslov v tujini

7.000 SIT, 35 EUR, 35 \$, 70 DEM, 70.000 Lit

Matična št.: 1545612, Davčna št.: 36139327

Žiro račun: 50100-601-0301427

Devizni račun pri NLB, podružnici Center:

900-27620-91455/0

Tisk: Delo-Tiskarna, Ljubljana

Fotografije: Fotoagencija MEDIACARSO

Nenaročenih rokopisov in fotografij

uredništvo ne vrača.

Brez izdajateljevega pisnega dovoljenja je

ponatis ali kakršno koli povzemanje

prispevkov iz revije Kras prepovedano.

Po mnenju Urada vlade R Slovenije

za informiranje št. 23/142-92 od 27.5.1993

sodi revija Kras s prilogami med proizvode

informativne narave, za katere se plačuje

DDV po 8-odstotni stopnji.

Mednarodna standardna serijska številka:

ISSN 1318-3257.

Organizacija tiska:

K Korotan Ljubljana d.o.o.

Revijo Kras sofinancirata

Ministrstvo za okolje in prostor

in Ministrstvo za evropske zadeve

Slika na naslovnici:

Lipicanka Batosta
s farme lipicancev DIOMED
v Lokvi na Krasu.

Fotografija Lev Lisjak

Vseбина

SEPTEMBER 2000, ŠT. 41

Uredništvo	UVODNIK	4
Uredništvo	EKOLOŠKO, NARAVI PRIJAZNO KMETOVANJE NA KRASU	5
Agencija Kras	MALI SLOVENSKI OXFORD	6
Janez Koželj, Adrijan Cigerle, Boštjan Kikelj	PLAC, POLJE, STARI ZBIRALNIK - TRIJE SODOBNI TRGI	10
Davorin Vuga	ŠE O GLEDANICI NA ŠTANJELSKEM GRIČU	12
Iztok Humar	KAKO IN KDAJ JE NASTAL LIPICANEC	14
Mitja Kaligarič	BOTANIČNI MUZEJ POD NANOSOM	16
Vanja Debevec	FRANCOSKA PARKA VERCORS IN LES ECRINS	20
Tomaž Zorman	NARAVOVARSTVENA NADZORNA SLUŽBA	24
Gabrijela Rebec-Škrinjar	STO LET KAPELICE MATERE BOŽJE V POVIRJU	28
Boštjan Štolfa	VRAŽE IN STARE VERE NA KRASU	30
Andrej Malnič	OB KRESI SE DAN OBESI	32
Andrej Malnič	KRISTINA RUDEŽ V ŠTANJELU ŠE VEDNO PLETE VENEC SVETEGA IVANA	34
Berta Jereb	FONDACIJA MALI VITEZ	36
Davorin Vuga	ANTIČNE FRESKE V SLOVENIJI	38
Uredništvo	NAJNOVEJŠA UMETNIŠKA BERA MARKA KRAVOSA	39
Drago Legiša	CENA ZA SVOBODO	44
Jožko Žiberna	MOJA DRUŽENJA S PESNIKOM IGOM GRUDNOM	47

Revija Kras obravnava pomembna vprašanja tistih predelov države Slovenije in tudi Tržaške pokrajine, za katere so značilni kraška krajina, arhitektura, bivanjska kultura, tipični kraški pojavi in prebivalci. Mišljena so predvsem gospodarska, socialna, bivanjska, naravovarstvena, kulturna in druga vprašanja kraškega prostora, ki v Republiki Sloveniji predstavlja kar 44 % ozemlja, v Tržaški pokrajini pa sega od državne meje med Slovenijo in Italijo na severu, vzhodu in jugu do Jadranskega morja in do Soče na zahodu.

Prvenstveno so to vprašanja, ki jih drugi mediji načrtno, poglobljeno in stalno ne obravnavajo. To pa so vprašanja o ohranjanju identitete krasa nasploh, o njegovem varovanju pred onesnaževanjem, o spreminjanju njegove kulturne krajine z nezaželenim zaraščanjem in z nenačrtnim poseljevanjem. To so vprašanja o varovanju in ohranjanju kraške kulturne in naravne dediščine ter kraških tradicij. To so tudi vprašanja, kako popularizirati in spodbujati kulturno, društveno in družabno življenje na tem prostoru. To so še vprašanja o smiselnem posodabljanju bivanjske arhitekture ter o vseh možnih rešitvah v zvezi s tem. Pa vprašanja o razvijanju kraški krajini in njenim ljudem prijaznih gospodarskih dejavnosti za njihov gmotni in duhovni napredek. In to so tudi vprašanja o promociji kraške pokrajine in njenega podzemlja slovenski in svetovni javnosti. Kras je namreč s svojo tipiko, s svojo neponovljivostjo in umestivijo v središče Evrope eden izmed dominantnih razpoznavnih znakov države Slovenije in Tržaške pokrajine v evropskem in svetovnem prostoru.

Poudarek na medsebojni neločljivi soodvisnosti in povezanosti kraških območij v Republiki Sloveniji in na območju Tržaške pokrajine ter delno Goriške pokrajine v Republiki Italiji nam je izhodišče za naslednjo misel, ki jo izdajatelji revije Kras naslavljamo Slovencem v Italiji in vsem tistim, ki se zavzemajo za razumen razvoj kraškega prostora. To še zlasti skozi prizmo pogledov, uprtih v jutrišnji dan, ko bo Republika Slovenije članica Evropske unije.

Dosedanji poskusi, da bi na straneh revije Kras predstavljali tudi problematiko, povezano z življenjem in delom Slovencev na Tržaškem Krasu in nasploh na območju v sosednji Italiji, na katerem je tamkajšnji človek od nekdaj življenjsko odvisen od kraške zemlje, so že obrodili sadove. Toda z obsegom dosedanjega sodelovanja nismo zadovoljni - ne izdajatelji revije Kras in ne njeni bralci v zamejstvu. Zato vabimo k bolj poglobljenemu sodelovanju posameznike - še posebej mladino, društva, organizacije, podjetja in ustanove, ki v reviji Kras vidijo možnost za informiranje bralstva na Slovenskem ter na tujem o svoji povezanosti s krasom, o navezanosti nanj in o skrbi za nadaljnji razvoj skupnega kraškega prostora Slovenije in Italije!

Svoje pobude in predloge za sodelovanje v reviji Kras nam sporočajte po telefonu na številki +386-01/421-46-95 in +386-05-766-02-90 ali pišite na naslov: Revija Kras, p.p. 17, 6223 Komen, Republika Slovenija! Z uredništvom se lahko povežete in nam pošiljate svoja sporočila ali prispevke tudi po elektronski pošti: mediacarso@eunet.si. Enako lahko uporabite telefaks: +386-01-421-46-95 in +386-05-766-02-91!

Uredništvo

EKOLOŠKO, NARAVI PRIJAZNO KMETOVANJE NA KRASU

Uredništvo

Kmetijska pridelava v Sloveniji je zelo raznolika; tako, kakor so raznolike razmere za kmetovanje. Na območjih, kjer naravne razmere dopuščajo uporabo sodobnih tehnoloških postopkov, se je pridelava stopnjevala; ponekod do take mere, da se pojavljajo težave v sami pridelavi (pomanjkanje humusa, zapleveljenost, ostanki fitofarmaceutskih, to je kemičnih sredstev za varstvo rastlin, ...), opazni pa so tudi škodljivi vplivi na okolje... Kjer so razmere za kmetovanje manj ugodne – takih območij je v Sloveniji po veljavni klasifikaciji tri četrtnine – so ostali pridelovalni načini večinoma tradicionalni in okolju prijazni: poljski kolobar je še vedno relativno širok, vsebnost humusa v tleh se ne zmanjšuje, uporablja se domača, organska gnojila, poraba mineralnih gnojil na enoto površine je majhna in uporaba kemičnih zaščitnih sredstev za varstvo rastlin je zelo omejena. Žal pa se taka območja večinoma zaraščajo.

Tako je začel svoj uvod v publikacijo Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano "Priporočila za ekološko kmetovanje v Sloveniji" mag. Miran Naglič, univ. dipl.inž. kmetijstva, pomočnik direktorja Uprave RS za pospeševanje kmetijstva. In ker so Priporočila po njegovem mnenju še vedno nekakšno osnovno vodilo za naravi prijazno in z njo skladno kmetijstvo, začinjamo s to izdajo revije Kras bolj načrtno obravnavati smiselnost ekološkega kmetovanja na Krasu.

Miran Naglič ugotavlja, da "zaradi omejenega obsega zemljišč za kmetijsko pridelavo", (to velja še posebej za Kras, Brkinje in druga kraška območja v Sloveniji, ki jih je skoraj 45 % vsega površja naše države – op. uredništva) zaradi razdrobljenosti posesti ter zaradi omejitvenih dejavnikov klime, reliefa in lastnosti tal tudi naša kmetijska pridelava pri sedanjem načinu pridelave, predelave in trženja ne more biti konkurenčna kmetijsko bolj razvitim deželam. V nada-

ljevanju trdi, da ima po nekaterih ocenah le deset odstotkov sedanjih obratov stvarne možnosti za razvoj v moderne, konkurenčno sposobne kmetijske enote. Za ostale kmetije pa sodi, da si bodo morale iskati dohodek predvsem v raznovrstnosti in kakovosti ponudbe kmetijskih pridelkov ter v dopolnilnih in dodatnih dejavnostih. Naglič ugotavlja, da "obstajajo torej realne možnosti za razvoj naravi prijaznih oblik kmetovanja, za razvoj predelave pridelkov na kmetijah, za pripravo hrane po tradicionalnih postopkih za trg, za prodajo na domu, za turizem in druge dejavnosti, ki bodo skupaj zagotavljale primeren dohodek prebivalcem na podeželju (tržna niša)". Po njegovih ugotovitvah postaja (ostaja) ekološko kmetovanje eden izmed sestavnih delov ohranjanja in razvoja vsega prostora, naravne in kulturne dediščine; zlasti še na območjih s težjimi pridelovalnimi razmerami, torej ne le na Krasu in Brkinih, marveč tudi na drugih kraških območjih Slovenije!

Priporočila za ekološko kmetovanje v Sloveniji spodbujajo kompleksno, celovito preoblikovanje podeželja in ponovno ovrednotenje kmetijstva kot panoge, kmetij kot gospodarskih subjektov ter kmetov kot nosilcev razvoja in življenja nasploh. Ekološko kmetijstvo je ena izmed pomembnih gospodarskih dejavnosti na podeželju, ki pa ne more obstajati sama, brez drugih dejavnosti. "Največja napaka, ki jo lahko naredimo", končuje svoj uvod v Priporočila Miran Naglič, "je, da pridelamo kakovostne pridelke, ki pa jih ne moremo (ne znamo) prodati. Zato moramo potrošnike seznanjati s prednostmi doma pridelane, prirejene in predelane hrane, tako hrano zagotoviti na trgu, pripraviti zakonske podlage za pridelavo, nadzor in trženje tovrstne hrane ter uvesti državne spodbude".

Na podobne ugotovitve so opozorili tudi ustvarjalci Pilotnega projekta Kras, ki ga vodi sekretariat regionalne pisarne Agencije Republike Slovenije za regionalni razvoj v Štanjelu. Na nedavni predstavitvi dela štirih tematskih delovnih skupin, ki so ugotovljale in vrednotile razvojne prednosti in pomanjkljivosti Krasa, so posebej poudarili potrebo po spodbujanju naravi prijaznega kmetijstva in v teh okvirih vinogradništva za pridelovanje terana, reje goveda in drobnice ter sadjarstva in zelenjadarstva za bogatitev ponudbe domače in tipične kraške hrane v okviru turistične ponudbe ter pod skupnim zaščitnim znakom "PRIDELANO NA KRASU".

Prenova in revitalizacija Štanjela

MALI SLOVENSKI OXFORD

Agencija Kras

Čeprav smo projekte za preno-vo in revitalizacijo Štanjela, ki so nastali v okviru Pharejevega projekta Štanjel, v reviji Kras že nekajkrat in z različnih zornih kotov predstavili, tokrat pišemo o njih, kakor jih je nedavno kot celoto predstavil župan Občine Komen Uroš Slamič s svojim svetovalcem v občinski upravi Erikom Modicem. Končno se je po veliko izrečenih in napisanih besedah o tem, kaj naj bi štanjelska naselbina na griču bila, njegova prenova razmahnila, v kratkem pa bo prenovitvenih del še več...

Ureditev Ferrarijevega vrta

S pomočjo kanadske Fundacije za zgodovinsko dediščino, Ministrstva za kulturo, vaške skupnosti Štanjel in Občine Komen, ki vodi vse delo, se je pričela prva faza obnovitvenih del na območju Ferrarijevega vrta - krožne razgledne sprehajalne poti okrog štanjelskega griča pod Gledanico. Obnovili bodo vhodna in izhodna vrata vrta, sprehajalne poti, očistili in popravili podporne zidove ob poti, uredili vedute itn. s hortikulturno ureditvijo. To naj bi se končalo do 15. septembra, ko naj bi si Štanjel ogledal kanadski minister za zunanjo trgovino.

Temu bo sledila druga faza obnove Ferrarijevega vrta, to je obnova Fabianijevega kanalizacijskega in vodovodnega sistema, za kar se zavzema Fabianijeva fundacija, ki je pripravila vsa tehniška izhodišča za to. Položili oziroma obnovili bodo cevo-vode za zajemanje meteorne vode na poboč-

ju Gledanice in starega vaškega jedra Štanjela ter s tem zagotovili redno polnjenje bazena v Ferrarijevem vrtu. Tako naj bi bil Ferrarijev vrt v tehniškem smislu usposobljen do pomladi 2001 in nared za redno vzdrževanje s posebnim poudarkom na dodatni hortikulturni ureditvi.

Z načrtovanimi deli hoče Občina Komen upravičiti zaupanje kanadske fundacije, kajti njena pomoč Štanjelu naj bi se nadaljevala tudi v letu 2001. Ta ustanova je tudi na priporočilo programskega koordinatorja Sveta Evrope za tehnično pomoč in sodelovanje na področju varstva kulturne de-

diščine in velikega ljubitelja Štanjela Mikhaela de Thyseja ne samo obljubila finančno pomoč, marveč je 20.000 ameriških dolarjev tudi že nakazala.

Lastnica Ferrarijevega vrta je sicer država, toda Občina Komen ob pomoči Ustanove Maks Fabiani in regionalne pisarne Agencije R Slovenije za regionalni razvoj v Štanjelu zagotavlja dosledno uresničevanje programa za obnovo vrta. Zato si tudi prizadeva, da pridobi pravico do upravljanja z vrtom. Ferrarijev vrt namreč sodi v celovito kulturno turistično ponudbo Štanjela.

Prenovitev Kvadratnega stolpa ali Stolpa na trgu

Obnovitvena dela na Kvadratnem stolpu ali Stolpu na trgu so v določeni meri že potekala med uresničevanjem Pharejevega projekta Štanjel, in sicer iz tako imenovanega kulturnega dinarja, vendar razpoložljivi denar ni pritekal v zadostni meri, zato so dela obstala.

Med svojim julijskim obiskom v Štanjelu je minister za kulturo mag. Rudi Šeligo po pogovoru o zastojih pri dotekanju sredstev iz tako imenovanega kulturnega tolarja za prenovo Štanjela ocenil, da je treba prenovo stolpa dokončati. In nekaj dni po tem je sporočil, da je denar za to zagotovljen. Tako sedaj poteka javni razpis za izbiro izvajalca prenovitvenih del ne samo Kvadratnega stolpa ampak tudi dveh celičnih enot zgornjega dela grajskega poslopja zahodno od stolpa, kar bo skupaj zagotovilo 350 kvadratnih metrov uporabnih površin.

V Kvadratnem stolpu bodo prostori za Regionalno pisarno Agencije za regio-

nalni razvoj R Slovenije, ki sedaj predvsem vodi pilotni projekt Kras, za Fabianijevo fundacijo ter ostale regionalne ustanove. Z drugimi kraškimi občinami so se že dogovorili, da bo tod domovala lokalna turistična organizacija za Kras in Brkine. Minister za kulturo je zagotovil, da bo Občina Komen v njem namestila lokalnega arhitekta-restavratorka za nadzor nad prenovitvenimi in gradbenimi deli v Štanjelu in za svetovanje ljudem pri prenovi obstoječega stavbnega fonda v naselju na griču in v novem naselju ter v bližnjih vaseh. Ministrstvo za ekonomske odnose in razvoj se zavzema, naj bi njihova regionalna pisarna delovala tudi po končanju Pilotnega projekta Kras. Ker bodo v prenovljenem objektu kar velike uporabne površine, primerne za razstave, predavanja in podobno, si Občina Komen prizadeva, da bi čim prej v njem začel delovati tudi informacijski center za Štanjel.

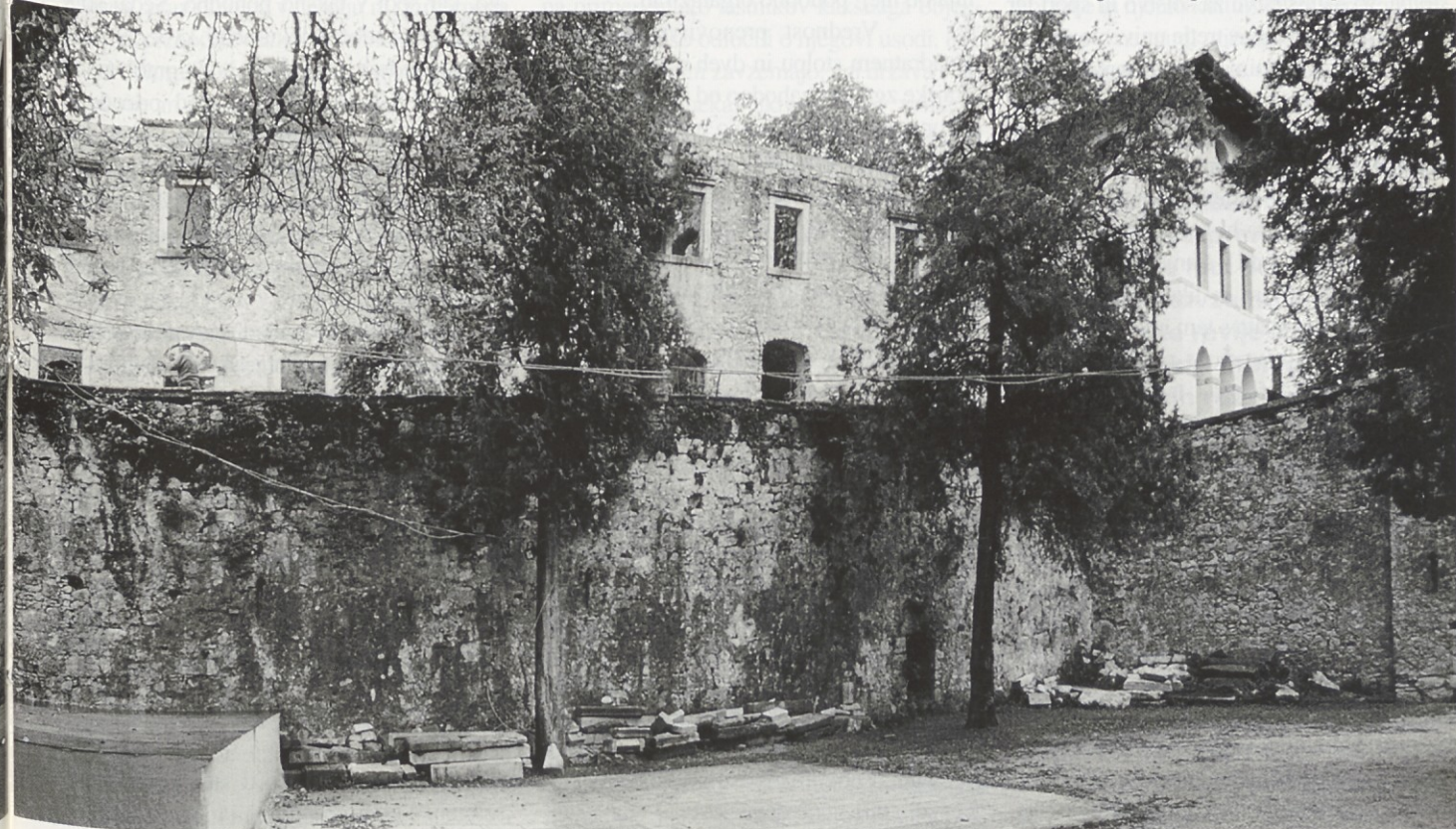
Za prenovo Kvadratnega stolpa in dveh stavbnih celic zgornjega grajskega poslopja vzhodno od njega je denar zagotovljen. Prenovo preostalega niza zgornjih grajskih stavbnih celic pa bo Občina Komen zagotovila v naslednjih letih s sredstvi iz kul-

turnega tolarja in iz drugih virov do tretje gradbene faze. Potem jih bo ponudila do dokončne ureditve z javnim razpisom tistim družbam, zavodom, ustanovam in posameznikom, ki bodo ponudili za Štanjel in njegovo vlogo kot srednjeveške naselbine z muzejsko, kulturno, prireditveno, izobraževalno, turistično in storitveno dejavnostjo najprimernejše vsebine in – seveda – sredstva za začetek in uveljavitev take dejavnosti. Prevezniki prostorov bodo morali jamčiti, da bodo svojo dejavnost začeli v napovedanem roku.

“Mestni” urbanist in restavrator

Predvideni urbanist in restavrator bo v Štanjelu bedel nad potekom prenovitvenih in gradbenih del ter svetoval vsakomur, ki se loteva ali se bo lotil prenove objektov v naselbini na griču ali nove gradnje v naselju pod njim, kako ravnati. Njegova naloga bo tudi, da bo sproti svetoval, kako z majhnimi ukrepi, posegi in finančnimi

Kvadratni stolp (desno) in dve trietažni stavbni celici zgornjega venca gradu (v zahodni smeri od Kvadratnega stolpa) bodo obnovljeni do konca leta 2000. Preostali del tega dela gradu pa bo Občina Komen prenovila v letu 2001 iz tako imenovanega kulturnega tolarja do III. gradbene faze.

PODOBA KRASA

sredstvi preprečevati propadanje stavbnega fonda v naselbini na griču. Pomagal pa bo prenoviteljem tudi, kako priti do prepotrebne denarja s priglavitvami na razne natečaje iz slovenskih in tujih virov. Njegova naloga bo tudi načrtno pripravljavanje in dopolnjevanje vse potrebne gradbene oziroma prenovitvene dokumentacije za Štanjel. Na zamisel o tako imenovanem mestnem arhitektu je zelo argumentirano opozoril prof. dr. Marko Pozzetto za okroglo mizo revije Kras in Občine Komen o prenovi in revitalizaciji Štanjela.

Prostori za fakultete in visokošolski študij

Ker imajo v Občini Komen v načrtu obnovitev vsega zgornjega grajskega poslopja, to je zahodnega niza od Kvadratnega stolpa, so Ministrstvu za šolstvo in šport ter odboru za ustanovitev tretje univerze na Primorskem s posebnim pismom predlagali v smislu policentričnega razvoja univerze v Sloveniji v Štanjelu odpreti sedež nekaterih fakultet, na primer za arhitekturo in akademijo za likovno umetnost. Župan Uroš Slamič je prepričan, da bi kakšen podiplomski študij kot nalašč sodil v štanjelski ambient in da študij arhitekture in likovnih umetnosti dobesedno sovpadata s tem ambientom. Zakaj ne bi v tem prostoru postopno razvili mali slovenski Oxford?

Občina Komen ponuja tretji univerzi na razpolago prostore za njeno delovanje. Štanjel ji možnosti za uresničitev svoje vloge lahko zagotovi, to pa bi pomenilo hkrati tudi prispevek k revitalizaciji Štanjela.

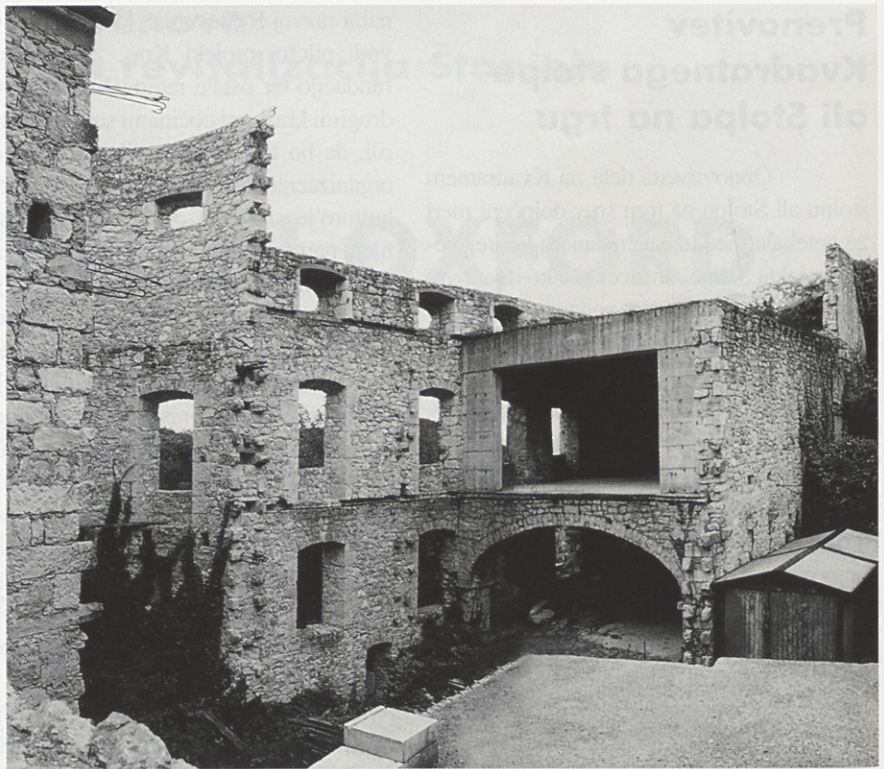
Taka pobuda iz Komna je smiselna toliko bolj, ker se Slovenija vse bolj približuje Evropi in ker po njeni pridružitvi Evropski uniji fizičnih mej proti zahodu ne bo več. Odpraviti pa bo treba še kulturne, znanstvenoraziskovalne in druge, tudi ideološke meje. Vzdolž meje med Italijo in Slo-

venijo so na italijanski strani že najrazličnejše kulturne, visokošolske, znanstvene, raziskovalne ustanove, zato se mora tudi Slovenija ob njej podobno organizirati.

Vrednost prenovitvenih del na Kvadratnem stolpu in dveh celičnih enotah grajske zgradbe zahodno od stolpa do njihove uporabnosti ocenjujejo med 70 in 80 milijonov SIT. Preostale enote v zahodnem nizu od Kvadratnega stolpa pa naj bi najprej obnovili do tretje gradbene faze, medtem pa naj bi se jim, skladno z načrti za prenovu in revitalizacijo Štanjela, domislilo najprimernejše vsebine in dejansko uporabnost ter potem prenovitev dokončalo.

Še trije trgi...

Nadaljnji projekt za prenovu in revitalizacijo Štanjela so trije trgi, za katerih ureditev so v juniju letos dobili idejne rešitve, delo skupine študentov Fakultete za arhitekturo pod vodstvom prof. Janeza Koželja. Štanjelci so projekt podprli, saj take površine potrebujejo. Sedaj si letno ogleda Štanjel že kakšnih dvajset tisoč ljudi, naselje pa nima niti osnovnih infrastrukturnih objektov za svojo turistično dejavnost.

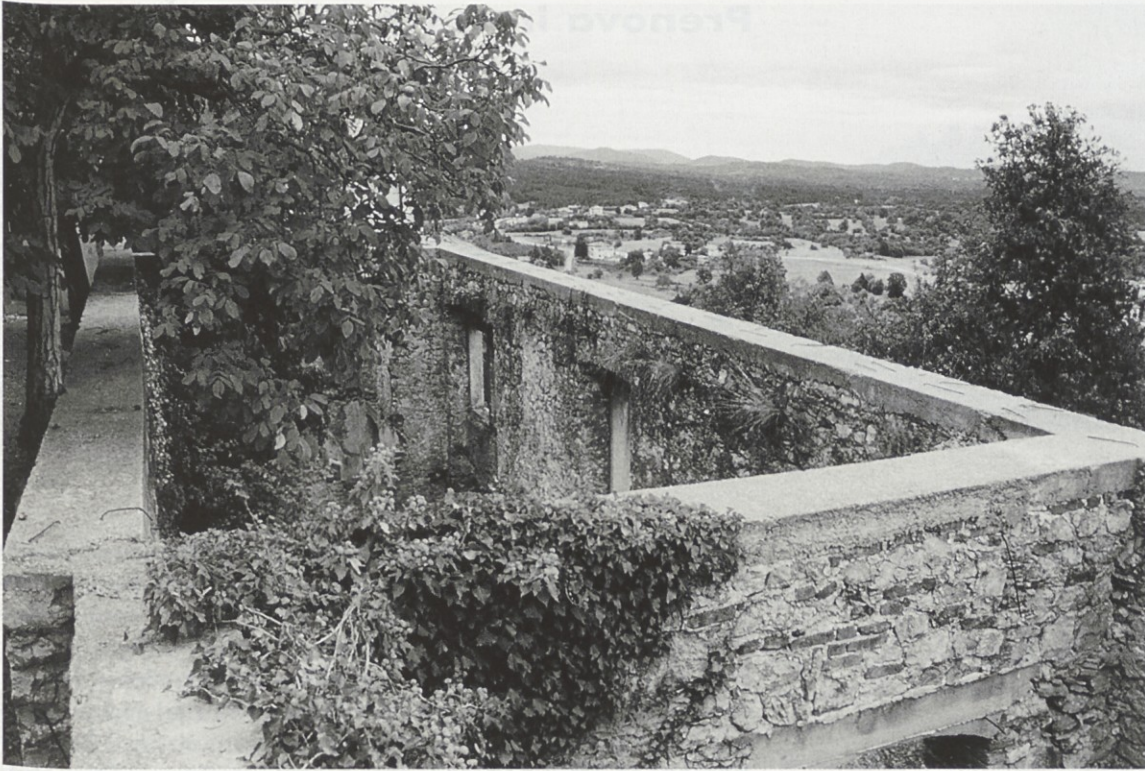
Kdaj bo obnovljen zahodni del gradu ob Belvederu, se še ne ve ...

Temeljni namen je urediti površine za parkirišča, avtobusno postajališče, prepotrebne sanitarije, majhno tržnico in vse drugo, kar sodi v takšno ponudbo. Sedaj so v pripravi izvedbeni dokumenti, ki bodo nared v nekaj tednih, tako da se bodo gradbena in preureditvena dela začela pred pričetkom zime. Župan Uroš Slamič upa, da bo na pomlad prihodnje leto Štanjel že pričakal turiste bistveno bolj prijazen, turistično naravnani ter nudil s svojo urejenostjo obiskovalcem že ob prihodu lepšo podobo in prijaznejši vtis.

Izhodišča in predlagane rešitve za tri male trge - Plac (pod štanjelsko naselbino, kjer je avtobusno postajališče), Polje (pod novo štanjelsko naselbino ob cesti Štanjel-Komen) in Stari zbiralnik (pred gostilno Zoro v Štanjelu) so nadrobno predstavljena v sestavku "Plac, Polje, Stari zbiralnik - trije sodobni trgi" na 10. strani te izdaje revije Kras!

Kaj pa nastanitvene in gostinske storitve?

Ker v štanjelski srednjeveški naselbini na griču še vedno ni mogoče obisko-

Zgornji grajski niz, ki poteka v zahodni smeri od Kvadratnega stolpa je le statično obnovljen. Sedaj pa se začneja njegova postopna prenova do predaje uporabnikom.

valcu naročiti hrane, saj se mora v bifeju pod Spacalovo galerijo zadovoljiti le s kavo, čajem ter z alkoholnimi in brezalkoholnimi pijačami, prav tako pa v naselju ni primerne števila prenočišč zanje, je komenski župan Uroš Slamič svoj prikaz sedanje in bližnje prenove in revitalizacije Štanjela končal z naslednjimi ugotovitvami.

Največja pomanjkljivost Štanjela in sploh Krasa je, da kraj in njegova okolica nimata ustreznih nastanitvenih zmogljivosti. Delno omilitev tega predstavlja zasebna iniciativa nekaj ljudi v Štanjelu, ki nudijo prenočišča in nastanitev ali pa prenavljajo stavbni fond v nastanitvene in prenočitvene namene. Da bi to zagato odpravili, so se v Občini Komen odločili prodati staro šolo v Štanjelu, nekdanji hotel Miramonti. Za hotelske namene ga je uredil že arhitekt in urbanist Maks Fabiani. In upajo, da bodo našli zanj primerne kupca, ki bi stavbo kakovostno in zadosti hitro usposobil za tako rabo.

Ker Občina v samem Štanjelu nima razen grajskega poslopja drugih uporabnih objektov za preureditev v turistične prenočitvene in nastanitvene zmogljivosti, se zavzema, da se z ustreznimi državnimi ukrepi spodbudi zasebne lastnike stavnega

fonda za njihovo prenovo in ureditev v nastanitvene objekte. Velika ovira pri vsem tem pa so še nerazčiščeni lastniški odnosi, na primer veliko lastnikov kakšnega objekta, ki se še niso odločili o njegovi usodi, ipd. Zato se v Občini zavzemajo, naj država v takih primerih nekaj ukrene, sicer velikega dela stavbnega fonda v starem Štanjelu, ki razpada, čez nekaj let sploh ne bo več mogoče prenoviti in preurediti v uporabne objekte skladno s konservatorsko in arhitekturno stroko.

Skupaj s Turističnim društvom Štanjel bo Občina Komen v okviru Pharejevega projekta čezmejnega sodelovanja med Slovenijo in Italijo Štanjel-Devin uredila v kletnih prostorih obnovljenega grajskega poslopja – Belvederja - vinoteko za predstavlanje vin na Komenskem in Tržaškem Krasu. Z očiščenjem kletnih prostorov in z njihovo ureditvijo bodo dobili dovolj prostora za nudenje kakovostne gostinske ponudbe. Ta prostor bodo organizacijsko preuredili v režijski obrat kot zametek bodočega javnega zavoda, ki bo imel oskrbnika Spacalove galerije, informacijskega centra, vodniške službe po galeriji in Štanjelu, gostinskega obrata in vinoteke. To bo tudi izhodišče za razmislek, kako pobirati vstopnino za obi-

skovalce Štanjela. Po županovem mnenju sedaj za to ni nobenega stvarnega razloga, saj Štanjel obiskovalcem razen naselbine kot take in njenih kulturnih ter naravnih spomenikov ne nudi ničesar drugega, kar bi opravičevalo pobiranje vstopnine...

Prenova in revitalizacija Štanjela se torej le razplamteva. Zato lahko na koncu pripišemo, da zamislim in načrtom za prenovo in revitalizacijo sledijo tudi dejanja, za katera so se zavzemali udeleženci okrogle mize revije Kras o prenovi in revitalizaciji Štanjela in udeleženci številnih razprav o tem, ki so bile v zadnjih dveh letih v okviru Pharejevega projekta Štanjel. Vprašanje je le, koliko in na kakšen način se bodo v teh dejanjih videli in v njih soudeleževali prebivalci naselbine na griču, njeni nekdanji prebivalci, ki so si zgradili nove domove v naselju pod štanjelskim gričem, in okoličani. Ali se bodo med seboj povezali, se spodbujali in podpirali ter v svojih pobudah, zahtevah in ravnanjih delovali enotno!

Plac, Polje, Stari zbiralnik - TRIJE SODOBNI TRGI

Janez Koželj, Adrijan Cingerle, Boštjan Kikelj

Izhodišča za urejanje

Skupno izhodišče za preureditev praznega porostora v trg je bila kompozicija borjača (kraškega zaprtega dvorišča – op. ur.), za katero je značilna razporeditev posameznih objektov po notranjem obodu zidu, pri čemer ostaja praznina vedno prazna. Za borjač je tudi značilna kombinacija različno utrjenih funkcionalnih površin oziroma tlakov, ki jih ponekod dopolnjujejo travne in vrtno površine. Primerjava kraškega trga z borjačem je smiselna tudi zato, ker gre v obeh primerih za odprt, vendar zamejen prostor, ki lahko služi različnim namenom, stalnim in občasnim funkcijam, različnim dogodkom.

S preureditvijo naj bi se sedaj slabo urejeni ali celo zanemarjeni javni prostori preoblikovali v bolj privlačne, uporabne in celovito oblikovane trge, ki bi bolje služili obiskovalcem, obogatili pa tudi turistično podobo kraja. Ker gre za osrednje, glavne javne prostore, ki so vsem na očeh, se bo z novo ureditvijo izboljšala privlačnost oziroma podoba Štanjela kot celote.

Vsi trije prostori – Plac, Polje in Stari zbiralnik – obvladujejo vse strateške točke v Štanjelu in imajo vsak svojo posebno zgodbo, čemur je predlog ureditve poskušal slediti in v čim večji meri tudi upoštevati. V tem smislu so bile v predlogu nove ureditve ohranjene in na novo prikazane vse kulturno zgodovinske prvine in sledi v prostoru, neglede na njihovo uradno spomeniško vrednost. Prav tako so bili v novo ureditev vključeni značilni arhitekturni elementi in drevesa, upoštevana pa je bila tudi povsod prisotna scena starega Štanjela na griču kot osrednjega motiva kraja. Tako lahko govorimo v glavnem o dooblikovanju in izboljšavah obstoječih ureditev, ki so jim le dodane nekatere nove: nadstreški, senčnice, zasloni in drugi deli ulične opreme, in to skladno z načelom "s čim manj doseči čim več", ki se ga je

V okviru Urbanistične delavnice Štanjel 2000 so prof. Janez Koželj s Fakultete za arhitekturo v Ljubljani in študenta te fakultete Adrijan Cingerle in Boštjan Kikelj v juniju letos predložili ureditev treh prostorov v Štanjelu v trge. Ti prostori so Plac (pod štanjelsko srednjeveško naselbino, kjer je avtobusno postajališče ob cesti Sežana-Štanjel-Nova Gorica), Polje (pod novim štanjelskim naseljem ob cesti Štanjel-Komen) in Stari zbiralnik (pred gostilno Zoro v Štanjelu). Njihov projekt objavljamo v prirejeni obliki!

držal pri podobnih nalogah na Krasu tudi arhitekt Fabiani.

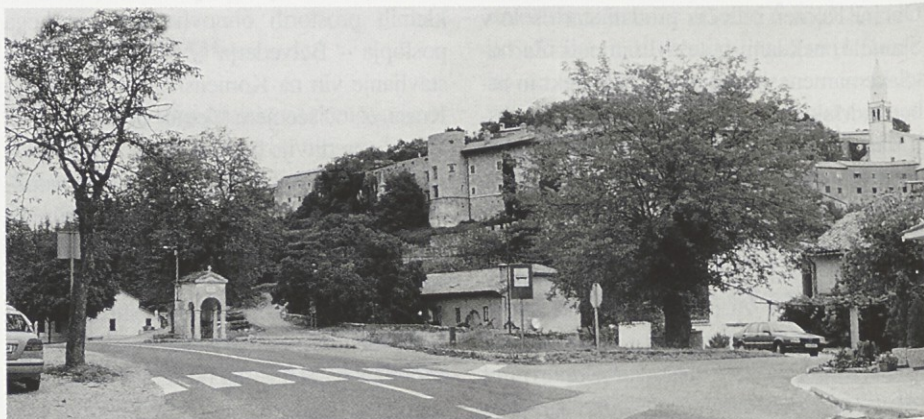
V celoti gledano so trgi sestavljeni iz manjših ureditev, ki jih je mogoče uresničiti tudi postopno po delih tako, da se povezujejo v celostno podobo kraja in da se vključujejo v omrežje turističnih poti. To so pasovi različnih tlakov, kot so rdeči liti asfalt, prisposoda kraške zemlje, peščene utrjene površine, vložki umetnega ali naravnega kamna, nizki robniki, prefabricirane stopnice in klančine, zaplate trave, ipd. Posebnost so vložki betonskih trakov, ki zaznamujejo prometne površine, prosto postavljene mejni kamni in masivne klopi, ki

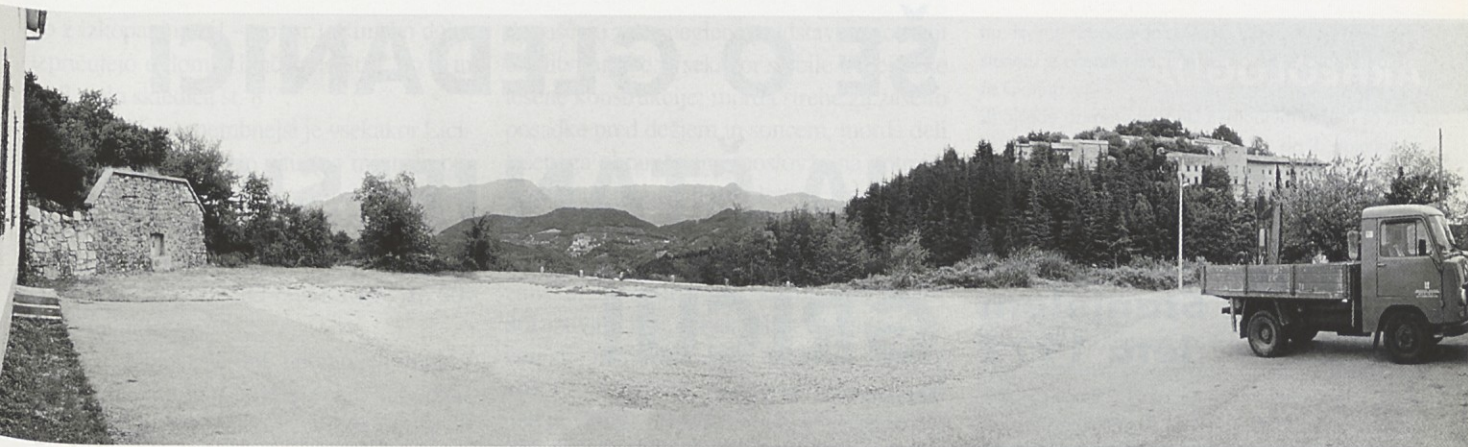
naj na neprisiljen način razmejujejo pešceve površine od avtomobilskih površin.

Plac

Plac je glavni trg Štanjela, ki je središče vseh poti v kraju in njegova glavna vstopna točka. Površina trga je poenotena, tako da pridejo bolj do izraza posamezne ureditve v obliki preprog oziroma otokov različnih tlakov in arhitekturnih elementov, ki odgovarjajo razporeditvi funkcij in spletnju poti na trg. S tlakom poenotena in izravnana ploskev trga spominja na kraški svet v malem, kjer si med zi-

Pogled na glavni parkirni prostor Plac pod srednjeveškim Štanjelom, ki ga bodo preuredili.

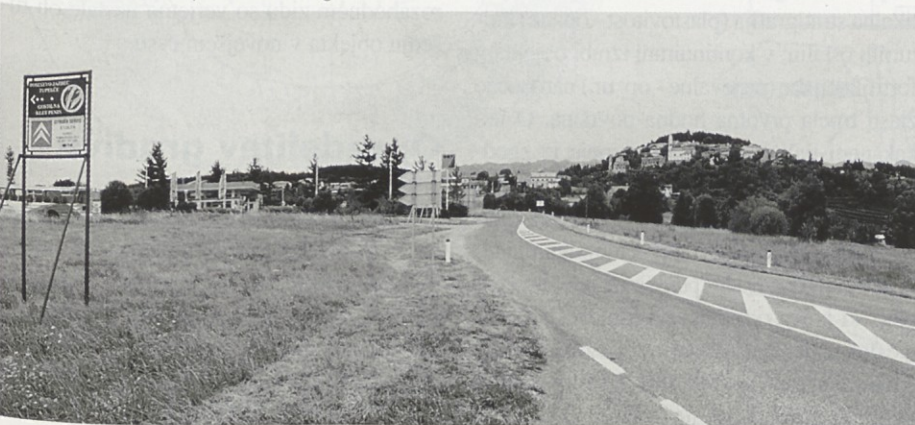
Pred gostilno Zoro, pod starim zbiralnikom vode, bo trg Stari zbiralnik

dovi sledijo različne zaplate obdelovalne zemlje, pašnikov, gromač, kamnitih tal, arhitekturnih elementov.

Predlog tvorijo ureditve vzdolž obstoječega in dveh novih zidov, ki okvirjajo sedaj neizrazit trg kot prostor v prostoru. Na zidove so naslonjeni tudi nov nadstrešek avtobusnega postajališča, ki se podaljšuje v pergolo, zemljevidi in oglasne površine ter klopi. Konstrukcija nadstreška in pergole je kombinirana iz kovinskih in lesenih lepljenih profilov. Nadstrešek je iz kaljenega stekla, ki ga senči pergola z zimzelenimi vzpenjalkami oziroma z divjo trto. Za kraško arhitekturo značilna zidna kompozicija zaključuje še leseni jambor v stekališču prostorskih osi za zastave oziroma prireditvene prapore.

Drugi sklop sestavljajo talne ureditve, s katerimi se dooblikujejo posamezni ambienti, kot so sklop kapelice, spomenik, počivališče ob nekdanjem vodnjaku, postajališče za glavno informacijsko točko v kraju, parkirišče ipd, v značilnih trakovih oziroma ploskvah. Osvetlitev trga je predvidena z zidnimi svetilkami v linijah obodnih zidov.

Na Polju, pod bencinsko črpalko med cesto Sežana-Nova Gorica in odcepom cesta Štanjel-Komen bo trg.

Polje

Sedaj zapuščeni javni prostor, kjer so včasih prirejali sejme, bo urejen v turistično tržnico za prodajo lokalnih proizvodov in specialitet ter funkcionalno dopolnjuje večje parkirišče za turistične avtobuse in osebne avtomobile. Sorazmerno velik prostor je urejen v treh pasovih: na notranjem se vzdolž obstoječega kamnitega zidu nizajo sanitarni in pomožni prostori tržnice, tržna lopa in pergola, ki se zaključuje z ostanki krajevne tehtnice, prenešene s Placa na ustrenejše mesto. Zasloni so izvedeni iz montažnih plošč pranege betona, konstrukcija lope in pergole je kombinirana lesena in kovinska, streha je krita s korci na planetah, celotni pas tržnice in sanitarnih prostorov je tlakovan s ploščicami iz umetnega kamna. Osredje prostora je parkirišče: to je v prvi fazi urejena peščena površina s kamnitimi vložki, ki lahko služi tudi za razne prireditve. Zunanji pas je travnata površina pod nizom dreves, ki je namenjena za počitek in okrepičilo v senci. Klopi so masivne, izvedene iz hrastovega lesa. V vogalnem zaključku zida je predviden še manjš vodnjak za pitno vodo. Os-

vetlitev trga je predvidena v lopi in javnem stranišču.

Stari zbiralnik

Prostor pod nekdanjim zbiralnikom deževnice pred gostilno Zoro se preuredi v parkirišče in razgledišče, čez katerega vodi krožna sprehajalna pot na opuščeno zbiralno površino zbiralnika, najbolj privlačno razgledno točko v kraju. Osrednjo površino med gostinskim objektom in naravnim robom se uredi v enotno asfaltirano površino z vložki betonskih, prefabriciranih trakov, ki določajo razpored parkirišč za osebne avtomobile in avtobuse. Ostala površina do robov ostane peščena. Nad opornim zidom proti Braniški dolini se uredi perforirana kamnita ograja z masivnim lesnim naslonilom za razgledovanje. Pod kamnitim zidom nekdanjega vodnega zbiralnika se uredi v sklopu vodnjaka še manjša tlakovana površina, ki naj opozarja na nekdanji pomen tega prostora.

Umestitev treh trgov v Štanjelu v njegovo preno in revitalizacijo, ki se končno le začneja bolj izdatno in organizirano, je predstavljena v sestavku "Mali slovenski Oxford" na 5. strani te izdaje revije Kras!

Janez Koželj, univ.dipl.inž.arh. - profesor na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani, Zoisova 12, 1000 Ljubljana

Adrijan Cingerle, študent 4. letnika Fakultete za arhitekturo v Ljubljani - Šempas 75, 5261 Šempas

Boštjan Kikelj, absolvent Fakultete za arhitekturo v Ljubljani - Varda 60, 5000 Nova Gorica

Poročilo o izkopavanjih na Gledanici nad Štanjelmom leta 1972

ŠE O GLEDANICI NA ŠTANJELSKEM GRIČU!

Davorin Vuga

Na Štanjelskem hribu je prazgodovinsko gradišče (kontinuiteta tudi v rimsko dobo, cf. *Arheološka najdbišča Slovenije, 1975, 141* z navedeno starejšo literaturo). Ohranjen je še del nasipa v gozdčku med vrhom hriba in srednjeveškim obzidjem, vendar prostor bolj obvladuje manjša utrdba z ljudskim imenom Gledanica (tudi na Turnu). Od tod je mogoča vizualna komunikacija z večjim delom Krasa na eni strani, na drugi strani pa z Vipavsko dolino in zlasti z gorskim prelazom na Hrušici, koder je potekala antična prometna arterija med Panonijo in Italijo.

Trdnjavica je bila raziskana leta 1972 med 19. julijem do 11. avgustom, in sicer na pobudo dr. Nataše Štupar-Šumi. Strokovno delo je opravila ekipa tedanjega Zavoda za spomeniško varstvo SRS iz Ljubljane (vodja pisec; sodelovala sta (takratna – op. ur.) študentka arheologije Marta Vuga in tedanji arheolog Zavoda za spomeniško varstvo Gorica Dubravko Kozar. Zemeljska dela so opravili delavci gradbenega podjetja iz Sežane, raziskovanje je financiral Sklad za obnovo Štanjela, tudi iz Sežane⁽¹⁾.

Opis izkopišča

Raziskana je bila predvsem notranjost utrdbe, in sicer kvadrati VI, X, XIV, VII, XI in XV. Le s kvadratom III je bila načeta tudi zunanost objekta in delno prostor pred njim.

Stavba ima na severozahodni strani nepravilno pravokotno obliko, na jugozahodni pa se končuje v podkvasto oblikovani apsidi (polkrožnem prostoru – op. ur.). Zid utrdbe je postavljen na preperelo apnenčevo živo skalo na temenu Štanjelskega hriba; v debelino meri največ 2,28 metra, ohranjena

O Gledanici, manjši utrdbi na Štanjelskem hribu – tudi Turnu (366 m), in o njenem pomenu so objavljeni v 38.-39. številki revije Kras trije prispevki. Dva sta uvodni razpravi dr. Nataše Štupar-Šumi in eden razprava Davorina Vuge na okrogli mizi o prenovi in revitalizaciji Štanjela, ki je bila decembra 1999 v Štanjelu. Označili so njen pomen v različnih obdobjih obstoja štanjelske naselbine na griču. Ker so prispevki vzbudili precej zanimanja bralcev, v nadaljevanju objavljamo prirejeno poročilo Davorina Vuge o izkopavanjih na Gledanici leta 1972*.

višina dosega okrog 3 do 4 m. Večjidel je ohranjena le sredica zidu, vezana s trdno apneno malto; lomljenci so položeni plastovito. Na zunanem pročelju utrdbe je zlasti v jugovzhodnem delu, v loku apside, vidna vrsta lepo obdelanih, skoraj pravokotnih velikih kamnitih kvadrov, sicer pa je zunanje lice utrdbe uničeno (kamenje so uporabili za gradnjo štanjelskih hiš). Notranje lice utrdbe, zlasti pod nivojem hodne površine, oblikuje vrsta lomljencev, grobo obdelanih in plastovito položenih drug na drugega. Višinske razlike na skalnem vrhu hriba so že ob gradnji izravnali z debelim nasutjem apnenčevega grušča. Kulturna plast, z izjemo nekaterih najdb (prazgodovina, antika), ki so prišle v gruščato nasutje že v času zidave utrdbe, je osredotočena na relativno tanko plast humusa, pomešanega z ruševinami. Ni opazna vertikalna stratigrafija (plastovitost – op. ur.) kulturnih ostalin; v kontinuirani izrabi objekta v fortifikacijske (utrjevalne – op. ur.) namene je zlasti trpela prvotna hodna površina. O nekakšnem tlaku, morda najpozneje iz zgodnjega baročnega obdobja, bi lahko govorili le v kvadratih XIV (sprhana zemlja, vmes zabiti manjši lomljenci, v oglu celo polita malta) in XV (kar dve hodni površini z izrazito žganino, ki poleg odlomkov srednjeveških pečnic dokazuje, da si je posadka pozimi kurila). Dokumentirana sta bila dva preseka plasti v utrdbi in delno zunaj nje.

Opis plasti v preseku 1 (Glej tlorsno risbo Gledanice! – op. ur.): 1. temnorjava zemlja, vmes manjši kamni; 2. zdrobljena malta, pomešana s temnorjavo zemljo; 3. apnenčev grušč, pomešan s črnorjavo zemljo; 4. zdrobljena malta; 5. črnorjava zemlja, vmes kamenčki; 6. apnenčev grušč, pomešan s peskom; 7. droben pesek, pomešan s rjavo zemljo; 8. apnenčev grušč, pomešan s temnorjavo zemljo.

Opis plasti v preseku 2: 1. temnorjava zemlja, vmes kamenčki; 2. zdrobljena malta, pomešana s temnorjavo zemljo; 3. črnorjava zemlja, vmes kamenčki; 4. apnenčev grušč, pomešan s črnorjavo zemljo.

Omenil bi, da utrdba nima ohranjenega izvirnega vhoda in strelnih lin. Sedanje velike odprtine v jugovzhodnem, zahodnem jugozahodnem in vzhodnem severozahodnem zidu so verjetno nastale ob rušenju objekta v novejšem času.

Opredelitev gradiva

Kontinuirano, neprekinjeno poselitev Štanjelskega hriba dokazujejo najdbe od prazgodovine do novega veka. V tem časovnem okviru je opazna tudi strateška in taktična vrednost hriba z utrdbo Gledanica. Najstarejši predmet, izkopan leta 1972, je odlomek kaštelirske lončenine št. 1 (Glej ris-

bo z izkopaninami! – op. ur.). Rimsko dobo izpričujejo odlomki lončenine št. 2 do 5 in št. 7, celo skledica št. 8⁽²⁾.

Najpomembnejši je vsekakor Lici-nijev novc, najden in situ (na mestu – op. ur.) ob notranjem temelju utrdbe⁽³⁾. (O njem lahko preberete več v sestavku pisca tega poročila – Davorina Vuge – “Štanjel v rimski dobi” v 38.-39. številki revije Kras, str. 50-53 – op. ur.).

Objekt je bil uporabljen tudi v srednjem veku in v novem veku, kar dokazuje najdena lončenina⁽⁴⁾. Videz utrdbe je upodobljen na reliefu v župni cerkvi sv. Danijela v Štanjelu (17. stoletje), obenem s štanjelskim gradom; z ravnim vencem zaključeni objekt je bil še del obrambnih naprav⁽⁵⁾.

Z 18. stoletjem je verjetno plahnela fortifikacijska (utrdbeno – op. ur.) vrednost Štanjela; tudi utrdba Gledanica je izgubila vsakršno funkcijo in postala “kamnolom” za gradnjo štanjelskih hiš. Številne najdbe odlomkov pečnic in žebeljev – žal –

dopuščajo zelo meglene predstave o notranji ureditvi utrdbe. Vsekakor so bile v njej neke lesene konstrukcije; morda strehe za zaščito posadke pred dežjem in soncem, morda deli lesenega obrambnega mostovža na notranji strani prsobrana, morda lesene stopnice na obrambno ploščad. Nesporno je bilo treba zagotoviti primerno toploto straži v mrzlih zimskih dnevih in nočeh, kar bi poleg pečnic dokazovala tudi debela plast žganine v severnem notranjem oglu. Najdena živalska kost v kvadratu XI, v ruševinski plasti 30 cm pod površino, pripada ovci in je verjetno dokaz, da je posadka jedla tudi ovčetino⁽⁶⁾.

*) Vuga, Davorin, 1972: Poročilo o izkopavanjih na Gledanici nad Štanjelom leta 1972 – posebni odtis. Goriški letnik – zbornik Goriškega muzeja, 9 (1982), Nova Gorica

1) Dosedanja literatura o izkopavanju na Gledanici; Vuga, D.: Varstvo spomenikov 17-19/1, Ljubljana, 1974; Vidrih, V.: Primorske novice, XXX, 11, 12.3.1976. Izvirno terensko dokumentacijo o izkopavanju hrani Uprava RS za kulturno dediščino Ljublja-

na. Izvirne risbe so delo Marta Vuga; fotografije v eksterieru je posnel pisec, rimski novc je fotografiral Jože Gorjup.

2) Sklede oziroma krožniki z uvihanim ustjem so zna- ni, na primer, iz Sirmia, datirani v 2. do 3. stoletje (c.f. Brukner, O.: Rimska keramika v jugoslovanskem delu provincije Donje Panonije, Dissertationes et monographiae 24 (1981) 39, 154, T. 68, 46-52).

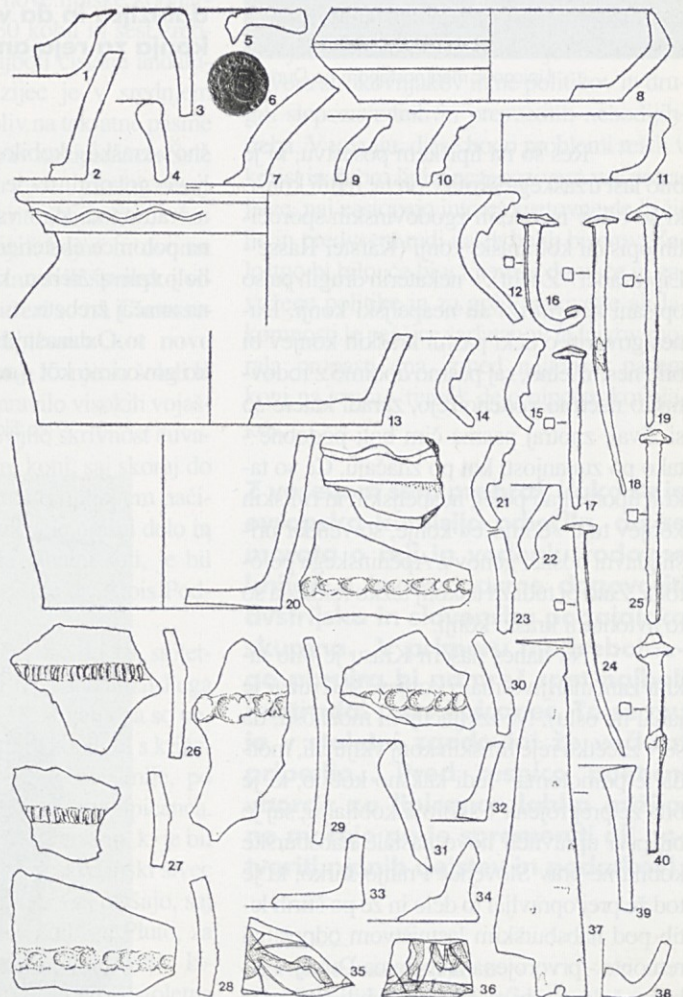
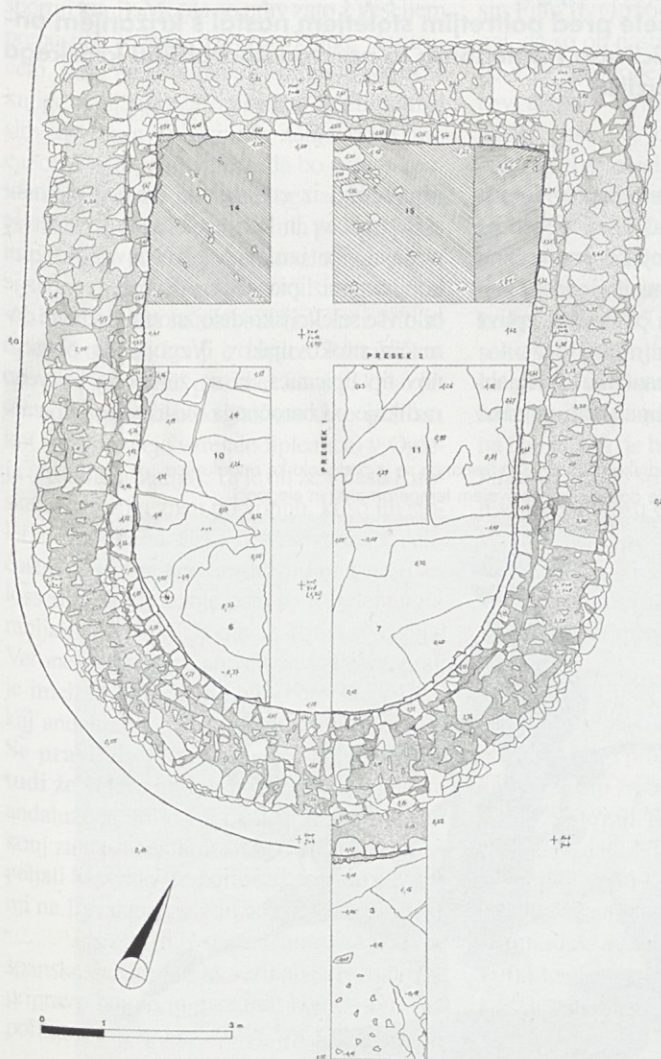
3) Licinius I, fol., 313, Siscia IE/SIS 232 (a); določil mag. Peter Kos, Ljubljana. Utrdba je bila po novcu so- deč verjetno postavljena v 2. desetletju 4. stoletja, ne- kako od leta Konstantinovega edikta naprej, in še pred dokončnim obračunom z Licinijem (324).

4) Lončenina št.15 ima, na primer, vzporednico z lon- čenino iz gradišča pri Goleku v Beli Krajini, datirano v 2. polovici 15. stoletja (c.f. Pleterški, A.: Zgodovinski časopis, 34, 1980, 290 (Sl.), 25, 295.

5) C.f. Štupar-Šumi, N.: Varstvo spomenikov, 15, 1970 (1972), 70, 81 s sliko.

6) Kost sta določila Janez Dirjec in Vasja Mikuž, Ljub- ljana: Ovis aries, Tarsalla, 1. Desni calcaneus.

Davorin Vuga, univ.dipl.arheolog - svetovalec direktorja za arheološko dediščino na Upravi RS za kulturno dediščino, Ministrstvo za kulturo, Plečnikov trg 2, 1000 Ljubljana

Lipicanec med nastopom na Dunaju

Res so na lipiškem posestvu, ki je bilo last tržaškega škofa Coreta, redili konje, ki so bili v nekaterih zgodovinskih sporočilih opisani kot kraški konji (Karster Rasse - Lipizzaner - Zucht), v nekaterih drugih pa so opisani kot rimski ali neapeljski konji. Danes govoriti o neki pasmi kraških konjev bi bilo nesmiselno, saj pasmo dobimo z rodovniško načrtno vodeno rejo, zaradi katere so si živali znotraj pasme čim bolj podobne - tako po zunanosti kot po značaju. Če so takrat uporabljali poleg neapeljskih in rimskih konjev tudi »domače« konje, so vendar prišli glavni nosilci genov z Apeninskega polotoka. Zato bi tudi za te konje težko rekli, da so to avtohtoni kraški konji.

Na danes našem Krasu je bilo takrat zanemarljivo malo konjev (še Trubar je jahal na oslu). Ne izključujem možnosti, da so v začetku reje lipiških konj vključili, morda le pomotoma, tudi kakšno kobilico, ki je bila že prej rojena v škofovi kobilarni, saj je bil prvi upravitelj nove nastale habsburške kobilarne prav Slovenec Franjo Jurko, ki je tod že prej opravljal to delo in že po štirih letih pod habsburškim lastništvom odpošiljal remonte - prvorojena žrebeta na Dunaj v jahalno šolo. Če bi za rejo uporabili tudi kak-

KAKO IN KDAJ JE NASTAL LIPICANEC

Iztok Humar

V slovenskih medijih zadnje čase pogosto slišimo in beremo, da je lipicanec več kot 400 let stara pasma konj, ki mu je dal osnovo in pečat kraški konj. Nekateri se naslanjajo na zapiske iz Valvasorjeve Slave Vojvodine Kranjske, ki piše o slavnih kraških konjih. Spet drugi so pisali, da so lipicanca uporabljali že pri ustoličevanju koroških vojvod in to do 15. stoletja (Pred habsburškim prevzetjem Lipice!).

Verjamem, da taka samohvala vsem Slovincem z veseljem pada v ušesa, a dejstva in zapiski v španskih, francoskih, italijanskih, nemških in pozneje jugoslovanskih knjigah dokazujejo, da lipicanec ni tako zelo stara pasma, da je šele pred poltretjim stoletjem nastal s križanjem andaluzijca in da v Lipici niso namenoma in načrtno uporabljali kraškega konja za rejo andaluzijca.

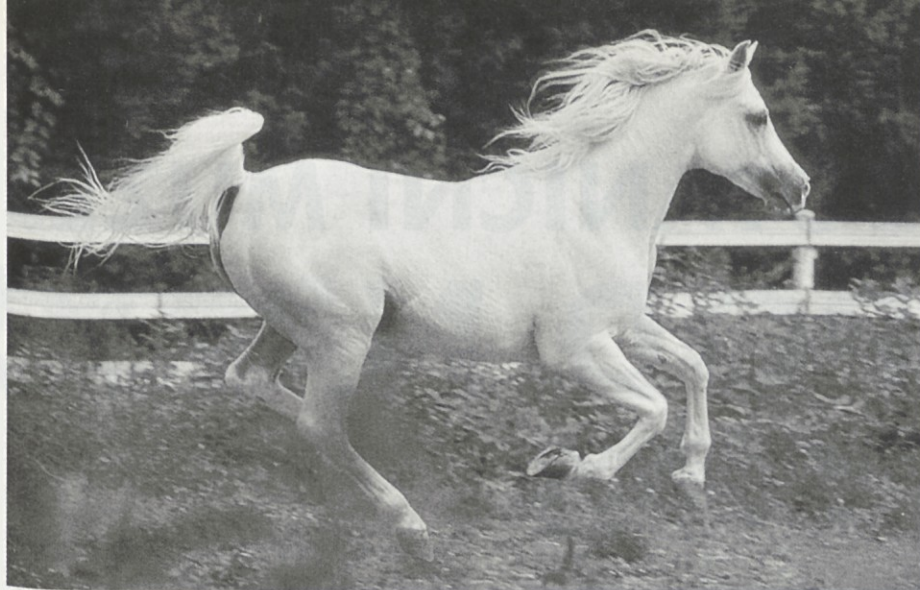
šno »kraško« kobilico, bi bilo preveč domišljavo govoriti, da je to naš konj. Vedeti pa moramo tudi, da v vsaki reji konj največkrat na potomce eksterierno (zunanji videz) najbolj vpliva žrebec, kobilica pa najbolj vpliva na značaj žrebeta.

O današnjih lipicancih v Lipici lahko govorimo kot o naših lipicancih, saj smo

jih vzgojili iz enajstglave čredice plemenskih žrebcev in kobil. Občasno je sicer še prihajalo do izmenjave žrebcev z drugimi kobilarnami lipicancev v Evropi, vendar je bilo vse selekcijsko delo znotraj domene domačih strokovnjakov. Vzgojili so povsem nov tip lipicanca, ki se že skoraj bistveno razlikuje od baročnega avstrijskega lipican-

Po žilah prednikov današnjega lipicanca se je pretakala kri andaluzijca, ki še danes slovi po svojem temperamentu in eleganci

Tudi arabski konj, ki velja za eno izmed najplemenitejših pasem, je odigral pomembno vlogo pri nastanku lipicanca

ca. Lipiški lipicanca so danes v svetu cenjeni tudi kot športni konji, saj se že nekaj let uspešno uveljavljajo v športnih arenah, v katerih pa praktično ni lipicancev iz drugih svetovnih kobilarn.

Italijani so v svojih kobilarnah po drugi svetovni vojni skoraj popolnoma uničili tipsko vrednost italijanskega lipicanca (v Italiji se ne more uveljaviti kot plemenit ali športni konj). Morda so prav zato z veseljem prepustili vodenje izvorne knjige Avstrijcem, sami pa si še naprej vodijo le rodovne knjige italijanskega lipicanca. Razlika med slovenskim, avstrijskim in italijanskim lipicancem je že tako velika, da bo v zelo kratkem času, če ne bo tesnejšega sodelovanja, prišlo do dveh ali več različnih pasem. Kateira pasma se bo takrat imenovala lipicanec?

Konji, ki so jih v 16. stoletju gojili v Lipici, seveda še niso bili lipicanca. Bili so lipiški konji ali konji iz Lipice. Takratni konji v Lipici so bili potomci konjev, ki so jih že stoletja gojili in križali (ne tako načrtno, kot se je pozneje vzrejalo lipicanca) v Ogleju (Aquilleia-Italija). Ta je bil že v času Rimskega imperija znan po konjih, ki so jih stoletja trenirali za dirke četverovpreg v veličastnem amfiteatru rimskega koloseja (Colosseum). Za križanje konj so v Ogleju uporabljali predvsem konje iz Rima, Neaplja, Verone in pozneje andaluzijca. Pravzaprav je imel že neapeljski konj (Napolitano) nekaj andaluzijske, arabske in berberske krvi. **Se pravi, da je v krvi »kraškega konja« tudi že veliko andaluzijske krvi.** Prednike andaluzijca, ki je bil najbolj determinanten konj za nastanek lipicanca, so v Evropo pripeljali Mavri in Berberi med svojimi osvajanji na Iberskem polotoku.

Leta 1572 so na Dunaju za potrebe španske jahalne šole sezidali dvorano za pripravo bojnih in paradnih konjev. Šolo so poimenovali španska šola, ker so uporabljali

li predvsem španske in kladrubske konje, ki so tudi potomci neapeljskih in andaluzijskih (španskih) žrebcev. Ker je bil kladrubelec težji tip konja, primernejši za vprego, so se odločili v Lipici ustanoviti novo kobilarno, ki naj bi vzrejala lažje, elegantnejše in okretnejše konje po vzoru andaluzijcev. V 16. stoletju je na španski prestol po sorodstvenih zvezah prišel habsburški Karel I. Njegov sin Filip II. (1556-1598) je veliko pripomogel, da so ob nastanku nove lipiške kobilarne v Lipico pripeljali 30 kobil in šest žrebcev, takrat v Evropi najbolj čislane andaluzijske pasme. Andaluzijec je v srednjem veku imel zelo velik vpliv na takratne pasme konj, vendar največji prav na lipicanca. Šele leta 1729 so na Dunaju začeli graditi znano veličastno manežo (pokrito jahalnico), v kateri so trenirali in vzgajali bojne in dvorne konje. **Leta 1735 so ustanovili špansko visoko šolo jahanja, v kateri so na Carusellu prvič predstavili lipicanca kot novo habsburško pasmo konj.** Konje so šolali le na Dunaju. To je bilo opravilo visokih vojaških oficirjev, ki so kot vojno skrivnost čuvali vse posebnosti dresure konj, saj skoraj do 20. stoletja ni pisnih virov o njihovem načinu dela. Prvi, ki je natančneje opisal delo in način dresure v španski jahalni šoli, je bil polkovnik in direktor te šole dr. Alois Podhayski.

V Lipici so torej vse do 18. stoletja vzrejali v glavnem čistega andaluzijskega konja, v drugi polovici 18. stoletja pa so nekateri izredni žrebci iz tujih kobilarn s križanjem zasnovali tiste pomembne linije, po katerih še danes imenujemo linije lipicanca. To so bili: vrani žrebec Conversano, ki je bil rojen v Neaplju leta 1767, težki danski sivec Pluto, rojen 1767 (O tem se viri mešajo, saj je v Lipici plemenilo več žrebcev Pluto, za katere tudi navajajo različna leta rojstva. Izmenjave žrebcev so bile namreč stoletna

praksa med špansko in habsburško monarhijo), leta 1790 rojeni rjavec Napolitano (v Lipici preimenovan v Neapolitano), v Lipici leta 1779 rojeni andaluzijski žrebec Favory (jabolčni sivec) in andaluzijski sivi žrebec Maestoso, rojen v Španiji leta 1779. Ti žrebci so bili glavni nosilci poznejših linij Conversano, Pluto, Neapolitano, Favory in Maestoso. Šele med letoma 1840 in 1869 so v Lipici začeli pripuščati tudi z arabskimi žrebci (v Lipici najslavnejši arabski žrebec in nosilec današnje linije lipicancev je bil Siglavy). Vsekakor pa ne moremo prezreti dejstva, da vsi toplokrvni konji izvirajo iz arabskih in ahaltekinskih žrebcev.

Po vsem tem lahko povzamemo, da je lipicanec nastal kot samostojna pasma in da se je pasemsko ločil od andaluzijca šele v 18. stoletju. Torej je lipicanec, kakršen je danes, nastal šele, ko so v Lipici po dveh stoletjih reje čistega andaluzijca tega začeli križati s tujimi žrebci. In nastala je samostojna pasma - lipicanec!

Da ima lipicanec domicil v Lipici, ne more biti sporno. Sporno tudi ni, da je lipicanec andaluzijskega izvora in da so ga vzgajali in promovirali Habsburžani. Za njihove dvorne in vojaške potrebe pa so ga vzrejali Slovenci. Vse ostalo je le stvar dogovora strokovnjakov in ne politikov in drugih slepozavednih in prevzetnih nebodijih-treba. V upanju, da se bodo problemi rešili v korist in dobro lipicanca, pozivam vse pogajalce, naj zastopajo interes svetovne dediščine in predvsem tudi naših belih biserov. Žalostno bi bilo, če bi v interesu domače in zavožene politike in za golo preživetje ali lakomnosti le peščice šarlatanov in laikov morala propasti ena izmed najlepših pasem konj na svetu - remek delo hipostrokovnjakov.

Z veseljem sem prebral, kako se je evropska komisija odločila, da se morata o reji in vodenju rodovne knjige o izvoru pasme dogovoriti avstrijska in slovenska pogajalska skupina. V primeru medsebojnega prepira bi namreč spet najbolj nastradal prav lipicanec. To se mu je v stoletni zgodovini že večkrat pripetilo... Pred resnico poetični »borci« za lipicanca lahko mižijo, ne morejo pa je spremeniti ali povzročiti njenih dejstev in podatkov!

BOTANIČNI MUZEJ POD NANOSOM

Mitja Kaligarič

Vipavska dolina skorajda nima več podobe, kakršno ima lahko dolina, ki leži na tako pestrem in zanimivem območju. Mislim na stičišče Visokega krasa, flišnih Vipavskih brd in Kraške planote. Reka Vipava od regulacije sem ne predstavlja več reke v polnem pomenu besede. Habitati (življenjski prostori) so biotsko, po številu različnih organizmov osiromašeni, opustošeni. Postali so monotona kmetijska pokrajina, izpostavljena eroziji ali izpiranju in močnemu vnašanju pesticidov v tla.

Ali vemo, kakšna je bila biotska pestrost Vipavske doline nekoč? Je to le še blede spomin ali mrtva črka na papirju, ali pa imamo vendarle še kje ohranjeno nekdanjo podobo doline z vso njeno barvitostjo in biotsko pestrostjo? Območje Mlake pri Podnanosu predstavlja zadnje polnaravne habitate biotsko izredno degradirane Vipavske doline.

Zanimivi so že neživi dejavniki tega območja, saj gre za geomorfološko, po spreminjanju zemeljskega površja zanimivo oblikovan teren na flišu, polnem naravnih (in umetno nastalih) depresij ali usadov, vzpetin, mešanje apnenih podov in grušč s strugo potoka, jarkov ipd. Vsa ta pestra geomorfološka podoba je nekakšna "miniatura nekdanje podobe Vipavske doline". Ostala je brez škodljivih vplivov desetletja, saj je bila pod vojaškim varstvom. Tam je bil namreč nekoč poligon vojašnice Jugoslovanske ljudske armade iz Vipave, na katerem je izgubljal čas tudi avtor tega prispevka. Pomembno je tudi dejstvo, da se v podlagi (tla) ni vnašalo škodljivih snovi - pesticidov, gnojenja ipd., kar sicer za Vipavsko

dolino ne moremo več trditi praktično nikjer. Res pa je, da je tod še precej kosovne vojaške navlake, a jo je - seveda - mnogo lažje odstraniti, kot je mogoče odstraniti, na primer, v zemljo vnešene pesticide.

Flora

Flora območja Mlake je zaradi različnosti kamninske podlage (apnenca in fliša) ter vodnega režima izredno pestra. Na nekaj kvadratnih kilometrih (brez gozdne

vegetacije) smo našli nekaj sto (okrog 350) vrst rastlin, zbranih z "najrazličnejših vetrov". Zato se sprehodimo med tod zanimivimi in redkimi cveticami!

Od mediteransko-montanskih in ilirskih vrst, ki prodirajo s planot Nanosa in jih imamo za tipično "kraške", omenjam nekaj lepotic, kot so **ilirski perunika** (*Iris ill-yrice*), nebesno moder **francoski lan** (*Linum narbonense*) ali pa dišeči **liburnijski šetraj** (*Satureja subspicata liburnica*). Kraške so tudi bolj toploljubne rastline apnenčastih kraških planot, ki imajo še bolj mediteransko razširjenost. Takšna je prav gotovo

bodeča **ametistasta možina** (*Eryngium amethystinum*). Konec poletja se odene v kovinsko modro barvo, ki daje lep kontrast osušenim travnikom. Kovinsko obarvani so pravzaprav listi njenega ogrinjala, ki obdajajo socvetje, saj je možina kljub nanavadnemu videzu kobilnica.

Zelo kraško in celo "stepsko" deluje trava **bodalica** (*Stipa eriocalis*), ki je uporabna za suhe šopke zaradi peresasto dolgih dlakavih res, ki štrlijo daleč iz socvetja. Tudi **zlatolasi obrad** ali **zlatolaska** (*Chrysopogon gryllus*) je ena izmed redkih trav, ki nam vzbujajo estetske občutke. Med

Pogled na na polsuh travnik na Mlakah. Na njegovem robu se toploljubni hrastovi gozdiči strmo dvigajo v pobočje Nanosa.

Rumeni lan (*Linum flavum*) nastopa na Mlakah v velikem številu. Ustrezajo mu suha in topla, vendar rodovitna tla Vipavske doline, zato na kraškem apnenecu ni pogost.

mediteransko-pontske vrste (ki so razširjene v Sredozemlju in kontinentalnih predelih vzhodne Evrope) sodi **rumeni lan** (*Linum flavum*), ki je na Mlakah zelo številen, sicer pa ni pogosta vrsta niti v jugovzhodni niti v vzhodni Sloveniji, kjer ga sicer lahko najdemo. Floro Mlak bogatijo tudi številne - prav nasprotno od naštetih - hladoljubne in vlagoljubne vrste, med katerimi so številne vrste **šašev**, trava **modra stožka** (*Molinia coerulea*) in druge redke vrste, ki si jih pobliže oglejmo v nadaljevanju!

Težko najdemo kakšen kraj v Sloveniji, kjer na tako majhnem območju uspevajo kazalci ekološko tako skrajnostnih razmer - od ekstremno kislih do ekstremno bazičnih in od ekstremno vlažnih do ekstremno suhih razmer. Pomembno je zato prav mešanje različnih elementov, med katerimi najdemo v velikim množinah tudi nekatere redkosti iz Rdeče knjige redkih in ogroženih rastlinskih vrst Slovenije ali pa vrste iz rdečih knjig sosednjih pokrajin.

Takšna posebnost je **ilirski meček** (*Gladiolus illyricus*), vrsta divje gladiole z rdečimi cvetovi, ki nas spominjajo na gojene vrste gladiol. Redka je **mačja meta** (*Ne-*

peta pannonica), ki ima v Sloveniji le nekaj nahajališč, je pa v upadanju zaradi opuščanja ekstenzivne košnje. Tu so tudi številne vrste **orhidej**, ki jih je na območju Mlak kar nekaj. Presenetljivo pogosta je redka **navadna močvirnica** (*Epipactis palustris*). Pogost je karminasto rdeč **piramidasti pilovec** (*Anacamptis pyramidalis*), sicer redkejša bazifilna vrsta nekoliko bogatejših in globljih tal. Tudi med na videz manj uglednimi močvirskimi vrstami najdemo redkosti, prave ekološke specialiste: **navadno bičevje** (*Holoschoenus maritimus*) in **črnkasti sitovec** (*Schoenus nigricans*). Obe nas spominjata na travi. Potem pa je tu še obilica šašev, **ločkov** in še in še...

Traviščne združbe

Mlake so prava mozaična podoba različnih traviščnih združb od skrajno kislih in vlažnih, prek mezofilnih do skrajno bazičnih in suhih, ki se vse zvrstijo na izredno majhni površini. Posebno vredna je še ne popolnoma ovrednotena močvirska združba s črnkastim sitovcem - podobne združbe so

znane s Cerkniškega jezera kot *Schoenetum nigricantis* - ki tukaj nastopa v izredno mešani in bogati sestavi, veliko bolj mediteransko obarvani kot na Cerkniškem jezeru. Takšnih sestojev drugod ne poznamo; podobni so razviti šele na flišu ponekod v hrvaški Istri in na otoku Rabu.

Zelo pomembna je združba s travo modro stožko in z ilirskim mečkom (*Gla-diolo-Molinietum*), ilirsko obarvana združba mokrotnih travnikov iz zveze *Molinion coeruleae*. Podobni sestoji v Sloveniji so le še na presihajočih kraških poljih v Pivški kotlini. To je najjužnejše in najzahodnejše nahajališče te združbe v Sloveniji, je pa tudi znak, kakšna je bila morda Vipavska dolina nekoč.

Združbe se je obdržalo le za vzorec in je izjemno ogrožena. Kljub temu pa je izredno bogata z redkimi in ogroženimi vrstami (*Epipactis palustris*, *Orchis palustris*, *Holoschoenus maritimus*, *Carex spp.*, *Plantago altissima*). Posebej še ilirski meček tukaj nastopa v stotinah primerkov in obarva travnik vijoličasto.

Takšno vegetacijo v Vipavski dolini opisuje, na primer v okolici Lijaka pri Ajševici, avstrijski botanik Tržančan Eduard

Pospichal, ki se prav tako navdušuje nad rdečino te redke in dekorativne vrste gladiole. Opis te krajinske podobe pa ima - žal - eno posebnost - star je natanko 103 leta (Pospichal, E., 1897: Flora des österreichischen Kuestenlandes, Bd.1)! Torej imamo na Mlakah botanični muzej, kjer si lahko ogledamo, kakšna je bila podoba Vipavske doline pred več kot stotimi leti v vsej svoji biotski pestrosti!

Mokriščnih redkosti pa s tem še ni konec. Mlake premorejo košček jelševega loga, premorejo potok Gacka, ki ima strugo bogato obraslo z grmovnimi vrstami, med katerimi se zvrstijo tako vsi kraški predstavniki (na primer: rešelika, črni tm) kot tudi obvodne vrste (siva jelša, navadna krhlika). Najdemo tudi košček prave goščave poplavljenega gozda, ki ga je sicer le za vzorec. Tam se Gacka razlije in habitat - čeravno z rastlinskimi vrstami manj bogat kot ostali - je eden med najbolj ranljivimi v srednjeevropskem prostoru.

Mlake premorejo tudi mlako samo, v kateri raste, na primer, **navadni dristavec** (*Potamogeton natans*) in nekaj obvodnih vrst. V bližini mlake je vsa populacija na Mlakah vsepovsod razstresenega **sera-**

Pogled na Mlake, v ozadju goličava na pobočju Nanosa, nekoč prostor za tarče tankovskega poligona. V ospredju suh travnik, ki mu značilno rožnato barvo daje trava zlatolaska (*Chrysopogon gryllus*).

Vse fotografije: M. Kaligarič

Slika levo:
Serap (*Serapias vomeracea*)
je mediteranska orhideja,
ki doseže na Mlakah
eno izmed svojih najbolj
severnih točk razširjenosti
v Sredozemlju.

Slika desno:
Piramidasti pilovec
(*Anacamptis pyramidalis*)
je orhideja, ki je v Sloveniji
postala zaradi gnojanja
travnikov zelo redka.
Na Mlakah jo še najdemo
v velime številu.

pa (*Serapias vomeracea*), redke submediteranske orhideje, ki ima prav tod najbolj severozahodno mejo svoje razširjenosti v Sloveniji. Ljubi vlažna, bogata tla, ki pa morajo biti bogata z apnencem (bazična) in seveda toplo podnebje. Zato je zunaj submediterana v Sloveniji ne najdemo. Nedaleč stran od mlake raste ena izmed najlepših skupin redke in ogrožene **sibirske perunike** (*Iris sibirica*), kar sem jih kdaj videl. To je močvirska vrsta perunike, ki je vsepovsod v Evropi v hitrem upadanju, saj njeni habitati (vlažni negnojeni travniki) hitro izginjajo. Zato jo vsepovsod skrbno varujejo, njena nahajališča v tujini pa imajo popolnoma poseben varstveni status.

Suha travišča izražajo prav tako veliko pestrost. Na apnencu je razvita združba **skalnega glavincea in nizkega šaša** (*Carricis humilis-Centeureetum rupestris*) in sicer nižinska oblika z bogatim inventarjem kraških, ilirsko-submediteranskih vrst.

Ne naštevam jih, saj je ta pašniška združba značilna tako za Visoki kras, na primer, Nanos, kakor tudi za Kraško planoto izza Vipavskih brd. Po drugi strani pa imamo nedaleč stran, na flišu, nekoliko dvignjenem nad omenjena mokrišča, razvito združbo mezofilnejših ilirskih travnikov združbe **oklasnice in dlakavega gadnjaka** (*Danthonio-Scorzoneretum*), ki je v Vipavski dolini zastopana s posebno varianto z rumenim lanom, ki je bila prvokrat opisana prav od tod (subas. *peucedanetosum cervariae* var. *Linum Flavum*). To pa niso kamniti pašniki, pač pa so pravi travniki, nekoč ekstenzivno košeni, danes pa bodisi intenzivirani ali v zaraščanju. Glavni dejavnik zgodnjega zaraščanja je **kobulnica** (*Peucedanum cervaria*), ki s svojimi veliki listi poleti dobesedno preraste vse druge rastline. Odpadla biomasa bogati prst, v senci in vlagi njenih listov pa lahko že začenjajo kaliti grmovne vrste, ki nam že vidno nakazujejo konec travnika. Toda to je že druga zgodba!

Napisano je le grob botanični oris območja Mlake v Vipavski dolini. Vse pisanosti ni mogoče spraviti na nekaj strani revije; lahko le približno ocenimo njeno vrednost. Takšne ostanke bolj ali manj naravnih delov rečnih dolin v tujini dajejo skoraj "pod stekleni zvon" oziroma jih - po uničenju - bolj ali manj uspešno poskušajo ponovno ustvariti. Nam pa je narava v Mlakah v Vipavski dolini z igro čudnih naključij ohranila biser. Ga bomo znali ohraniti ali pa ga bomo čez desetletja, ko bo drugačna miselnost postala potreba in obveza, z velikimi stroški ustvarjati na novo?!

Dr. Mitja Kaligarič - profesor za rastlinsko sistematiko na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru, Oddelek za biologijo, Koroška 160, 2000 Maribor - Zaposlen tudi v Znanstvenoraziskovalnem središču v Kopru, Garibaldijeva 18, 6000 Koper

**Sodelavci
Javnega zavoda
Park Škocjanske
jame
smo si ogledali
...**

Francoska parka VERCORS *in* LES ECRINS

Vanja Debevec

Sodelovanje Uprave za varstvo narave Ministrstva za okolje in prostor z evropskim združenjem parkov Europark vsebuje tudi izmenjavanje izkušenj in pridobivanje koristnih znanj zaposlenih v naravnih parkih po vsej Evropi. S podporo obeh ustanov smo bili od 10. do 13. aprila 2000 delavci Javnega zavoda Park Škocjanske jame prostorski načrtovalec Črtomir Pečar, geograf Borut Peric in biologinja Vanja Debevec na strokovni ekskurziji v francoskih parkih. Ogledali smo si regijski park Vercors, narodni park Les Ecrins in obiskali sedež Alpske mreže zavarovanih območij.

Pri francoskih gostiteljih smo se seznanili z načinom upravljanja regijskih in narodnih parkov, z njihovim pristopom pri uvajanju in kontroliranju športnih aktivnosti, z informiranjem obiskovalcev, s kartiranjem flore in favne, z obnavljanjem starih poti in objektov ter z organiziranjem nadzorne naravovarstvene službe.

Regijski park Vercors

Regijski park Vercors s sedežem uprave parka v Lans-en-Vercors so ustanovili leta 1970. Obsega 175.000 hektarov površine in vključuje 68 občin. Deluje pod okriljem dveh regij - regije Drôme, v kateri je združenih 32 občin, in regije Isère, v kateri je združenih 36 občin.

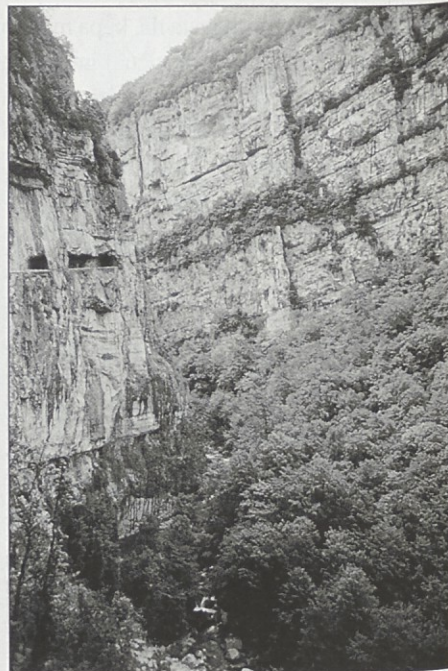
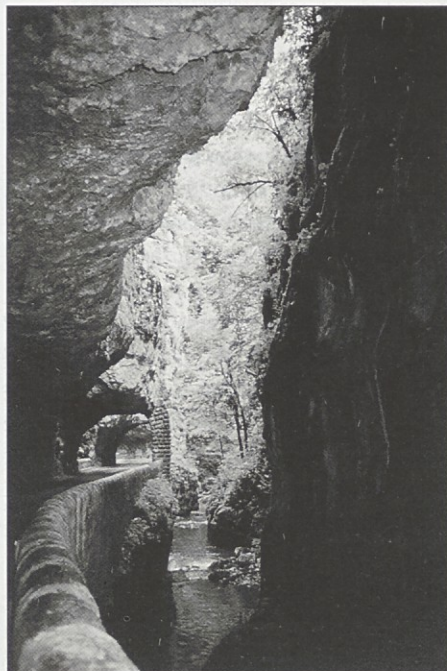
Izjemna naravna lepota velikih apnenčastih masivov s kanjonoma Petit in

Grand Goulets, ki se nadaljuje v Col de Rousset, preseneti s svojo pestrostjo oblik kamnitih skladov, ki se strmo dvigajo na vrh visoke planote. Klima Vercorsa predstavlja klimatski prehod med alpskim predgorjem na severu in tistim na jugu, od temnih smrekovih gozdov do na soncu posušene sivke v Dioisu. Zaradi zanimivih klimatskih razmer imajo tod svoj življenski prostor živalske in rastlinske vrste, ki so opisane kot termofilni ali glacialni relikti (ostanki živalskih in rastlinskih vrst, ki so prilagojene na življenje v veliki toploti oziroma iz časov ledene dobe - op. ur.).

Pokrajina nosi ime po prvih naseljencih, ki so v prazgodovini naseljevali to

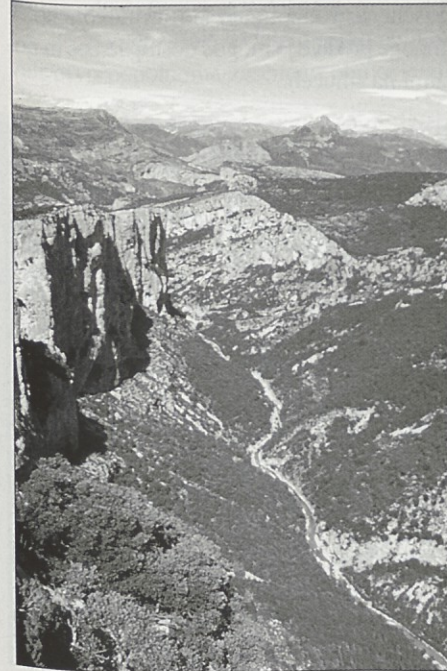
območje. Ljudje so že od nekdaj živeli z naravo v skladu z njenimi prednostmi in zahtevami. Pogum in odločnost kmetov pa sta botrovala vodilnemu uporju proti nacizmu v drugi svetovni vojni, saj je bil v tem predelu Francije center odporniškega gibanja. V Vercorju - heut lieu de le Resistance - številne spominske plošče še sedaj pričajo o hudih bitkah, ki so tod potekale.

Zgodovina ima v tem parku posebno mesto. Poleg ohranjanja dediščine in spomina si štejejo v čast, da je njihovo izročilo hkrati skupno sporočilo vsem. Tako lahko obiščete v Vassieux-en-Vercor vrt »Rester-Résister«, v središču pokrajine pa muzej Résistance, Nekropolo in Memorial.

VERCORS: Grands Goulets

Les Gorges du Verdon

Novo zapadli sneg nad St.Christophe-de-Oisans

oblikovala zanimiva krasoslovna veda. Predstavil je tudi slovensko endemično vrsto, ki jo skrbno čuvajo v petih akvarijih. Človeška ribica Proteus anguinus vdano predstavlja tisti del življenja v jami, ki nastane in ostaja v temi. Tovrstna predstavitev je del edukativnega programa, ki ga skrbno uresničujejo v tej jami. V njeni zadnji dvorani je prirejen glasbeni program s svetlobnimi efekti. Pred jamo so zanimiva geološka učna pot in zelo domiselno predstavljena obdobja prazgodovine. Pod vznožjem sten pa je posebno zanimiv pravi gozd iz zelenike.

V parku živi 34 000 ljudi. Njihove dejavnosti in bivanje so usmerjeni v razvoj parka in v skladu s pričakovanji in zahtevami po ohranjanju naravne in kulturne dediščine.

Mathieu Rocheblave, ki odgovarja za športne aktivnosti in izobraževanje v parku, pripisuje pomenu parka trajnostni razvoj. Tak razvoj je njegovim prebivalcem nekaj samoumevnega že več kot dvajset let. V parku usklajujejo prosto plezanje, jamarstvo, smučanje, skakanje s padalom in jadralno padalstvo. Število obiskovalcev na določenih mestih uravnavajo v skladu z naravno

nosilnostjo okolja in v tem smislu se dogovorjajo o omejitvah športnih aktivnosti z njihovimi nosilci, ki so v glavnem privatniki. Temelj upravljanja parka je vzpostavljanje partnerstva z občinami in lokalnimi prebivalci. Ni prepovedi nobenih dejavnosti razen tistih, ki so določene z državnim zakonom in ki veljajo za vse parke v Franciji.

Voda, ki ima v apnencu Vercorja svojevrsten material za svoje ustvarjanje, se na mogočnem pobočju gorovja Les Ecrins zaustavi. Hudourniška reka Vallonpierre se razcepi in ublaži svojo pot proti morju. Ledenike, ki s svojimi formacijami, sestavo in spoštljivo višino krasijo ta del Francije, poimenujejo tudi fosilni ledeniki. Reke Romanche, Guisane, Durance in Drac zbirajo vodo iz potokov in slapov, ki se z visokega gorovja izlivajo v doline. Voda z vrhov in ledenikov z erozijo pogloblja ozke soteske.

Narodni park Les Ecrins

Narodni park Les Ecrins je med mesti Gap, Grenoble in Briançon. Ustanovi-

PARKI ZA ŽIVLJENJE

li so ga 27. marca 1973. Sedež parka je v mestu Gap, La domaine de Choronge.

Za razliko od regijskega parka Vercors sta tod določeni dve območji z različnimi sistemi upravljanja. Centralno območje s površino 91.800 hektarov, na katerem veljajo zelo stroge omejitve in prepovedi, ter periferno območje s površino 180.000 hektarov, na katerem je organiziran sprejem obiskovalcev in na katerem so turistične ter športne dejavnosti. Naseljeno je samo periferno območje. Tod živi 30.000 ljudi. Prebivalci tvorijo skupaj 61 občin. V regiji Haute - Alpes jih je 43, v regiji Isère pa jih je 18.

Alpska favna in flora tvorita v tem izjemnem okolju pravo oazo biološke pestrosti, ki jo omogoča tudi velika razgibanost prostora, saj so višine planot in vrhov med 800 in 4102 m na samem robu Les Écrins.

Upravljanje naravnega parka sledi dvema glavnima načeloma. Prvo je dinamično ohranjanje biodiverzitete ali biološke pestrosti in uveljavljanje programov trajnostnega razvoja. V ta namen je park razdeljen na sedem geografskih sektorjev, ki jih upravljajo skupine naravovarstvenikov v povezavi z znanstveno, upravljavsko, administrativno in komunikacijsko službo iz centra parka. Te enote imajo sedeže, ki so odprti za obiskovalce vse leto, v juliju in avgustu pa delujejo še v štirinajstih informacijskih centrih.

Direktor parka Philippe Traub je predstavil narodni park Les Erins kot referenčno točko za raziskovanje, izobraževanje in vodenje zavarovanih območij po vsej Franciji. Zaradi velikega števila občin, ki so v parku, je zelo pomembno vzpostavljanje partnerstva s prebivalci parka in z drugimi udeleženci.

Pri večini dejavnosti sodelujejo zunanji sodelavci parka, zlasti prebivalci, saj imajo mnogi vrsto dejavnosti v zasebni lasti. Športne dejavnosti, ki se uspešno uveljavljajo, so planinstvo, alpinizem, prosto plezanje,

kanjonig, rafting, kampiranje, padalstvo in jadralno padalstvo. Zlasti slednjima posvečajo posebno pozornost, saj motita življenjski prostor ptic.

V periferni zoni, na obrobem, zunanem prostoru, kjer je turizem dovoljen, je tudi ureditev prostora taka, da omogoča prijeten sprejem obiskovalcev. Dejavnosti se oblikujejo v skladu s trajnostnim lokalnim razvojem. Centralna regija je popolnoma zaščitena. Kampiranje tam ni dovoljeno, v mnoge predele je mogoč dostop le peš in pozimi na smučeh.

Les Gorges du Verdon

integralni rezervat Lauvitel s površino 700 hektarov. Vstop v ta del ni dovoljen, razen izjemoma naravovarstvenikom ali raziskovalcem po odobritvi posebnega dovoljenja. Ta rezervat je namenjen proučevanju vpliva prometa, ljudi in turizma na različne lokalitete, v primerjavi s habitati, ki so v tem področju nedotaknjeni.

Narodni park Les Ecrins posreduje svoje izkušnje pri upravljanju mrežam podobnih ustanov na regionalni, nacionalni in evropski ravni. Svet Evrope je park akreditiral za tovrstno delovanje leta 1990 in ta zahteven certifikat obnovil leta 1995. Park sodeluje v mednarodnih združenjih in uresničuje sprejete konvencije. V okviru Alpske konvencije deluje pod njihovim okriljem Alpska mreža zavarovanih območij.

Mreža zavarovanih območij v Alpah je neposredno uresničevanje Alpske konvencije ali bolj natančno protokola za Varstvo narave in urejanje krajine. Mrežo sestavlja tristo zavarovanih območij v Alpah, med njimi v Sloveniji Triglavski narodni park in Park Škocjanske jame. To mrežo je ustanovila Francija.

Po besedah vodje mreže Guida Plassmanna je med pomembnimi cilji tudi tesnejše sodelovanje med Avstrijo, Francijo, kneževino Lichtenstein, kneževino Monako, Nemčijo, Slovenijo in Švico. Izredno prodorno delo mreže je ta cilj že uresničilo, saj je od 31. julija 2000 na spletni strani Alpske mreže zavarovanih območij postavljena

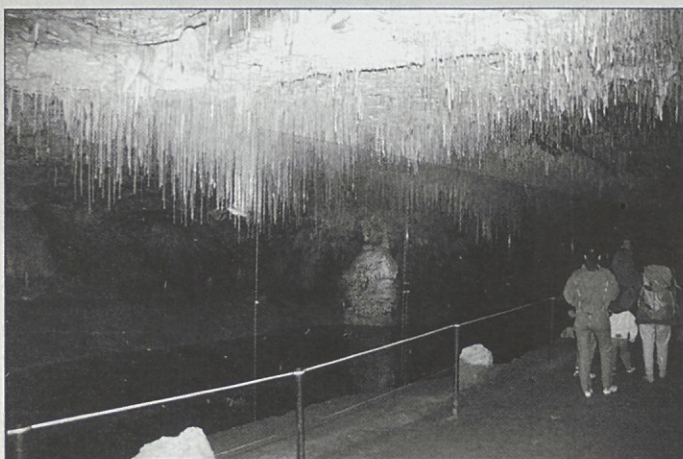
predstavitev v slovenskem jeziku vključno s stranjo za razprave. Zaposleni v Parku Škocjanske jame pri tem ustvarjalno sodelujemo.

Emanuelle Brancaz, ki skrbi za koordinacijo raziskovalnih skupin v mreži, je potrdila redno delavnico za člane mreže s temo »Vode«, ki bo v začetku leta 2001 v Parku Škocjanske jame. Skupaj z vodstvom mreže v Gapu bomo pripravili galerijo slik na internetu, v kateri bo poleg vseh ostalih zavarovanih območij predstavljen tudi Park Škocjanske jame.

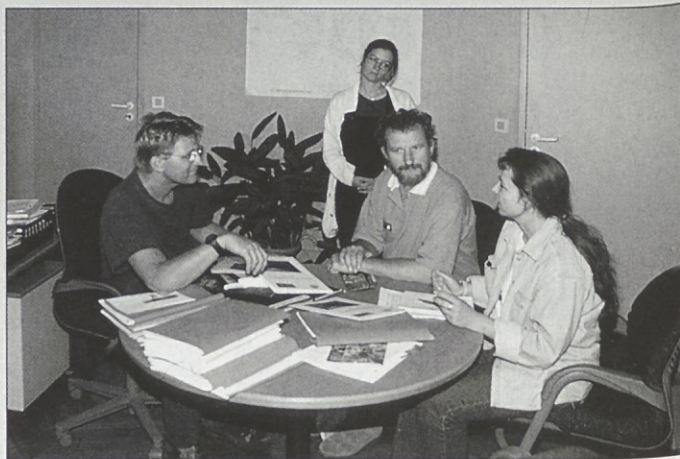
Med našim obiskom v Franciji smo uspešno predstavili Park Škocjanske jame in Kras. Izmenjava izkušenj in mnenj je bila zelo ustvarjalna, zato se od gostiteljev nismo za dolgo poslovili. Trideset članov uprave Les Ecrins nas bo obiskalo konec septembra, ko bodo imeli naši gostje priložnost občudovati podzemni kanjon Reke in skrivnostni svet globin slovenskega krasa.

Vanja Debevec, univ.dipl.biologinja - strokovna sodelavka v Javnem zavodu Park Škocjanske jame, Škocjan 2, 6215 Divača

Grotte de Choranche

Pogovor na upravi parka Les Ecrins (Yves Barret, Emmanuelle, Črtomir Pečar, Vanja Debevec) - Fotografija: Borut Peric

Delovno popoldne v službi za znanstvenoraziskovalno dejavnost parka Les Ecrins (Lucine Tron, Emmanuelle, Črtomir Pečar, Vanja Debevec, Borut Peric)

Predstavniki parka Les Ecrins, Parka Škocjanske jame in Alpske mreže zavarovanih območij

Naravovarstvena **NADZORNA SLUŽBA**

Tomaž Zorman

Regijski park Škocjanske jame leži na izjemno bogatem območju kontaktnega krasa, na meji med flišem in apnencem. Meja parka poteka po soteski Reke, po severozahodnem vznožju flišnih Brkinov in po vzhodnem delu Divaškega Krasa. Ta prehod reke s flišne kamnine na apnencem imenujemo kontaktni kras in Škocjanske jame so enkratni primer takega pojava. Regijski park je na Krasu, v občini Divača. Meri 413 hektarov in obsega območje jam, površino nad njimi, sistem udornic in sotesko Reke do mostu v Škofljah.

Naravovarstvena nadzorna služba

V Regijskem parku Škocjanske jame je izredno tipična in v svetovnem merilu neponovljiva kraška pokrajina, za katero so značilni zelo strnjene kraški pojavi. S spletom jam, udornic in kulturnih spomenikov tvori regijski park tipično kraško "arhitekturo". Enkratna zastopanost rastlinstva in živalstva, združenega v izjemnem sožitju na izredno majhnem območju, kaže, da gre za biotsko in abiotsko zelo pester in zato zanimiv predel. Kot pomembno, edinstveno in značilno naravno kraško območje svetovnega pomena ga je moralno in etično ohraniti zanamcem. Zato zaposleni v parku skupaj z domačini in naravovarstvenimi nadzorniki namenjamo pozornost predvsem ohranjanju naravnih ekosistemov in življenju ljudi v pristnem naravnem okolju.

Z zakonom o Regijskem parku Škocjanske jame je bila narejena pravna

Škocjanske jame so bile zaradi izjemnega pomena za svetovno naravno dediščino leta 1986 vpisane v Unescov seznam svetovne dediščine. Republika Slovenija se je po osamosvojitvi zavezala, da bo zagotovila aktivno varovanje območja Škocjanskih jam in je zato ustanovila Regijski park Škocjanske jame ter njegovega upravljalca Javni zavod Park Škocjanske jame, Slovenija.

Naravna dediščina, za katero skrbijo v Parku Škocjanske jame naravovarstveni nadzorniki, obsega površje in podzemlje

Preizkus znanja
prostovoljnih nadzornikov
v Parku Škocjanske jame

podlaga za začetek delovanja naravovarstvene nadzorne službe v parku. V veliko drugih državah tako vrsto dela imenujejo z angleškim izrazom "ranger service", v Veliki Britaniji, kjer poskušajo nadzor bolj približati ljudem, pa "countryside officers". Splošno sprejeta strategija naravovarstvene nadzora v Sloveniji ne posnema delovanja omenjenih rangerjev, ki so, mimogrede, (Italija, Češka, ZDA, afriške države...) oboroženi, temveč se bolj približuje civiliziranemu pristopu nadzora v zavarovanem območju.

Za kaj sploh gre?

Gre za pristop in način nadzornikovega obnašanja, kot imenujemo našega naravovarstvenika v skrajšani obliki, ki temelji na Pestalozzijski teoriji vzgoje. Ravna naj predvsem vzgojno-izobraževalno in manj kaznovavno. Pestalozzi, po rodu Švicar, je namreč prvi uspešno odpravil palico iz takratne osnovne šole. In prav to želimo tudi mi. Hočemo, da bi obiskovalci razumeli in sprejeli način človekovega obnašanja v naravi, ki ne bi temeljil na strahu (pred streli rangerjev), temveč na slabi vesti, ki bi kršitelja vedno opominjala, da ne dela prav. Iz izkušenj vemo, da se v vsaki družbi vedno najde tudi kdo, ki bodisi namerno ali iz nekih drugih razlogov (pridobitniški, uničevalski, nelojalnost...) krši pravni red. Zato zakon predvideva tudi kaznovanje, ki je v pristojnosti nadzorne službe.

Uradno bi nadzornikove pristojnosti predstavil približno takole:

Nadzorna služba spremlja stanje v parku in v vplivnem območju parka ter nadzoruje uresničevanje varstvenih režimov in prepovedi, ki so določene na območju parka Škocjanske jame. O kršitvah prepovedi in

njihovih storilcih obvešča pristojne inšpektorate, v primerih iz 34. člena Zakona o regijskem parku Škocjanske jame pa izreka tudi denarno kazen.

Nadzorna služba nadzoruje tudi izvajanje Odredbe o pogojih za snemanje v podzemnih jamah na območju parka Škocjanske jame (Uradni list RS, št. 11/98 in št.33/98), Uredbe o prepovedi vožnje z vozili v naravnem okolju (Uradni list RS, št. 16/95 in št. 28/95) in Uredbe o zavarovanju samoniklih gliv (Uradni list RS, št. 38/94). Sodeluje pri uresničevanju ostalih uredb in zakonov (Uredba o zavarovanju ogroženih živalskih vrst ...) in upravljalkega načrta parka Škocjanske jame.

Splošna naloga naravovarstvene nadzorne službe je vzgoja, izobraževanje, ozaveščanje svetovanje lokalnemu prebivalstvu. Na območju parka se opravljajo temeljne naloge, to je varstvo regijskega parka s stalnim in neposrednim nadzorom nad uresničevanjem varstvenih režimov in prepovedi, veljavnih na območju parka, upoštevajoč pri tem vse predpise o varstvu okolja. Poleg teh nalog se na območju parka Škocjanske jame in širše opravljajo še druge dejavnosti, kot so:

- neposredno spremljanje in analiziranje stanja v regijskem parku in v njegovem vplivnem območju, še posebno zavarovanih naravnih in kulturnih vrednot;
- sodelovanje z opazovalci in raziskovalci (Reke, mikroklima v jamah, radioaktivnosti v jamah, rastlinstva in živalstva, meteoroloških in hidroloških pojavov in drugih) in spremljanje njihovih rezultatov;
- sodelovanje z lastniki posameznih spomenikov, strokovna pomoč in svetovanje;
- vodniška služba;

- usklajevanje raziskovalnih projektov v okviru dejavnosti zavoda, evropskih parkov, Ministrstva za okolje in prostor in drugih ter sodelovanje v projektih;

- skrb za spomenike in znamenitosti;
- pripravljanje in vzdrževanje poti in označb;
- opravljanje vseh terenskih in drugih nalog;
- sodelovanje pri izdajanju propagandnega materiala in njegova distribucija;
- predstavljanje parka in izmenjava izkušenj med evropskimi in alpskimi parki ter svetovno dediščino in v združenjih turističnih jam;
- sodelovanje v mednarodnih projektih in njihovo vodenje;
- neposredno sodelovanje pri postavljanju parkovne infrastrukture in njeno spremljanje;
- sodelovanje pri snovanju, določanju in postavljanju učnih poti, muzejskih zbirk in ostale ponudbe parka;
- usklajevanje in usmerjanje obiskovanja ne-turističnih jam;
- sodelovanje v raznih projektih in kandidiranje zanje;
- sodelovanje s šolami in s fakultetami ter z znanstveniki pri ozaveščanju in pravilnem predstavljanju naravnih vrednot ter njihovega varstva (predavanja, predstavitve, skupne akcije, naravoslovni dnevi ...);
- sodelovanje in nadzor pri snemanjih v parku in jamah;
- vsa ostala dela po direktorjevem nalogu.

Naravovarstvena nadzorna služba sicer sodeluje z državnimi organi, s krajevnimi skupnostmi, s šolami in vzgojno-varstvenimi organizacijami, s turističnimi, gozdarskimi, kmetijskimi, krasoslovnimi in vodnogospodarskimi organizacijami ter z

Jamarsko zvezo Slovenije, Zvezo društev za varstvo okolja Slovenije, s Prirodoslovnim društvom Slovenije, z Društvom za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije, s Sekcijo DŠB za opazovanje in proučevanje netopirjev, s pristojnimi strokovnimi organizacijami za varstvo naravne in kulturne dediščine ter z lovskimi, ribiškimi in drugimi organizacijami z zavarovanega območja in od drugod, ki jim je do varstva vrednot naravnih parkov.

Organizacija naravovarstvene nadzorne službe

Spomladi 1999 je uprava parka organizirala tečaj za prostovoljne naravovarstvene nadzornike. Prostovoljni nadzorniki so korak naprej pri boljši organizaciji in tako imenovani pokritosti prostora. V parku namreč želimo izboljšati kakovost življenja in doživljanja pristne narave. To pa je mogoče le z uspešnimi ljubitelji narave, ki opozarjajo in prijazno učijo obiskovalce, kako se v parku obnašati in zakaj območje parka sploh varujemo.

V vrste prostovoljcev smo po razpisnem prijavnem terminu izbrali predvsem tiste ljudi, ki so vsak dan v naravi, živijo v parku, v bližnji okolici ali v vplivnem območju parka ter imajo že izoblikovan čut za varstvo narave. To so tudi ljudje, ki imajo že določene izkušnje s komunikacijo in pravim pristopom do ljudi, ki jih srečujejo po parku. Izbrali smo lovske in ribiške čuvaje, ki ob opravljanju svoje funkcije hkrati skrbijo še za "red" po pravilih parka. Izbrali smo gozdarje, ki se poklicno ukvarjajo z vzgojo in gospodarjenjem z naravnimi viri, in to po pravilih sonaravnosti. To pomeni, da svoje delo, cilje in ukrepe prilagajajo utripu narave in ljudem, ki z njo živijo. Izogibajo se sajenju dreves, ki v tem prostoru niso doma, ali golosekom, ki povzročajo nezaželene posledice, kot je erozija, predvsem v vplivnem območju parka. Izbrali smo domačine, ki jim je do danes uspelo ohraniti izjemne lepote in svetovno priznano dediščino Škocjanskih jam in okolice ter to narazdružljivo povezati s svojim vsakdanom. In izbrali smo še jamarje, ki so tako kot vsi ostali vestni varuhi narave. Njim je zaradi znanja in veselja do podzemlja omogočen dostop tudi v skrite kotičke našega krasa, kjer lahko

nabirajo izkušnje in vzorce za analiziranje ohranjenosti narave tudi pod površjem. Izbrali smo torej ljudi, ki jim nadzor ni obremenitev, temveč jim je dodatna potrditev skupne ideje o ohranjanju in varovanju naravne in kulturne dediščine ter narave nasploh.

Seminar za prostovoljne naravovarstvene nadzornike

Program seminarja za naravovarstveno nadzorno službo je bil sestavljen tako, da je ponujal najnujnejše znanje, ki ga morajo obvladati naravovarstveni nadzorniki v Parku Škocjanske jame za varovanje, predstavljanje in ohranjanje parka ter njegovih naravnih in kulturnih vrednot. V letu 1999 je združeval letno izobraževanje za poklicne nadzornike parka, redni seminar za prostovoljne nadzornike s predhodnim naravoslovnim znanjem in še pridobljenimi pristojnostmi na drugih področjih (lovski in ribiški čuvaji) ter osnovno izobraževanje za nove prostovoljne nadzornike.

Obdelane so bile naslednje teme:
Uvodni seminar za kandidate za nove prostovoljne nadzornike
Predstavitve Parka Škocjanske jame (PŠJ)

Delovanje javnega zavoda PŠJ
Motivi - simboli za varstvo narave v Sloveniji
Zakon o PŠJ
Organizacija in delo naravovarstvene nadzorne službe (NNS)
Organizacija, cilji in pomen regijskega parka in ostalih zavarovanih območij
Rastlinstvo in živalstvo v PŠJ
Geologija Krasa
Mednarodne konvencije o varstvu narave
Unescova konvencija o varstvu svetovne naravne in kulturne dediščine in Haaška konvencija
Zakon in njegovo izvajanje v PŠJ
Vloga prostovoljcev pri varstvu narave
Obiskovalci in varstvo narave
Načrtovanje in urejanje infrastrukture za obisk
Opis dela naravovarstvenega nadzornika
Tipologija naravne dediščine
Inšpekcijske službe, policija in drugi organi, ki sodelujejo s PŠJ
Predavanje o ptičjem bogastvu PŠJ in Krasa za vse domačine in druge zainteresirane
Parki za življenje in IUCN
Parki v Sloveniji in predvideni
Kraški regijski park
Geografske in geomorfološke značilnosti PŠJ
Nastanek in razvoj kraških jam in jamskega inventarja
Jamarstvo in naravovarstvo
Organiziranost jamarstva in JRS

Zgodovina območja, arheološko bogastvo
PŠJ in kako ga obvarovati

Kulturna dediščina PŠJ

Urejanje prostora in prostorske usmeritve
v PŠJ

Program varstva in razvoja PŠJ

Prispevek k varovanju naravne in kulturne
dediščine z moje plati -
ideje, predlogi, kritike in izboljšave

Po vsakem predavanju je bila razprava, v kateri so odgovarjali predavatelji. Vsi pogovori so bili konstruktivni in dobrodošli, saj so kandidati za nadzornike dali nekaj zanimivih iztočnic za nadaljnje delo.

Predavali so priznani strokovnjaki s svojih področij, sodelavci ministrstev, Triglavskega narodnega parka, Jamarske zveze Slovenije in delavci parka. To so bili Albin Debevec, Peter Skoberne, dr. Bogdan Jurkovišek, Andrej Sovinc, Alma Vičar, dr. Andrej Mihevc, Marko Simić, J. Jakofčič, mag. Peter Turk, Blanka Bartol, Črtomir Pečar, M. Šolar in Tomaž Zorman.

Kandidati za naravovarstvene nadzornike(38) so na koncu predavanj opravljali preizkus znanja, ki ga je pregledala tričlanska komisija v sestavi Marko Simić iz Uprave za varstvo narave Ministrstva za okolje in prostor, Blanka Bartol iz Uprave za kulturno dediščino Ministrstva za kulturo in Tomaž Zorman iz Parka Škocjanske jame. Opravilo ga je 31 kandidatov in ena pripravnica. S tem so si pridobili tudi članstvo v naravovarstveni prostovoljni službi. Slovesen konec izobraževanja, vpis v knjigo prostovoljnih nadzornikov ter podelitev izkaznic in majic z označbami nadzorne službe sta bila 24. maja 2000, na dan evropskih parkov.

Prostovoljni naravovarstveni nadzorniki

Prostovoljni naravovarstveni nadzorniki v Parku Škocjanske jame so:
(po abecednem zaporedju)

Bobek Branko
Čerkvenik Ludvik
Čepar Branko
Drobnjak Edvin
Drožina Klavdij
Fedrigo Ivo
Fidel Rajko
Fonda Luka
Franetič Jože
Frankovič Silvo
Gombač Janko
Gombač Darjo
Gombač Marko
Ivančič Darja
Ivančič Igor
Ivančič Jasmina - pripravnica

Ivančič Matjaž
Jakovec Marko
Lumbar Anton
Lozej Borut
Magajna Robert
Maver David
Potočnik Rudi
Požrl Franc
Prelec Albin
Prihavec Zlatko
Rebec Egon
Sila Oskar
Sila Andrej
Štok Borut
Torjan Mitja
Zadnik Andrej

Upamo, da nas bo skupna ideja o varstvu narave, ki jo naravovarstveni nadzorniki skupaj z uslužbenci uprave parka vestno negujemo, še bolj okrepila in nam dala moči za nadaljnje delo! Varstvo narave je namreč še vedno trd boj za naše ideale, ki jih moramo gojiti predvsem za zanamce. Ohranjena narava je namreč danes simbol za kakovost življenja ter modna muha in hkrati edini porok za boljšo prihodnost. Le tako bomo lahko počasi dosegli splošno priznanje ideje in načina življenja, ki stoji za njo, tudi na takih področjih, kot so industrija, zakonodajna in izvršilna veja oblasti ... Spodbuden primer je tudi ustanovitev Regijskega Parka Škocjanske jame. Žal šele deset let po vpisu v Unescov seznam svetovne dediščine. Pa vendar!

Delovanje naravovarstvene nadzorne službe ima predvsem vzgojno, izobraževalno in preventivno vlogo, zato je usmerjeno v vodenje in opozarjanje obiskovalcev in delavcev na njihov pravilen odnos do naravnih vrednot in kulturne dediščine na splošno, s posebnim poudarkom na vrednotah parka. Zato se vsi pošteni in dobronamerne obiskovalci ne ustrašite nadzornika, ko ga srečate na sprehodu skozi park! Predlagam, da takrat izkoristite priložnost in ga povprašate, kar vas zanima. Nadzorniki v parku ne vemo vsega, mogoče pa vam bomo povedali kaj, česar še niste slišali ali prebrali. Odkrivajmo skupaj zaklade naše narave!

Tomaž Zorman, univ.dipl.inž. gozdarstva -
vodja naravovarstvene nadzorne službe
v Javnem zavodu Park Škocjanske jame,
Škocjan 2, 6215 Divača

STO LET KAPELICE MATERE BOŽJE V POVIRJU

**Iz kronike
povirske župnije**

Gabrijela Rebec-Škrinjar

Marsikdo, ki obiše Povir občuduje tudi kapelico Matere Božje, ki stoji nad železniško progo ob nekdanji glavni cesti, sedaj urejeni kolesarski poti Sežana-Divača. Kapelica ima zelo zanimivo zgodovino, posebno kar zadeva njeno gradnjo. In ker v letu 2000 mineva sto let od njene postavitve, je prav, da o njej napišem nekaj iz kronike povirske župnije!

Jožef Novak, župnik v Povirju od leta 1880 do leta 1914, v kroniki za leto 1899 piše, kako se je nekaj let razmišljalo, da bi v Povirju na mestih, kjer se vije slovesna procesija ob prazniku Svetega Rešnjega telesa, postavili dve kapelici. Ena naj bi stala "ob cesti pri cerkvenem dolu na kraji, kjer se cesta za-

vije v Mašence...", druga pa "nad železnico ob potu, ki pelje na goro k Materi Božji. Za to poslednjo se je tudi takratno županstvo ali strarešinstvo zanimalo, stvar smo prevdarili, gospod Kocjan Andrej, takratni župan, šel je pooblaščen v Trst ter naprosil g. Trobca, kamnoseškega mojstra pri sv. Ivanu, da naправи načrt te naše nove kapelice".

Prenovljena kapelica Matere Božje v Povirju.

Popravek

V sestavek Gabrijele Rebec-Škrinjar "Povirci v svetu pesmi, plesov in pripovedk", objavljenem v 37. številki revije Kras, se je prikradla napaka. Vasi Podbreže, Merče in Žirje so pred približno sto leti štejele okrog petsto prebivalcev (po popisu iz leta 1900) in ne petdeset, kakor je v objavljeno v zadnjem odstavku omenjenega prispevka.

Avtorici in bralcem se za neljubo napako opravičujemo!

Uredništvo

Dalje kronist navaja, da je bila ta druga "postavljena v spomin 50 let vladanja Našega presvetlega cesarja Franca Jožefa, posvečena pa lurški Materi Božji". In to je razlog, da je na kapelici vklesana letnica 1898 in ne 1900, ko je bila dejansko postavljena. Franc Jožef je namreč zavladal leta 1848!

V kroniki še beremo: "*Gosp. Trobec je res naredil lep, dostojne načrt, po katerem se ima kamenje obdelovati; delo za napravo primernega kamenja pa je prevzel kamnosek Tavčar iz Merč za 140 goldinarjev; v tem letu je tudi napravil in nalomil zadosti kosov surovega kamenja. Obdelovanje teh surovih kosov po načrtu pa se je začelo v letu 1900*".

Ker kamnosek Andrej Tavčar ni zmogel opraviti vsega dela sam, je dobil še dva pomočnika in sicer Filipčiča iz Filipčje-ga Brda in Mercina iz Koprive. Z župnikom in županom so se 14. marca 1900 pogodili, da po Trobčevem načrtu izdelajo posamezne kose za 320 goldinarjev in da dela ne bodo zavlačevali. Župnik Novak pa je kip Matere Božje naročil pri Frančišku Tončiču, "podobarju" iz Kamnika.

Kapelico so zidarji Anton Vrč iz Merč ter brata Jožef in Štefan Pipan iz Škrbine začeli postavljati konec maja 1900. Toda med njimi je prišlo do spora. Iz zapisov v župnijski kroniki lahko razberemo, da je "... Vrč hotel biti nekak palir, pa obrisa niti ni prav razumel, zato je naredil pretanek zid, da bi se ne moglo primerne votline storiti. Gospod Trobec pride delo pogledat, ali precej je zavrgel to delo, da ni ne po načrtu ne po meri delano. Vrč se je ujezil in popustil delo. Potem sta brata Pipan s pomočjo kamnoseka Tavčarja postavila kapelico, morala pa sta zid v ozadju za tron do temelja podreti in potem debelejšega po meri zidati".

Blagoslov kipa "Prečistega Spočetja" in kapelice je bil na rožnovensko nedeljo, 7. oktobra 1900. Dekan Matija Sila, rojen v Povirju, je imel slovesno mašo, po njej pa je blagoslovil Marijin kip.

Kronist opisuje dogodek takole: "*Potem pa so Marijin kip v procesiji, ki je šla skozi vas Povir, čez železniški most in dalje po cesti krepki mladeniči na nosilih prenesli, med slovesnim zvonjenjem, veselim petjem Marijinih pesmi in pokanjem možnarjev, duhovščina pa je pela lavretanske litanije, bližnji verniki pa so odgovarjali z lepimi priporočili do Marije, v novo kapelico.*

Cerkev Matere Božje na Guru nad Povirjem.

Obe fotografiji: G. Rebec-Škrinjar

Vernikov se je zbralo tudi iz sosednjih fara ogromno število, vsi so bili ginjeni, nekateri celo do solz, ko so zagledali prelepo gospo, ki so jo nosili mladeniči, ob straneh pa so s svečami v rokah spremljale belo napravljenne deklice. Ko so prinesli mladeniči prelepi kip do kapelice, je prečastiti gospod dekan blagoslovil novo stavbo, ki ima od sedaj biti bivališče Naše nebeške Matere; potem mladeniči dvignejo podobo na menzo in dalje na prestol; čudno je bilo, so pravili potem, četudi ta podoba tehta okoli 3 starih centov,

vendar mladenič ni težko vzdignil, ter na lahko postavili v namenjen tron, kjer nam bo "Prečisto Spočetje" naklanjalo, kakor je prečastiti gospod dekan tukaj omenil, božje milosti in dobrote, ako se bomo z zaupanimi srci in živo vero k Njemu zatekali".

Druge načrtovane kapelice, ki naj bi stala "Pri cerkvenem dolu", pa niso nikoli sezidali. Kronika navaja, da so za to krivi previsoki stroški pa tudi liberalna politika, ki je prav to leto razdvojila ljudstvo.

Prizadevni župljani Povirja so pred dvema letoma kapelico popolnoma obnovili, saj se je na njej že zarisal zob časa. Na novo so jo prekrili, očistili, zamenjali steklo, obnovili napise in uredili okolico. Slikar Leopold Strnad pa je restavriral Marijin kip in prepleskal strop.

Slovesnost blagoslova obnovljene kapelice v maju 1998 je bila povezana s procesijo in z bogoslužjem na bližnjem hribu Gura, kjer na samem, v tišini sredi gozda stoji cerkev Marije Vnebovzete – še en biser župnije Povir.

Vraže in stare vere na KRASU

Boštjan Štolfa

Coprnice

O čarovnicah je med Kraševci krožila zanimiva pripoved, kakršna ni poznana nikjer drugod. Pravljičje je zapisal pokojni L. Žvab iz Dutovelj. Takole se glasi:

Fant je imel ljubico, o kateri je sumil, da je čaravnica in ta svoj sum ji je tudi večkrat razodel, ali ona je vedno odločno tajila. Fant pa se je hotel sam prepričati in je zlezal ponoči na drevo, pod katerim so se čaravnice k plesu zbirale. Ali tisto noč fantove ljubice ni bilo k plesu. Čaravnice so sklenile zamudljivko na drobne kosce raztrgati in z njenimi kostmi lučati se. Kar najedenkrat pa pride dekle in zgodi se jej po sklepu čarovnic. Kostni obsojenke so letale celo na drevo in fant je zgrabil za jeno rebro ter je shranil v žep. Ko so se bile čaravnice naigrale in je njih ura potekla, začele so zopet skladati kosti razmetane dekllice. Ko zapazijo, da jim manjka jedno rebro. Prestrašene so je iskale povsod, ali ga neso mogle nikjer najti. Ker pa je njih ura minevala, naredile so jedno rebro iz topolovine in dekle je zopet oživel.

Nedeljo po tem imeli so v vasi godce in dekle s topolovim rebrom je šlo na ples s svojim izvoljencem. Fant je hotel čaravnico očitno kaznovati in, ko sta drugi raj zaplesala, zavpije iznenada: "Jaz pa plešem s topolovim rebrom!" Deklica je koj sprevidla, da je izdana. Prebledela je in izginila nemudoma s plesišča.

S Kontovela prihaja druga zgodba o čarovnicah. Sumljiva se jim je zdela mlaka za Kontovelom. Kdor je o nepravi uri šel mimo nje, so mu čaravnice sedle na ramo in z metlami utrihale po vseh njegovih plateh. V tisti mlaki so, namreč, tako je šel glas, čaravnice ponoči prale in niso marale, da bi jih kdo motil ali vedel za njih pralnico.

V Križu se je ohranilo izročilo o zelo hudobnih ženskah. Strašile so ljudi, zlasti otroke. Če so bile na koga jezne in če jim je bil kdo kaj dolžan, bodisi v denarju ali v drugi reči, so ponoči prišle ponj in ga odvedle v gozd ali h kakšni jami. Ni mogel vpiti in ne klicati na pomoč, ker so ga tako omamile, da ni nič razumel. Najprej so ga steple, slednjic pa so mu velele, naj trikrat teče okrog jase ali jame. Človek je ubogal, ker ni vedel, kaj dela. Če so bile nanj posebno jezne, so ga, ko je četrtič tekel naokrog, pahnile v jamo ali pa so ga le potegnile k sebi in potem privezale h kakšnemu drevesu. Kdaj pa kdaj so ga pripeljale nazaj, kjer so ga vzele.

Kakor vsi drugi Slovenci so tudi Kraševci verovali v bajeslovna bitja, v čaravnice (coprnice ali štrege), v zmaje ali pozoje, v vile (prebivalke jam), škrate, strahove, v mrtvaške prikazni, večno uro in podobne prikazni. Vsa ta bitja in prikazni se pojavljajo v bajkah, ki so še do nedavnega krožile v ustnem izročilu med Kraševci.

Starejši ljudje so jih pripovedovali otrokom v večernih urah ob ognjišču. Prikazni iz bajk so strašile ne samo otroke; vanje so verovali tudi njihovi pripovedovalci. Strah pred čarovnicami, hudobnimi vilami, škrti in zmaji je bil močno razširjen. Zadnje čase se ustno izročilo med ljudmi ne prenaša več in lahko pripišem, da prenašanje ljudskega slovstva zamira. Le redki so še, ki bi znali povedati napeto, staro zgodbo o bajeslovnih bitjih, ki so še burila domišljijo naših non in nonotov. Sedanji življenjski utrip nas je tako izoblikoval, da smo pozabili na stare vere in prekinili krog njihovega prenašanja na potomce. Vseeno pa je naše bogastvo v ljudskem slovstvu veliko. Skoraj v vsakem literarnem delu, v katerem so zapisane ljudske pripovedi, bajke in legende, najdemo tudi zgodbe o Krasu.

Nekatere take ženščine so tekale tudi po vasi. Če so zvečer v hiši opazile luč, so trkale po oknih ali po vratih, da so se domači prestrašili, ugasnili luč in se brž skrili v postelje pod odeje. Otroci zvečer po sedmi uri niso smeli več ven. Če bi jih zalotile hudobne ženske, bi jih hudo kaznovali...

Tudi takim hudobnim ženskam, ki so strašile po Kontovelu in Križu, so rekli čaravnice.

In kako so se naši predniki ubranili čarovnic? V času božiča, na viljo božično, so na njive zasadili brinove veje, da bi odganjale coprnice. Nekateri so za veliko noč raztresli jajčne lupine po strehah z željo, da bi branile hišo pred kačami in coprniciami.

Vile rojenice in sojenice

Pri nas je poznana pripovedka o vilah rojenicah in sojenicah, ki so živele v Vilenici. Nasploh so Kraševci postavljali bivališča vil v jame in brezna... Takole pravi pripovedka o vilah v jami Vilenica:

Vile, ki skupaj z deklico Marinco poplesujejo v jami Vilenica (D. in F. Kunaver: Slovenska dežela v pripovedki in podobi)

Zgodba se dogaja pred tisoč in več leti, ko so v vasi Lokev prebivali Jergičevi, ki so imeli deklico po imenu Marinca. Bila je edinka.

Ko se nekega dne mati in hči vračata proti domu, ker sta drva nabirali, ugledata pod lipo tri vile. Bili sta namreč v bližini Vilenice. Vile so bile vse zlate in so imele lase skoro do nog. Materi so ukazujoče rekle: "Mati, danes leto boš pripeljala svojo hčer prav na to mesto, da bo naša!" Uboga mama je šla vsa obupana domov, ker je vedela, da bo ob hčer, kajti gorje tistemu, ki vil ne bi ubogal; znajo čarati ali hišo požgejo ali človeka umorijo...

Ko je preteklo leto, je mati pripeljala Marinco na določeno mesto. Tam so vile že čakale, deklico sprejele in jo takoj odpeljale v Vilenico, ki je bila takrat prava palača, kjer se je vse lesketalo v srebru in zlatu. Jama je imela trideset lepih soban. Marinca je v jami opravljala vsa hišna dela in se ji je imenitno godilo, toda pogrešala je mater. Vile so opazile, da jih Marinca ne mara, zato so jo začele sovražiti. Sklenile so, da jo pogubijo. Dale so ji nalogo, da jim prinese tri pomaranče, ki jih čuva starka v gradu na hribu Gradišče. Tako so ji velele: "Vzemi starki pomaranče, drugače ti bo gorje, in takoj jih prinesi v Vilenico!" Deklica je nalogo uspela s čudežno pomočjo starca, ki ji je dal pet reči: žeblje, s katerimi je utrdila most pred gradom; stekleničko olja, s katerim je namazala zarjaveli zapah vhodnih grajskih vrat, da niso škripala; košček kruha, s katerim je nahranila krvoločne pse na dvorišču, da jo niso napadli; metlo, ki jo je dala stari ženici, saj je leta in leta pometala dvorišče s koncem krila; in vrvi, ki jo je dala revni ženi ob vodnjaku, ki je vodo dvigovala iz njega s pretrganimi bekami. Deklica je tako podkupila vse stražarje v gradu in ji ni bilo težko iz njega pobegniti s pomarančami, ko jih je vzela starki. In ko se je Marinca vrnila v Vilenico, se vile niso mogle načuditi, saj se z gradu ni vrnil še noben človek, ki so ga poslale tja. Bile so zadovoljne in so deklico vprašale, kakšno plačilo bi rada. Marinca je izrabila priložnost in izrazila željo, da bi se rada vrnila k mami. Vile so ji željo izpolnile in še isti dan je Marinca objela mamico.*

Škratje

Mogoče škratje niso tako zastopani v bajkah s Krasa, a kar je o njih pri nas ohranjenega, je dokaj zanimiv opis škrate in njegovega dela v ponočnih urah. Škrat ni večji od dečka srednje mere. Na glavi nosi rdečo čepico. Ponoči sedi na ognjišču in preševa "živo" oglje. Daje ga v železen lonec in ga iz njega iztresa. To večkrat ponavlja, a gleda zamišljeno predse. Če mu zvečer nastaviš na ognjišče cekin, dobiš drugo jutro poln lonec zlatnikov... Tej podobne so pravljice o zakladih, katerih je baje vse polno po naših domovih, a varuje jih skopi škrat, ki jih spreminja v oglje, ker ne privošči ljudem najdenega blaga. K nastanku takih pravljic so mnogo pripomogla prazgodovinska grobišča, v katerih so naleteli na veliko novcev z ostanki sežganih mrličev.

Krvavo stegno

Vipavci in Kraševci so poznali poseben strah, ki se je imenoval krvavo stegno. Verovali so, da je bil to tako velik strah, da je lahko celega človeka pojedel. Kakršen je hudodelec, takšno je tudi krvavo stegno; včasih večje, včasih manjše. Je žive, rdeče ali zelo spremenljive barve. Navadno živi med razgorji (po planotah) in varuje grozdje pred poljskimi tatovi (zato so posebno otroke strašili z njim) pa tudi po njivah, kjer je posejana turšca (koruza), so ga že videli. Zimo prespi v gozdu v kakšni izmed mnogih podzemskih jam... Druge pripovedi o tem strahu se niso ohranile. Najverjetneje je bil ta strah bolj razširjen na Vipavskem.

Vraže

Na Kontovelu in v Proseku so se zjutraj bali srečati kakšno žensko. Če so jo ugledali, so se obrnili po poti nazaj ali se ženski kako drugače izognili. Zlasti je to veljalo za ženske, ki ljudem niso bile všeč. Enako je bilo, če so zjutraj zagledali črno mačko. Vrnili so se domov in se pozneje znova odpravili na pot ali pa tudi ne.

V petkih niso začenjali nobenega dela. Tudi na potovanja se ta dan niso podajali. Za nesrečen dan so imeli tudi torek.

Izposojali si niso ničesar, ker so mnenili, da s tem srečo dajejo od hiše.

Kadar je gospodinja ali dekle pomolzla in čez cesto nesla mleko, ga je vselej s predpasnikom pokrila, da bi ji ga kdo z očmi ne snedel.

Če se je komu razbilo ogledalo, so rekli, da bo sedem let imel nesrečo.

Kdor je sedel na vogalu mize, so mu prerokovali, da se sedem let ne bo oženil (poročil).

Glede mrličev so menili, da sedemkrat od smrti vstanejo. Okrog pokopališča se ponoči niso radi mudili. Verjeli so, da se mrtvi vračajo.

Na Opčinah so nekdanje gospodinje vsak večer zataknille v ključavnico vilice ali kos bilke, izrite iz metle, da se bo mora nanje nabodla. O mori, ki da se usede na prsi in ne pusti dihati, so mislili, da se prikrade v kakršni koli podobi. Najbolj so jo sumili v kakšni težki kokoši.

Volčje noči

To najbolj skrivnostno obdobje v letu je bilo od božiča do sv. treh kraljev. To so bili dnevi največje teme in tesnobe v letu, čas dvanajstih ali volčjih noči. Damjan J. Ovsec v svoji veliki knjigi o praznikih pravi o tem:

V teh nočeh je ljudstvo po Evropi poslušalo glasove demonov in strahov, čarovnic in škratov ter gozdnih volkodlakov, ki so se mešali z zavijanjem vetra deževnih in snežnih zimskih neviht.

Volčje noči niso ostale v spominu naših ljudi. Gotovo pa so bile še v prejšnjem stoletju še zelo žive tudi pri nas.

Pripovedi in bajke o verovanjih ter starih vražah potrjujejo, da so Kraševci imeli bujno domišljijo.

Viri:

Guštin-Grilanc, Vesna: Je več dnevou ku klobas
Kunaver, Dušica - Kunaver, France: Slovenska dežela v pripovedki in podobi
Rutar, Simon: Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska
Turnšek, Metod: Od morja do Triglava I

* Jaselce, 1928; originalni naslov Tri pomaranče

O KRESI SE DAN OBESI

Andrej Malnič

Že od davnih dob je bilo sonce in njegovo letno gibanje po nebesnem svodu za človekovo razumevanje svetâ izjemnega pomena. V preprostem mišljenju pooseblja sonce nenadomestljiv vir življenja, šteje se ga za božanstvo in po božje se ga časti. Pri starih Slovencih je v središču tega sončnega kulta **Kresnik**. V čaščenju sonca je bil za pogane med najbolj pomembnimi prazničnih dnevi v letu tisti, ko se **dan obesi**. Ko sonce prispe do svoje najvišje lege, prične padati in njegova moč slabeti.

Natančni astronomski račun pokaže, da se najvišja lega sonca ali **solsticij** dogodi 21. junija, medtem ko je v ljudskem izročilu je obveljal 24. junij z imenom **kresni dan, ob kresu**.

V času prodiranja in širjenja krščanstva je kult sonca postopno bledel; na mesto poganske vere je stopil krščanski svetnik **sv. Janez Krstnik**. Cerkev slavi njegovo rojstvo 24. junija, to je na dan, kot so pogani častili **kres**. **Kresni dan** je v ljudskem izročilu zato imenovan tudi **Ivanje** ali **Šentjanževo**. Preden pa je papež Gregor XIII leta 1582 reformiral julijanski koledar, je cerkev, zaradi napačnega merjenja časa, **ob kresu** praznovala god **sv. Vida**. Že Primož Trubar je zapisal, *da ima sv. Vid najdaljši dan, sv. Lucija pa najdaljšo noč*. Del kresnih šeg je še vedno mogoče videti ob **sv. Vidu**, ki ga slavimo 15. junija.

Ko je sonce po 21. juniju pričelo slabeti in se je dan prišel krajšati, je ljudi to navdalo s tesnobo, kajti prihodnost je postala negotova. Zato so soncu, da bo svoji moči

sevanja na Zemljo ne obnemore, poskušali pomagati na različne načine. V središču številnih šeg in navad, ki jih pozna ljudsko izročilo ob sončnem obratu, je **magična moč ognja**. Da bi soncu pomagali, so na večer pred **kresnim dnem** kurili kresove, ob njih peli obredne pesmi in plesali, preskakovali ogenj, prižigali plamenice, prožili ognjene krožce, v zrak so metali gorečo metlo in podobno. Magična sila ognja je dajala življenjsko moč, rodnost, očiščevala in varovala je pred nesrečo, boleznijo tudi ljudi ter njihovo lastnino.

Kresni čas je bilo nevarno obdobje leta. Kresnega slavlja so se po stari poganski veri udeležili duhovi umrlih, ki so lahko živim škodili. V krščanstvu so se med žive vračale verne duše. Da bi se obvarovali pred duhovih rajnih, so ponekod zvonili vse dot-

Ilustracija sonca in lune ob kresu iz 16. stoletja

Na kresni večer je mogoče videti tudi bajna bitja - Ilustracija Antona Koželja (iz knjige Damjana Ovca "Velika knjiga o praznikih", založbe Domus

V reviji Kras se kar pogosto pojavljajo sestavki z etnološko ali narodopisno tematiko. V zadnji, 40. številki, je Erna Dibitonto v sestavku Kras je Krasen, ohranimo ga! predstavila raziskovalni projekt učencev prvega razreda osemletke Srečka Kosovela iz Sežane. V njem med drugim otroci opisujejo nekdanje igre otrok – svojih vrstnikov – pred desetletji na paši. V tej številki pa Boštjan Štolfa iz Volčjega Grada predstavlja ustno izročilo iz svojega kraja Vraže in stare vere na Krasu...

Ker si bralci želijo takih prispevkov, vabimo poznavalce ustnega in napisanega izročila o življenju, šegah in navadah ter sploh o narodopisnih posebnostih kraškega človeka k sodelovanju. Zaželeni so pisni prispevki, slikovno gradivo, pa tudi zapisi pripovedovalcev in njihovi magnetofonski posnetki! V približno taki obliki, v kakršni sta v nadaljevanju predstavljeni čaščenje najvišje lege sonca ali solsticija, kar se dogaja vsako leto 21. junija, in kratka narodopisna črtica etnologa Andreja Malniča iz Goriškega muzeja o vencu svetega Ivana, ki ga še vedno vsako leto splete Kristina Rudež iz Štanjela!

lej, dokler so goreli kresovi. Blagoslovljeni glas zvonâ je branil pred čarovnicami in hudiči, ki so v krščanstvu nadomestili poganske demone. Ljudi so varovala tudi v belo oblečena mlada dekleta – **kresnice**, ki so obredno obšle vas in polja.

V času sončnega obrata so od sonca prejele posebno nadnaravno čarovno moč nekatere rastline. Najbolj je bila znana **praprot**, ki je slovela kot čarovna zel. Kdor je nevede nosil pri sebi njeno seme, je postal neviden in razumel je govorico živali. Nadvse priljubljene so bile **šentjanževe rože**, ker so zdravilne in so zaradi svoje rumene barve podobne soncu. Na sonce so spominjale tudi **kresnice**. Cvetje **kresnic** in **šentjanževe rože** so varovale pred strelo in z njimi se je vedeževalo. Iz rastlin, ki so ob kresu imele posebno nadnaravno moč, so pletli **šopke**, vence, imenovane **venci svetega Ivana**, ter z njimi krasili okna in vrata. Ponekod so v okna

ali na vrata postavili toliko takih šopkov, kolikor ljudi je štela družina. Verjelo se je, da bo ob večernem zvonjenju pred **kresnim dnem** prišel blagoslovit to cvetje in tudi hišo sam **sv. Janez Krstnik**. Posušene šopke in vence svetega Ivana so ljudje hranili kot obrambno sredstvo zoper ujmo.

Ob kresu, ki ga slovensko ljudsko izročilo šteje za nadvse pomemben praznik, so se v stoletjih nakopičile raznolike in številne šege. To bogato dediščino je na enem mestu zbral narodopisec Niko Kuret (Glej knjigo Praznično leto Slovencev, I knjiga, Ljubljana

Andrej Malnič, univ.dipl. etnolog - kustos v Goriškem muzeju, Grajska 1, Kromberk, 5000 Nova Gorica

KRISTINA RUDEŽ V ŠTANJELU ŠE VEDNO PLETE VENECE SVETEGA IVANA

Andrej Malnič

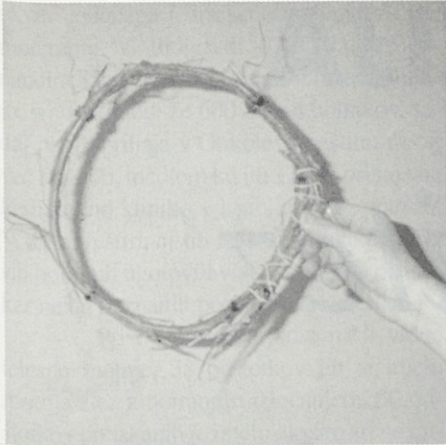
Ko je bila Kristina še deklica, so v Kobjeglavi, v njeni rojstni vasi, zatikali **vence svetega Ivana** nad vhodna vrata ali pa nad vhode kolon. Okna s križi pa so okrasili s šopki iz istega cvetja, kot so bili spleteni venci. Vence so spleli v čast **kresni noči**, v zahvalo za opravljeno delo na poljih in za okras. Verovalo se je, da bodo rože odgnale od hiše čarovnice. Krasili so pročelja stavb vse dotlej, dokler niso oveneli. Tako so ravnali v vsaki hiši; povsod tam, kjer so ženske spoštovale staro izročilo. Na dan pred **kresnim dnem** so na poti s polja domov mimo grede nabrale **rože svetega Ivana** – šentjanževke. Vence so morale splesti do večera.

V hiši to delo ni vzbudilo pretirane pozornosti; matere so jih naredile spotoma. Če mati ni imela časa, je venec spletla katera izmed starejših hčera. *Po vasi se je vedelo*, je povedala Kristina, *katera je znala splesti najlepši venček. Vedelo se je, katera od žena je v vasi najbolj ročna. Ženske so med seboj tekmovala*. Ko je bil venec narejen, so vsi v hiši odšli na kres, kjer se je prepevalo. Posebej je bila razposajena mladina. Vriskala je in preskakovala ugačajoče plamene.

Pred nekaj leti sem se spomnila mladih dni, mi je preprosto pojasnila Kristina Rudež, ko sem v starem Štanjelu na pročelju njene hiše kot neko čudo iz preteklosti zagledal iz rumenih rož lepo spleten venec svetega Ivana. Tako so ob sv. Ivanu delale naše mame še prva leta po vojni, potem pa je šlo vse v pozabo!

Ana Švagelj in Kristina Rudež
z vencem sv. Ivana

Obroč iz srebrovine

Priprava šopkov

Vežanje šopkov na obroč

Dokler nismo naredili nove fasade, je nadaljevala pripoved Kristina Rudež, sem venec vedno obesila na cvek nad vrati. Zdaj pa tega več ne smem. Moj mož se jezi, da se bo fasada poškodovala. Zato ga ne obesim več na zid. Imam ga v hiši ali na zunanji okenski polici. Moji sosedi Zori Pilat pa je bil ta venec tako všeč, da mi je rekla, naj ga kar še pletem. Vsako leto je rekla, naj ga naredim. In zdaj jih pletem!

Letos je Kristina Rudež naučila pletiti **venec svetega Ivana** tudi nekaj deklet in žena iz Štanjela, ki so pod vodstvom **Vesne Jazbec** v okviru Turističnega društva Štanjel ustanovile krožek za spodbujanje družabnosti in oživljanja starih šeg, navad in znanj. Rade volje sem jim pokazala, kako se to dela, je dejala Kristina, da bodo tudi one znale. Da bode tudi one delale tako, kot so to nekoč počele naše mame! Dobili smo se pri **Duški Švagljevi** v gradu in sem jih naučila!

Kot nas je poučila Kristina Rudež, se splete **venec sv. Ivana** takole: Najprej nabere mo rože sv. Ivana. Če rože rastejo na kupu, jih natrgamo v dobre pol ure. Doma jih najprej očistimo, odstranimo zelenje in rumeno cvetje zložimo v šopke. To naredimo v eni uri. Obroč, okoli katerega bomo ovijali cvetje, naredimo iz srebrovine. Šopke vežemo na obroč vsakega posebej s kratkimi konci špage. Zato porabimo še eno uro. Ko je to narejeno, dodamo še kakšno rožo, da bo venček lepši. Roža mora biti rdeča, mora biti vrtnica. Praviloma dodam tudi ivankice, a so letos že prešle. Dodam tudi to plavo rožo, ki je zdravilna, a ji imena več ne vem... Na koncu še venec poravnamo, da je raven in lep okrogel. Rdeče in plave rože damo tudi v šopke, s katerimi okrasimo okenske križe.

Sprehod po Štanjelu je vedno prijetno doživetje, v slikovitih gasah stoji v kamnu trmasto vklesan spomin na čas, ko je bil svet narejen še po meri ljudi. Ko smo svet merili še z čevlji in sežnji in vino pili iz maseljcev in poličev. Štanjel nam govori o času, ko se je človek počutil varno in doma tudi ob sosedu na ulici in ne le v hiši. Danes imamo resda večje in lepše domove, kot jih premore opustela kraška vas. V njih živimo bolj komot, kot temu rečemo, a tiste preproste, vsakdanje domačnosti med ljudmi ni več! Ostala je tam nekje daleč stran od nas, med zloženimi kraškimi kamni in pod skriljem. Tam, kjer se je na večer pred sv. Ivanom ob kresu zbrala vas in so okna ter vrata krasili lepo spleteni vencu sv. Ivana. Ob naših domovih na kresni večer ob uri zvonjenja sv. Janez Krstnik ne postane več in ne blagoslovi več hiše... Naše fasade so pač prelepe, da bi jih krasile kot sonce zlato-rumene rože.

Andrej Malnič, univ.dipl. etnolog - kustos v Goriškem muzeju, Grajska 1, Kromberk, 5000 Nova Gorica

Ko je venec spleten Kristina in Ana vstavita rdeče in modre cvetove.

Fotografije iz dokumentacije Goriškega muzeja

Glavni napredki pri zdravljenju raka so se zgodili prav pri otrokih; tudi zato, ker so otroški onkologi med prvimi spoznali, kako važno je, da od vsega začetka, že pri diagnostičnem postopku in potem ves čas zdravljenja, sodelujejo specialisti različnih strok - pediatri, internisti, onkologi, kirurgi, patologi, ortopedi, pa psihologi, fizioterapevti in medicinske sestre ter po potrebi še drugi - in da se ti specialisti medsebojno izpolnjujejo, si svetujejo in tako večkrat, kot bi vsak zase, najdejo najboljši način zdravljenja.

Ker vedno več prizadetih otrok raka preživi, prej - pred tridesetimi, štiridesetimi leti - pa jih je večina pomrla, šele v zadnjem času pravzaprav spoznavamo posledice, ki jih na malih bolnikih pušča rak, in, seveda, boleznij primerno "hudo" zdravljenje: operacije, tudi odstranitev obolelih organov ali delov telesa, obsevanje z ionizirajočimi žarki, kemoterapija, ki vsebuje celicne strupe. S proučevanjem posledic se učimo zdraviti na čim manj škodljiv način, kar bo koristilo naslednjim generacijam bolnikov.

FUNDACIJA

Mali vitez

Berta Jereb

Beseda "rak" še vedno pomeni nekaj grozljivega, neznanega in se ji raje izognemo. Če pa že pogovor tako nanese, mnogo ljudi še danes misli in reče dvoje: da za rakom zbolijo le starejši ljudje in da rak v glavnem ni ozdravljiv. A oboje je narobe! Danes se pozdravi že skoraj polovica ljudi, obolelih za rakom. In otroci tudi obolevajo za to boleznijo, ki pa se pozdravijo že v več kot dveh tretjinah primerov.

Za rakom zboli v Slovenijo približno 50 otrok letno

V Sloveniji oboli za rakom približno petdeset otrok letno, tako da je sedaj v naši državi 900 ljudi, ki so v otroštvu preživele raka. V Onkološkem inštitutu v Ljubljani že od leta 1986 sistematično kontroliramo

vse, ki so se kot otroci zdravili za rakom. Ekipa strokovnjakov proučuje posledice podelni in zdravljenja ter išče načine, kako pomagati v raznovrstnih težavah, ki jih imajo ti bivši bolniki. Najpogostejše okvare, ki jih odkrijemo, so motnje žlez z notranjim izločanjem, motnje inteligence, okvare rasti, sterilnost, nevrološke posledice, pride pa lahko tudi do sekundarnih tumorjev, to je novih rakastih tvorb, ki nastanejo - verjetno - zaradi

Dobrodelni koncert Slovenske filharmonije

okvar celičnega jedra po obsevanju ali kemoterapiji. V studijo, ki jo od leta 1993 financira Ministrstvo za znanost in tehnologijo, smo vključili že 600 bivših bolnikov, sedaj pa jih prihaja v Onkološki inštitut nekaj več kot 500, medtem ko jih 120 še prihaja na Pediatrično kliniko v Ljubljani na kontrolo. V zadnjih štirinajstih letih smo tako pri bivših bolnikih ugotovili vrsto že znanih pa tudi kar nekaj neznanih posledic zdravljenja.

Pri 66 odstotkih smo našli vidne telesne motnje, 38 odstotkov jih je imelo motnje žlez z notranjim izločanjem, 50 odstotkov preiskanih je imelo okvaro srčne mišice, kar 85 odstotkov pa jih ima psihične motnje, ki so, kar je novo spoznanje, predvsem čustvene narave. Ti bivši bolniki imajo posebno osebnostno sestavo. So nekoliko boječi, manj samostojni in samozavestni; imajo ohranjene intelektualne sposobnosti, ki pa jih ne znajo uveljaviti; so bolj iskreni, bolj tolerantni in nekako bolj odrasli kot njihovi zdravi vrstniki.

Zakaj Fundacija Mali vitez?

Za bolnike s čustvenimi posledicami smo pred šestimi leti uvedli psihološko rehabilitacijo s skupinskimi pogovori pod psihologovim vodstvom. Ker pa ima večina tudi kakšno telesno okvaro ali motnjo, smo ustanovili Fundacijo Mali vitez, ki jim z zbiranjem denarja v ta namen omogoča občasno skupinsko rehabilitacijo v Atomskih toplicah. Ta način se je izkazal kot zelo uspešen, saj se zdaj ti bivši bolniki lažje vključujejo v družbo, ker se jim dviga samoza-

vest. V družbo pa vnašajo s svojimi edinstvenimi izkušnjami strpnost in smisel za sodelovanje, kar so lastnosti, ki jih naša družba še kako potrebuje. Naše študije so tudi pokazale, da ti ljudje potrebujejo trajne stike s skupino zdravnikov v Onkološkem inštitutu, četudi le enkrat na leto, in da se jim ob tem močno izboljšajo možnosti za normalno življenje, delo in uveljavljanje v družbi. Pomoč, ki jo pri tem nudi naša Fundacija Mali vitez, je predvsem v tem, ker dobijo ti bivši bolniki priložnost, da se med seboj spoznajo, da se lahko pogovorijo s "sotrpini", tudi navežejo prijateljstva ter se bolj ali manj znebijo občutka o nekakšni zaznamovanosti od prestane bolezni in obsojenosti na življenje po drugem tiru. Družabne prireditve, dobrodelni koncerti, ki jih prireja fundacija, in na katerih "mali vitezi" živahno sodelujejo, so še dodatna priložnost za stike s svetom, z umetniki, ki z veseljem podarjajo svoj čas in svoje talente za dobro stvar z dobrimi ljudmi, ki prireditve obiščejo in na njih pustijo fundaciji svoj denarni prispevek. Fundacija lahko tudi marsikomu pomaga pri odpravljanju predsodkov, s katerimi se soočajo bivši bolniki, na primer pri iskanju zaposlitve ("Kako bo sposoben za delo, saj je vendar imel raka!" je, žal, precej pogosta reakcija delodajalcev...!), vozniškega dovoljenja in še česa.

Ker je po raku preživelik otrok vse več, bi fundacija, seveda, potrebovala vedno več denarja. In prav to jo omejuje. Zato smo toliko bolj hvaležni tistim darovalcem, ki nas vztrajno podpirajo in nam dajejo novo voljo, da ne odnehamo.

Kaj smo se še naučili od naših bivših bolnikov?

Da je dobro, če otrok - vsaj tisti, ki je stareši od petih let - že med zdravljenjem zve, kakšno bolezen ima. Tako ohrani zaupanje v starše in zdravnike, kar še kako potrebuje med dolgotrajnim, napornim in bolečim zdravljenjem ter poznejšimi kontrolami. Da ni dobro, če se, kar se le prerado zgodi, bivši bolnik še kot odrasel človek ne more osamosvojiti od staršev, ki ga - razumljivo - hočejo ščititi še kar naprej, tudi ko to ni več treba. To mu jemlje samostojnost in tudi možnost, da uveljavi svoje sposobnosti v poklicu. Da telesne okvare, amputacije uda, nizka rast, okvara zobovja itn. ne vplivajo bistveno na razvoj osebnosti bivšega bolnika in da so njegovi občutki o manjvrednosti zaradi tega zelo redki. Da so ljudje, ki so šli skozi preizkušnjo smrtno nevarne bolezni, bolj osebnostno zreli, bolj odrasli, bolj cenijo življenje. Med vsemi našimi bolniki si je le eden vzel življenje, kar je presenetljivo malo ob tem, da je pogostost samomora v Sloveniji v starosti med 18. in 25. letom zelo velika. Pa še to! Verni bolniki so preživljali manj strahu in občutka osamelosti med zdravljenjem kot njihovi neverni vrstniki.

Fundacija Mali vitez izpolnjuje svoj namen! Obenem, ko pomagamo bivšim bolnikom, se od njih učimo, da bomo z naslednjimi, ki jih bo doletel rak, znali nekoliko bolje ravnati.

Žiro račun Fundacije Mali vitez je: 50100-678-705843

Prof. dr. Berta Jereb, univ.dipl.... - predsednica upravnega odbora Fundacije Mali vitez, Zamikova 3, 1000 Ljubljana

Veselo razpoloženje "malih vitezov" in ustanoviteljice Fundacije Mali vitez prof.dr. Berte Jereb na enem izmed izletov

"Mali vitezi" na morski rehabilitaciji

Ob izidu monografije
dr. Ljudmile Plesničar-Gec*

Antične FRESKE V SLOVENIJI

Davorin Vuga

Lahko bi rekli, da gre za izjemen dogodek, ko relikti ali ostaline neke stare civilizacije spontano butnejo na plan v našem modernem času, ki kar ne more najti časa, da bi se vsaj miselno za trenutek povrnil v davne, davno minule dobe. Četudi nekdanja rimska omika znova zablesti v ozaveščeni predstavi vseh nas vsaj v monumentalni knjižni obliki, če že ne moremo ali pa ne znamo najti poti do ogleda izvornikov v muzejskih zbirkah, je to resnično prelep občutek.

Žal je luksuzna in hkrati izjemno tehtna monografija gospe dr. Ljudmile Plesničar-Gec pod naslovom, ki sem ga navedel na začetku tega skromnega zapisa, požela v širši javnosti doslej le malo hvale in zlasti ostala neopažena. Kar še zlasti preseneča in boli, je dejstvo, da je ne poznajo ali pa jo poznajo le bežno celo proučevalci antike in rimske dobe v naših krajih. Hkrati pa lahko mimo pripišem, da je bilo in je na tujem prav nasprotno! Ne toliko zaradi običajne kortuaznosti tujih kolegic in kolegov, ampak predvsem zaradi dejstva, da avtorica suvereno, izpričano in prepričljivo dokumentira širjenje umetnosti freskantov (slikarjev podob z vodnimi barvami na svež, presni omet – op. ur.) iz znanih šol v Pompejih in Herkulaneu proti novo formiranim provin-

cam v Alpah, Podonavju in celo Porenju med vladanjem dinastije Flavijcev v drugi polovici 1. stoletja nove dobe. To je obdobje tretjega in morda najbolj zrelega sloga pompejanskih mojstrov zidnih slikarjev in na poti njihovega delovanja so stala prav naša tri znana antična mesta Emona, Celeia in Poetovio.

Da je ostalin, in sicer tistih najlahotnejših, ki jih predstavlja monografija "Antične freske v Sloveniji", daleč največ prav v Emoni, predhodnici današnje Ljubljane, ni odveč posebej poudariti. Eden izmed vzrokov za to je tudi status, položaj mestne kolonije italjskih oziroma rimskih državljanov, ki so ga Emonci dobili še iz rok - najverjetneje - cesarja Avgusta iz rodbine Julijcev, zato naziv Colonia Iulia Emona.

Če v nekaj stavkih opozorim na delo renomirane proučevalke rimskih starožitnosti in Kraševke po rodu, arheologinje dr. Ljudmile Plesničar-Gec, naj pripišem, da je v obeh delih monografije obdelano vse starejše freskantsko gradivo iz omenjenih treh naših antičnih mest, ki so ga pred koncem druge svetovne vojne odkrili oziroma dokumentirali starejši raziskovalci. Od svojih najdb znanstvenica in raziskovalka obdelala le tiste, ki segajo do leta 1976. Od poznejšega gradiva pa je javnosti prikazala le znamenito skrivališče (jaz mu pravim po francosko kar cachette, kar je tudi sicer uveljavljen pojem za kraj, kjer so hoteli v davni tako ali drugače obvarovati nekaj, kar bi sicer propadlo in nikakor ni smelo propasti!) iz insule XVII v Emoni (insula = najemniška hiša v stari Emoni – op. ur.) na gradbišču fantomskega projekta za novo Univerzitetno knjižnico Ljubljana (UKL), za katerega bi

bilo bolje in vsekakor mora obveljati bolje, da se nikdar ne uresniči na tako izjemni arheološki lokaciji pod tlom slovenske prestolnice.

Avtorica je torej obdelala stenske slikarije in poskrbela, da so bili njihovi odlomki ustrezno strokovno preparirani in nato restavrirani oziroma rekonstruirani pod večšo roko akademskega slikarja in restavratorja Veljka Tomana. Seveda, v barvi, do katere izvornih tonov in podtonov se je lahko prišlo le z dolgotrajno in mukotrpno analizo barvnih spektrov na originalih. Šele tako so fragmenti dobili pravo vsebino, razgibanost motivov (geometričnih, rastlinskih in tudi figuralnih) in izvorni kolorit.

Rimska civilizacija je tako vstala pred nami v vsej svoji lepoti; postale so jasnejše vezi med matično deželo imperija - Italijo in njenimi bližnjimi ter daljnimi provincami, med našimi kraji torej in kampanijsko riviero z luksuznimi in takratnimi mondenimi letoviškimi mesti Pompeji, Herkulaneum in Stabije v senci večno kadečega se Vezuva.

S svojim trudapolnim znanstvenim delom je dr. Ljudmila Plesničar-Gec tudi jasno dokazala, da pomeni insula XVII v jugovzhodnem predelu Emone najbolj prefinjeno rezidenčno gradnjo v zrelem mediteranskem slogu, kdajkoli izkopano na slovenskih tleh. Postavil jo je neznan arhitekt povsem v merah in proporcih luksuzne pompejanske vile, okrasili pa so jo na en mah neznan (in vendar izkušeni in očitno renomirani!) slikarji iz Pompejev, ki so prišli v Emono po ekskluzivnem naročilu prav tako anonimnega lokalnega (ali res!) mogotca. In takšno reprezentančno poslopje, ki so

ANTIČNE FRESKE V SLOVENIJI
THE ROMAN FRESQUES OF SLOVENIA I

ga v poznejših stoletjih nenehno popravljali, je zelo verjetno služilo nastanitvi uglednih rimskih osebnosti, celo cesarjev, ko so se mudili v Emoni.

Insulo ali stanovanjski (bivalni!) otok XVII so zgradili v času Flavijcev, v šestdesetih do sedemdesetih letih 1. stoletja, morda in najverjetneje še pred izbruhom Vezuva v avgustu 79, ko je naravna katastrofa med drugim tudi uničila delovanje šole pompejanskih mojstrov; s katastrofalnim ognjeniškim izbruhom je počasi prišlo do zatona umetniškega ustvarjanja tistih redkih preostalih mojstrov, ki so ušli poginu.

Monografija ugledne Kraševke in tudi Ljubljančanke dr. Ljudmile Plesničar-Gec "Antične freske v Sloveniji" je torej tudi svojevrsten dokument o nekem času, o neki Evropi brez (skoraj) mej in predvsem o neki tragediji, ki se je morda prav v času nastajanja najlepših emonskih fresk imela zgoditi ali pa se je celo zgodila v ne tako zelo oddaljenih helensko-italskih mestih pod Vezuvom. Mojstri iz sončne Kampanije pa so lahko prišli k nam le čez Kras, bodisi po morju, bodisi po odlični cestni mreži zgodnjega Imperija, najverjetneje skozi Tergesto (sedanji Trst) oziroma Akvilejo (Oglej)!

Davorin Vuga, univ.dipl.arheolog - svetovalec direktorja za arheološko dediščino na Upravi za kulturno dediščino, Ministrstvo za kulturo, Plečnikov trg 2, 1000 Ljubljana

Knjigi

"Kratki časi - Trst iz žabje perspektive" in pesnitev "Jazonova sled"

NAJNOVEJŠA UMETNIŠKA BERA MARKA KRAVOSA

Izpod peresa slovenskega pesnika in esejista Marka Kravosa iz Trsta je prišla na knjižne police konec leta 1999 v založbi ljubljanske Knjižne zadruge knjiga "Kratki časi - Trst iz žabje perspektive" z zgozbami iz avtorjevih otroških let. Letos pa je povečala Kravosovo ustvarjalnost trijezična (italijanska, slovenska in hrvaška) pesnitev v petih slikah z epilogom "Jazonova sled" (Le tracce di Giasone, Jazonov trag) v italijanski založbi Hefti in ob finančni podpori Trubarjevega sklada iz Ljubljane. Pesnitev je z risbami opremil slikar in grafik Klavdij Palčič iz Trsta.

Leta 1943 rojeni Tržačan Marko Kravos je diplomiral iz slovanskih jezikov in literature na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Dvaindvajset let je vodil Tržaško založbo v Trstu. Je član Društva slovenskih pisateljev in mednarodne pisateljske organizacije PEN. Štiri leta je bil predsednik Slovenskega centra PEN. Piše poezijo, esejistiko, kratko prozo, književnost za otroke in prevaja iz italijanščine, hrvaščine in španščine ter iz dialektalne poezije. Živi in ustvarja v Trstu.

Pesniške zbirke: Pesem (1969), Tritkotno jadro (1972), Obute in bose (1976), Paralele (z grafikami Marjana Kravosa, 1977), Sredozemlje (dve izdaji v petih jezikih in z grafikami Franka Vecchietta, 1986), Ko so nageljni dišali (1988), Obzorje in sled (1992), Sredi zemlje Sredozemlje (izbor poezije, 1993), Il richiamo del cuculo (izbor v italijanščini, 1994), Krompir na srcu (1996), Vreme za pesna - Vreme za pesem (izbor v makedonščini in slovenščini, 1998). Njegove pesmi so objavljene v številnih antologijah slovenske in evropske poezije, v samostojnih knjižnih ali revijalnih objavah pa so doživele prevod v italijanski, nemški, francoski, angleški, španski, hrvaški, srbski, makedonski, ruski, poljski, češki, madžarski, grški, albanski, bolgarski, romunski, gruzinski in galicijski jezik.

Marko Kravos je prejel nagrado Prešemovega sklada v letu 1982 in v letu 1998

italijansko nacionalno nagrado za poezijo L'Astrolabio.

Kratki časi - Trst iz žabje perspektive

Loredana Umek je v Primorskem dnevniku 29. decembra 1999 pod naslovom "Igrivo pletenje zgodb kot izraz in potrditev smisla bivanja" takole predstavila Kravosovo spominjanje svojega otroštva v 61 zgodbicah "Kratki časi - Trst iz žabje perspektive":

Na zadnjih straneh primorskega dnevnika si je bralec lahko v zadnjem letu prebiral in se kratkočasil z zgozbami iz "žabje perspektive", ki se ob izteku tisočletja ponujajo v knjižni obliki. Avtor knjige Marko Kravos se je tokrat, po umetnostni poeziji in pravljicni prozi za otroke, odločil za 61 krajših zgodb, primernih za različno duševno zrele in zahtevne bralce.

V knjigi avtor neposredno nagovarja bralca in ga spusti v svoj radoživ svet otroštva v tržaškem svetovljanskem predmestju in mu s posebnim besediščem, z na novo nabitimi pomeni besed in besednih zvez ponuja sprehod po kratkem času doživetij in globokih notranjih sugestij, ki so na tankočutnega umetnika pustile velik vtis.

* Z dr. Ljudmilo Plesničar-Gec, ki je po rodu s Krasa, smo objavili obsežnejši pogovor v nadaljevanjih v 25., 26. in 27. številki revije Kras.

Osnovni nagib, ki sili Marka Kravosa k pisanju, je predvsem ljubezen, ki jo izkazuje do sveta in samega sebe in mu obenem narekuje, da ustvarja in rojeva samosvoj pogled na okolico. Podajanje ni naivno, čeprav "zoženo" in iztisnjeno skozi pristen otrokov pogled. Pripovedovalec-otrok ohranja in poseduje še neposreden odnos s skrivnostjo spoznavanja in odkrivanja, ki jo otroška radovednost in zvedavost poskušata po svoje razlagati. Avtor premeša z dovtipi, duhovitimi besednimi igrami in zabavnimi domislicami otrokovo razpoznavnost s strogim in resnim velikim svetom. Otrokova govorica pa ni sad samo otrokove domišljije, ampak tudi "otroka", ki tiči v odraslem in preizkušenem umetniku.

Zgodbe oziroma skice iz avtorjevega zgodnjega mladostnega življenja so kronološko pregledne: sežejo od prvih let, ko se je Marko začel zavedati sebe in svoje umeščenosti v svet odraslih in se je najprej z igro in čuti spogledoval okrog sebe, odkrival podrobnosti in razbiral različne vrstniške. To je tudi čas prvih preizkušenj, soočanja s prvim mučenjem in "dobrodelnim" maminim posiljevanjem s hrano in čas prvih iniciacijskih posegov očetove nagajive vzgojnosti z lovom ptičev s soljo, ko se mladi junak ozira po malem naravnem svetu okolice, a tudi onim tujim, ki pripada odraslim miselnim vzorcem in drugače, italijansko govorečim ljudem. V šolskih letih pa se glavni junak vedno bolj zaveda in seznanja z zunanjim dogajanjem, na katerega ne more vplivati, ne takrat kot otrok in ne sedaj kot odrasel, zato ga prepusti pripovedi spominov in ponovnemu besednemu razvozlanju.

V pristi otroški svet pa že – takoj na samem začetku – vdirajo odrasli, s svojimi konvencionalnimi poduki in prepričanji, ki so otroku tuji in sovražni. Stvarnost in odmev sveta odraslih se v pripovedovanju bije z majhnostjo ne samo otrokovega pogleda, temveč tudi njegove zmožnosti sporazumevanja, ko se Kravos zamisli, da se z materinim jezikom ne more pogovarjati z živalmi, ko se znajde pred materinim molkom in jezo ali ko se slovenščina izkaže za neprikladno mlademu potepuhu, ki preskoči meje svetovljanske razpoznavnosti, s hrepenenjem v srcu po Indiji Koromandiji, in se znajde sredi mestnega vrveža.

Že literarna kritika, ki ocenjuje Kravosovo pesniško besedo, je izpostavila avtorjevo posebno komunikativnost in vezanost na lirično strukturo jezika. Tudi Kravosova nevezana beseda z domišljjskimi zasuki peresa in neposredno govorico ujame bralčovo pozornost, ko ga z nepredvidljivimi zapleti otrokovega jezika zadene v živo in razneži. Med kratkimi in preprostimi

zgodbami se tu pa tam vtihotapijo v pripoved zelo lirični zamahi, ki se odtrgajo od izkušnjskega otrokovega sveta ali pa znanega pravljničnega ogrodja in razodevajo v pesniku zelo občutljivega nostalgika in miselnega tkalca zvočnih in pomenskih odtenkov. Tak primer je opis sončnega žarka, ki se prebije skozi šipo, in nekateri drugi orisi živalskega sveta, ki zmorejo večjo čustvenost.

Kravosova neobvezujoča perspektiva "od spodaj" in "od zunaj" pa mu dovoljuje marsikatero literarno svoboščino, kajti pri odstopanju od perspektive zrele, odrasle osebe in s sproščenostjo otroške nedolžne govorice se sporočilnost besedila zaustavlja na ne povsem prikritem spogledovanju s preteklo in sedanjo zaresnostjo življenja. Utrip časa in odmev družbenih in družinskih razmer odslkavajo zelo nazorno skicirani liki in pa zaprašeni predmeti, ki jih otrok gleda po muzejih ali odkriva na tetinem podstrešju in se zdijo še trdno zasidrani v pojavnosti, čeprav jih neobremenjena otroška logika ne opazuje z običajnim vrednostnim sistemom.

Na jezikovni in stilotvorni ravni so opazni zavestni avtorjevi posegi, ki s prevračanjem reda v stavku, z besednimi in slovnimi prenosni pomenov zadenejo ob pazljivo bralca. Pisatelj popolnoma obvlada oblikovno zasnovo in zgradbo pripovedi, ko po kratki uvodni ekspoziciji, ki se opira na slikanje objektivnega prijetljaja iz otroštva, zasuče razplet ne v smer moralističnega opomina ali pa otroško naivnega tona, temveč se poanta zgubi v prebrisani domislici besednega preoblikovanja ali spreobračanja same semantične ravni zgodbe ter združuje različne čutne zaznave. Ena najbolj duhovitih in uspelih sinestezijskih akrobacij je zgodba o gugalnici,

Marko Kravos KRATKI ČASI

TRST IZ ŽABJE PERSPEKTIVE

Naslovnica Kravosove knjige
Kratki časi - Trst iz žabje perspektive.
Na fotografiji Marko Kravos
s svojo mamo.

kjer pisatelj zelo prefinjeno premeša jezike (slovenskega in italijanskega) in dialektalne izraze, resni in niški ton izražanja, ki še povečajo zmedo mladega ponesrečenca, ki je komaj tebebnil na glavo. Jezikovni zmedi pa sledi zmeda v iskanju prave prve pomoči in mokra brisača, ki obvisi na glavi in neprijetno diši po kisu, mu premeša še vonjave.

Ironija je pomembna sestavina celotnega Kravosovega opusa. V humorju ostaja neka kritična presoja sveta, po drugi strani pa preraze v samoironijo, ko se pisatelj pred utesnjenostjo in stisko rešuje tako, da določa distanco in se okolici oddalji. Navidezna igrivost izpostavi torej oster pogled na svet in težišče sporočila prenese iz smeha v nasmešek.

Kratki časi razodevajo samosvojega besednega ustvarjalca, ki bi se rad skril za literaturo in se potuhnil v naslikani besedi. Ko avtor prenese svojo živo prisotnost v svet, želi vplivati nanj, ga preoblikovati po lastni podobi, meri in okusu. Hkrati pa taka odslkava razodeva tudi avtorjevo ambicijo, da bi odčarani svet na novo začaral z iskanjem neslutnih izraznosti čisto vsakdanje besede ali pa ljudskih reči. Magija besede ni le reakcija oziroma beg v fantazijski svet: pravljica ni zgolj otroška razsežnost, ni le beg iz resničnega sveta, temveč pristni stik s svetom, kjer pride do izraza fantazija kot eno temeljnih gibal ustvarjalnosti.

Pomen fenomenološkega pojmovanja umetnine obstaja prav v njenem vsakokratnem stiku z bralcem, ki besedam in besedilu z branjem vzpostavlja pomen, in to vsak bralec drugačnega, tako da lahko vsakdo kratkim časom doda osebnostne sopomene po svojih življenjskih izkušnjah, znanju in miselnem ustroju.

Meto

Meta Bambiča iz Sv. Ivana, njegove genialnosti, njegovih "razvad" in njegovega konca se Marko Kravos kot otrok spominja takole:

Včokrat je težko razumeti, kdo je kdo. Ne bom se več zanesel na videz ali na to, kar se pri Sv. Ivanu o kakem človeku pravi. Ko se izkaže, da je lahko vse drugače, se počutim osleparjene-ga, kot da mi je kdo iztrgal stran v pravljici. Prav na tej strani je pisalo, da je začarani medved v resnici nesrečno zaljubljeni vitez. Brez tega je zgodba brez repa in glave.

V najlepšo luč se mi je postavil Meto Bambič šele, ko je skončal. Takrat mi je postalo jasno, kaj pomeni beseda genij, s katero odrasli obkladajo umetnike, znanstvenike, državnike in vojskovodje.

Po kapljicah pride do mene, kako je Meto poskrbel za svojo smrt. Šel je v domačo klet in v kadin, se pravi umivalnik, natočil par litrov bencina. Nad kadin je postavil stolico. Z nje bo dosegel zanko, ki visi s trama. V desnem žepu ima pištolo, v rokah vžigalice.

Najprej se je nadihal bencinskih hlapov, za pogum in omamo. Potem je zlezal na stolico in vtaknil glavo v zanko: najprej bo ukresnil čerin, potem si bo obenem pognal kroglo v glavo in cebnil v stolico pod sabo. Čisto delo, stoprocentna garancija. In da bo stvar še bolj dokončna umetnina, je Meto zgleda prej požrl še dve tubi tabletk za spanje.

Ni pa računal, da se bo zrak v kleti med njegovimi pripravami napolnil z bencinskimi hlapi. Morda je postal tudi zaspan in počasen v gibih... Ko je namreč prasknil z vžigalico, je kratkotalo zagrmelo kot v kamnolomu Facanoni. Eksplozija je pretresla trinadstropno hišo, da so se pojavile razpoke vse do drugega nadstropja in je omet na pročelju zgrmel na pločnik.

Slava Metu! In večni mir in pokoj, ki si ju je tako zelo želel. Z Borisom pa sva šla za vsak slučaj gledat, če ni njegove nabite pištole odneslo kam za hišo.

Da je Meto posebno brihten, je bilo jasno že prej: našemu očetu je za šalo na pamet izračunal, koliko je 2385 krat 597 deljeno 17. Za tak račun je porabil sedem sekund. Tudi iznajdljiv je, saj je odprl doma ekspes popravljalnico ključavnic, likalnikov, radijskih sprejemnikov, zaponk na ženskih torbicah. Loti se tudi kovčkov, dežnikov ali stenske ure, če se kje kaj zalomi. Še raje koles in motorjev, a teh je zelo malo pri Sv. Ivanu. V kleti ima na kupe orodja in vsakovrstne šare, tam izbrska, kar bi mu služilo. Če ne, skoči v Staro mesto, kjer v starinarnici lahko kupiš nadomestni del za vse na tem svetu.

Lehko bi kupil, že... ko ne bi Meto zapadel čudni strasti. Vsi ga namreč poznajo kot kleptomana.

"Mama, kaj je to kleptoman?" vprašam.

"To je tak človek, ki ima v sebi še nekega drugega, ki ga sili v krajo. Vse in povsod krade, tudi brez koristi. Meto ob tem niti ne ve, kaj dela. Je kot obseden, ampak to je samo taka bolezen. Kot bi bil mesečen."

Težav imaš, kolikor hočeš, če si kleptoman. Navadni ta-

tovi se znajo skriti, o kleptomanu pa vejo vsi. In ko si je Meto iskal tolažbo, je postal alkoholik.

"Mama, kaj je to alkoholik?"

Ne vem, kako mi mama razloži to zavravno bolezen, da pri tem tudi alkoholik ohrani vsaj nekaj dostojanstva.

- Kaj pa je to dostojanstvo, mama? In kaj pomeni, če je kdo mizogin?

Ja, ker se ta čas tudi mizogin pojavi v Trstu: mizogin, to je tudi sadik.

Sosede stikajo glave in pripovedujejo o tem: kaku be skuara, ma lih malo je majnkalo, tudi njo popadel mož, ki sredi gneče na tramvaju ali trgu zabada ženskam šilo v rit. To je sloviti mulo – vespa, fiol d'un can, o katerem kroži celo Cechelinova pesem.

Svetivanski moški se pri tramvaju ustavijo in potuhnjeno režijo: "Prav jim bodi, babam!" Očitno navijajo za maščevalca zatiranih moških. Morda ga je kdo tudi posnemal, vsaj z buciko. Drugače ni mogoče razumeti, kako se lahko zgodi, da zadira omo vespa kak dan svoje šilo kar na štirih koncih mesta istočasno. O tem sveto pričajo naše venderigle s placca, ki v mestu sproti vse zvejo, včasih pa tudi same postanejo žrtve "neurovešenca".

No, pri sosedah je slišati tudi vzdih olajšanja... "Hvala Bogu! Ta naš matek vsaj ni pošast, ki posiljuje in mori boge žjenske, kot se godi v Ameriki. Morbit piči samo tiste, ki ret prou nastavljajo j'n migajo s'znjo, de je škandal."

"Bem no, skoraj je žrtev še ponosna, če jo piči. Se pravi, da jo ima lepo in okroglo, ne... He, he."

Take vlečem na ušesa, ko skušam razumeti, kaj je to, če si mizogin in sadik.

Lažje je s hipohondrom. Ko sliši oče o kaki novi bolezni, začne takoj dobivati prav take znake. Sčasoma pa se boji s temi občutki k doktorju Dragiču. Naš doktor je zelo dober in natančen, ampak tudi brez dlake na jeziku. Našega očeta najprej pazljivo posluša, potem kako minuto pomolči - očetu se je že zdelo, da bo zdaj kanila smrtna obsodba - potem pa zateglo in počasi razsodi: "Maa, znaaš Joožeeef... de sii prou enaa moonaa..." Seveda mu, kot vedno, napiše sirup za živce ali za prebavo.

To je oče doma sam poparjeno povedal. Tudi smejal se je zraven. Tisti mona v ustih zdravnika se mu je zdel strašno zabaven, ker si je on čakal ne vem kakšno bolezen. Potem vseeno reče: "Ampak tudi Dragič se lahko zmoti, ne!"

"Ti si navaden hipohonder..." izreče mama mimogrede učeno besedo in diagnozo.

Ampak kakšni so šele ekstra hipohondri, če je oče navaden hipohonder?

Da sem jaz nepoboljšljiv piroman, zvem, ker mi je to zrekel sosed, ko parkrat podtaknem ogenj v fašje ali v suho travo, ki z njegovega vrta sili na Klanc.

Biti kleptoman, kot genialni Meto, eh, to je strašno redko. Verjetno spravijo večino drugih na hitro v zapore. Meto pa si je pravi čas preskrbel zdravniško spričevalo, da je matast, in se tako izmaže. Saj sem rekel, da je genij.

Pri Sv. Ivanu poznajo vsi njegovo bolezen. Ko mu je oče v baru pri cerkvi plačal kavo - "corretto con Stock!" - je Meto posebej naročil in pokazal svoj gosposki okus - sem na lastne oči videl, kako mu je natakarka kar sama nasula v šalčko sladkor in pomešala z žličko.

"Mi je odnesel že preveč žličk, ta šjor!" je pokomentirala.

Ljudje vejo povedat še o vrsti drugih njegovih monad. Recimo tisto, ki mu je pri ekspres popravilu delalo zapiralo na torbici preveč preglavic. Je šel na pokopališče k Sv. Ani in ofulil najprimernejšo torbico kaki objokani vdovi.

Ko je snel z nje zapiralo, je lahko Meto: "Hopla, gospa! Zdaj je vaša torbica kot nova!" ekspres dostavil klientki svoje delo na dom.

Meni prinese enkrat v dar velik lesen kamion. Grem ga preizkusit in se z njim ravno navdušeno spuščam po bregu dol, ko priteče oče in mi ga vzame. "To je ukrade-no," mi na kratko reče. Jaz pa v jok.

"Če ne gre v zapor Meto, ker je kleptomani, grejo v pržon pa tisti, ki ukrade-no blago vzamejo in rabijo," mi razloži mama.

Potem je oče kamion, ki ga Meto ni hotel nesti nikamor nazaj, postavil na zidek na Klancu. "Naj ga odnese k vsem bogam, kdor hoče!" si je umil roke.

S kamionom se zdaj na mojo veliko žalost veseli kdovekdo kdovekje: zanj namreč ni več ukradem, ampak najden!

Meto ta čas izmakne očetu v delavnici krpo za likanje. Očetu se je skoraj zmešalo, ko jo je iskal. Pa se je kmalu potolažil. In ko pride Meto drugič naokrog, se z njim razgovori, kot da ni nič.

Izobražen in razumen je, da je veselje z njim poklepetat. A drži se samo tehni-ke, fizike in kar je takega. Pri politiki in zgodovini kar zamahne z roko: o ljudeh ne govori nikoli, ne dobro ne slabo. Je pravi gospod, samo nekoliko skrivnostni in čuden.

Njegov brat, gospod Milko, pravi, da ga je ob zdravo pamet spravilo gospo-sko dekle. Ko je bil še v zrelih letih, je resno mislil z njo, pa ga je zavrtela. Malo se je z njim poigravala, medtem pa si je pletla gnezdo z drugim, nezanosno pustim podjetnikom.

Kot miš iz moke, tako je moral zgledati Meto takrat, ko se je znašel v ponvi mične gospodične in se pekel v šmiru ljubezni. In tudi takrat, ko ni utegnil več sprožiti pištole in brcniti stola pod zanko, je gotovo belo pogledal: kot miš iz moke.

Jazonova sled

Spremno besedo h Kravosovi pesnitvi v petih slikah z epilogo "Jazonova sled" je napisala Ernestina Pellegrini. Iz nje povzemamo naslednji odstavek:

... Pesniške "slike" iz Jazonove sledi so bile napisane med leti 1988 in 1992, v času silovitih zgodovinskih premikov, ki so v teh letih spreminjali Evropo. Mit o Argonavtih, o junakih, ki so se podali iz Grčije na Kolhido, da bi se polastili zlatega runa, nam v metaforični govorici poroča o potovanju, ki je odrešitev in pustolovščina. Proslavlja in obenem obsoja človekovo hlepenje po spoznavanju in prilasčanju: "Tako znamo mi, pomorščaki, vsakega tujca obvladati, veseli, oprezni, velikodušni, v rokah naprodaj blago ali kupni dar, na ustih daljne vesti, kot pajek v mreži vsak hip pripravljeni na beg ali boj." Izbruh strasti, nestrpna želja po napredku, spopadi med narodi, nove plovbe, odhodi, ločitve, vračanja: vse to postane tematska preja za obračun z dogodkom, do katerega naj bi vsak čas prišlo, a se nikdar ne dopolni: ne ljubezenski objem ne od-

hod ne čakanje na vrnitev niti srečanje s samo smrtjo. To je poezija o vsem tistem, kar je pred tem... Zdi se, kot da za prelomne dogodke poezija na svojem prizorišču sploh nima mesta.

Vsak od pesniških fragmentov ima za jedro podobo, z izrazito predstavo močjo. V teh prizorih izzvenevajo glasovi samogovorov (morja, unirajočega krmarja) in pogovorov (med čakajočima materjo in hčerjo) ter skušajo oponašati resničnost. Skozi oglušujoče hrumenje morja ali zavijanje vetra pa je mogoče zaznavati resnico le preko drobcev, saj nam je njena stvarna bit nedosegljiva. Prav zaradi tega pripoved večkrat zastane ob treh pikah ali ob drugih grafičnih znakih za molk in za nezrečeno. Pred nami ostaja tako le epski prah, ironični in prizadeti odtis prvobitne modrosti, ki se za vse večne čase potaplja v globine. Kot da se glasovi izgubljajo v temi ali slepeči svetlobi neke razpuščene, vse obvladujoče narave: "Čebele v breztežnem vesolju smo, vosek za tuje pečatne odtise, /klateški pelod, ki dedni brstič v brazdah započenja, da traja čas/ brez nas naprej (...)."

Idila

Iz pesnitve v petih slikah (Odhod, Morje, Krmarjev konec, Idila, Mati in hči) in Fragmenti epiloga predstavljamo četrto sliko, ki ima naslov Idila:

Tiho in blago se vodni tok razliva po dobravi sredi morja. Tam so njega dni živeli rak, biserna školjka in mali delfin, živeli, se radi imeli, drug drugemu kratek čas delali.

Seveda se vse je vrtele krog biserke mavričnooke. Vse kar je znala, vse kar je mogla, tako na skalo pripeta, ves čas se je samo spogledovala: zdaj se raku namigovalno razpira, potem se hitro pod klobuček skrije, zdaj drugemu izza pahljače pomiga, potem se pa spreneveda. Največje veselje pa je sebi sama, ko se v lastni leščini gleda.

Rak, stari morščak, prinaša ji cvetja, posladek iz iker, nakit iz dragega kamna. Rad po njej gleda in s svojimi noži jo nežno struži čez hrbtno oblino, da ne bi se tam še lišaji razpasli. Rak, stari morščak, ve, kako je kaj treba, naravnost nič, vse je raje postrani, še dlje in hitreje pa ritensko pride.

Delfinič vihravi se rad junači, se v družbi postavi: ribe preganja, za šalo in smeh vrže raka na hrbet, mu pihne pod rep, se mu smeje v brk, ko ga v pesek zasuje. Prevrže kozolec, skoči iznad vode v višavo, pa spet za šalo in smeh seže z navihano glavo školjki pod krilo.

Potem kdaj obstane, z visokim glasom zapoje, otožno in milo. Pač o tem, da se zaradi hladne krvi ne more ljubiti, in še brez rok, brez nog. Tak niti na sonce ne more, na zrak, tja gor, kjer biva svetli bog. Od te nostalgije se nekega dne napije pri sipi črni in se na breg požene.

Palčičeva upodobitev krmarja
na Jazonovi ladji

Bil je deževen dan, prava povodenj,
zato baje ni bilo velike razlike
med vodnim in kopnim življenjem.
Tako se razvoj zgodi, tako se na beli svet
pride,

med svetovljane, med višje sloje,
iz prazgodovinske globine na trdna tla.

Kaj se v daljavi tako lesketa,
tam na peščini, na šumnem bregu?
Je to zmagoslavje sonca,
ki se po neurju ljubi z morsko peno?

Je iz neba zdijvala strela
in je v trhlem panju ogenj zarojila?

Kaj če ni slepilo, ta lesk v daljavi,
in se v ganjenih očeh
le radost nam svetlika,
Zdaj, ko naš delfin lepo po suhem hodi?

To ne more sonce biti,
ob večeru bi vijolično žarelo,
niti ni plamenov na obali,
dīm pokaže, če bi v panju tlelo,
in privid z utripom vek izgine.
To na bregu, kar se z leskom vidi,
to sta dve postavi. Ena gre od morja,
to gre delfin v sveži, še rosnī opravi
svoji usodi naproti. Druga gre v vodo,
in to je beli človek z očali.

V vodo gre, vznemirjen od želje
po davni školjki sredi morja,
na dobravi, kjer se tihi, blagi tok razliva.
V isti črti gresta dve postavi,
smer pa je nasprotna.

Kaj pa pravi o svojih najnovejših delih avtor – Marko Kravos?

V spremnem pismu, priloženem
knjigi "Kratki časi" in pesnitvi "Jazonova
sled", je avtor Marko Kravos pripisal za re-
vijo Kras še tole:

Kratki časi so doživeli nadvse to-
pel sprejem predvsem na Primorskem, o če-
mer govori tudi prodaja: v prvih šestih me-
secih je samo med Trstom, Gorico in Novo
Gorico bilo prodanih več kot 400 izvodov,
tako da je naklada zdaj že pošla.

Knjigo sem izpisoval celih pet let:
popisuje pa doživlja od mojega leta 0 do
okrog desetega leta. Najprej je sličice objav-
ljal tržaški radio, in sicer tako, da sem ob
vsaki igralčevi interpretaciji še na glas raz-
mišljal o pomenu malih stvari in prvih vtisov
v človekovem življenju. Pri tej prvi objavi
sem ostril predvsem neposrednost živega,
govorjenega jezika, ki je seveda edino izra-
zilo, ki ga otrok premore. Pozneje sem svoje
doživljajske iskricice dal tiskati še v Primor-
skem dnevniku, da sem svoj drobiž uglasil,
predvsem poenotil zorni kot. Slike namreč
nočejo biti spomini, ampak notranji razgled
po prvinski pokrajini človeškega. Seveda
sem tak pristop in snov krvavo potreboval:
od časa do časa se je treba preroditi, da se
lastna koža ne zarase v podplat. Pa tudi v
ustvarjalnem smislu: nekaterim stvarjem je
treba podeliti kri in toploto, pravo vrednost,
da bi ljudje spet jemali literaturo za svojo in

da bi tudi ustvarjalec spet verjel v smisel
umetnosti. Umetnost, ki ne sme biti muka,
ampak užitek, ki ga občutimo ob požirku iz
čase, v katerem se iskri tekočina življenja. To
tekočino najlažje primerjam z vinom, saj je
v njem tokliko okusov: grenko, kislo, sladko,
dišeče in žuboreče se nam pretaka pred oč-
mi in po grlu, in gorje, če se ne predamo
okušanju, če čašo zavračamo. Taki požirki
hočejo biti "Kratki časi" tudi za vsakega, ki
si jih vzame k sebi – na srce in v branje!

O knjigi je spregovorila vrsta kri-
tik... Najbolj pa so me veselile predstavitve,
kjer so se iz občinstva pletle prisrčne vezi, ki
pisatelja osrečujejo.

"Kratke čase" so v tem času že
prevedli v hrvaščino; najprej jih bo objavljaj
hrvaški radio. In tudi založnik se je na Reki
baje že našel. Trst iz "slovenske" žabje pers-
pektive pa seveda izziva tudi naše somešča-
ne; v italijanščino knjigo prevaja Patrizia
Vascotto. Upam, da bo res kmalu ugledala
luč sveta! In vesel sem, ker se v reviji Kras
pojavnjajo moje stvarčice: v pokušnjo in kot
vabilo k branju knjige.

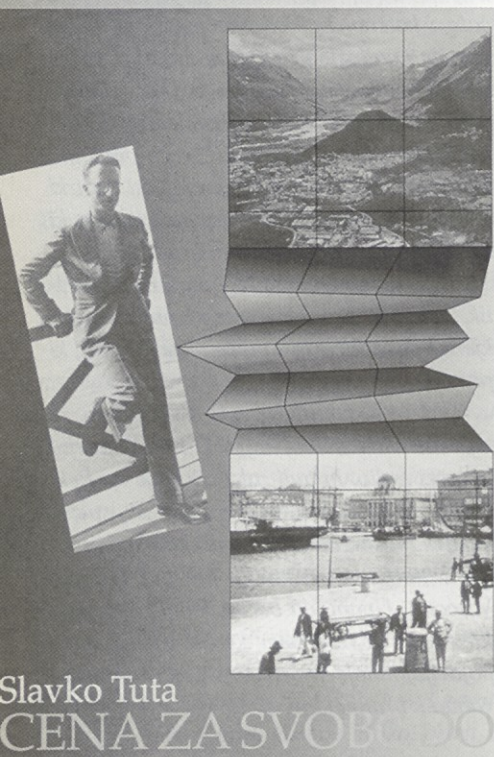
Jazonova sled je bila deležna prve
predstavite v Milanu januarja letos, poseb-
no pa sem ponosen na omizje, ki se je ob
knjigi zbralo v elitnih prostorih zavarovalni-
ce Assicurazioni Generali na tržaškem na-
brežju 8. maja. Najprej zato, ker je bilo to
prvič, da v nacionalno-liberalno gnezdo pri-
pustijo Slovence iz Trsta, drugič zaradi ime-
nitnih botrov, ki so spregovorili o knjigi: Tr-
žačan Claudio Grisancich, argentinski pe-
snik Juan Octavio Prenz, zagrebški pesnik in
kritik Tonko Maroevič, prevajalka in pisate-
ljica Patrizia Vascotto; čudovito je moje ver-
ze v italijanščino brala Lidija Kozlovič. Pa
še publike (italijanske!) je bilo toliko, kot
tam ni v navadi!

O knjigi so pisali, na veliko, v
dnevniku Il Gazzettino iz Vidma, v tržaškem
Il Piccolo, v ljubljanskem Dnevniku pa je
bila pesnitev deležna recenzije Jurija Kovi-
ča, ki sem je bil zaradi poglobljenosti naj-
bolj vesel.

Jazonova sled se, tako mi zatrjuje-
jo, zdaj prevaja še v madžarščino, delno pa
je bila prevedena še v nemščino za priredi-
tev v Hanovru ob tamkajšnji svetovni trgo-
vinski razstavi.

Prisrčno pozdravljeni vsi, ki na
Krasu nalagate svoj trud in prisrčnost v re-
vijo KRAS!

Marko Kravos

Slavko Tuta
CENA ZA SVOBODO

Naslovnica knjige Igorja Tute "Cena za svobodo", ki je izšla leta 1999 v založbi Goriške Mohorjeve družbe

Uvodno besedo je napisala Tutova hči, profesorica Vera Tuta Ban, ki med drugim poudarja, zakaj je po njenem mnenju knjiga pomembna in komu naj bi bila predvsem namenjena. V tej zvezi pravi:

"Žrtve in izgube Primorcev za časa predvojne in medvojne okupacije bi morale biti danes adut v slovenskih rokah pri notranjepolitičnih in meddržavnih pogajalskih mizah. A, na žalost, ni tako, kar vpliva negativno na mlade generacije, na njihov nacionalni ponos in na njihovo zavest. Namesto, da bi bili ponosni na moralno moč svojih dedov, ki so se tako rekoč brez sredstev prvi v Evropi uprli mogočnemu valjarju diktature, opažamo med mladimi neznanje, poceni kritiko in površne sodbe: štirje ustreljeni na bazoviški gmajni so bili heroji ali teroristi?; eksekucije so bile pravno opravičljive?; nacionalni spopadi so zgrešeni v osnovi ali pa so v resnici vredni skrajnih žrtev?"

Verine trpke besede gotovo niso le posledica očetovega križevega pota, temveč so tudi posledica izkustev, ki si jih je nabrala kot solnica in javna delavka. Njenim izvajanjem bo gotovo pritrtil, kdor poblize pozna današnjo stvarnost pri nas.

Knjiga Slavka Tute o očetu antifašistu dr. Slavku Tuti:

CENA ZA SVOBODO

Drago Legiša

Goriška Mohorjeva družba je v lanski zbirki Naše korenine izdala knjigo s pomenljivim naslovom "Cena za svobodo". Igor Tuta je, kot sam piše, "po radijskih pričevanjih in iz družinske dokumentacije prepisal, uredil in dopolnil" življenjsko pot svojega očeta dr. Slavka Tute. Gre za tisti del njegove življenjske poti, ki ga je kot mladega fanta in mladeniča vodila po zaporih in konfinacijah najprej fašistične Italije in nato več kot leto dni še po zaporih in samicah komunistične Slovenije oziroma Jugoslavije. To se sicer bere kot paradoks, a - žal - ustreza resnici. Igor Tuta je ravnatelj slovenskih radijskih in televizijskih sporedov na deželnem sedežu RAI TV v Trstu, kjer je bil v službi od leta 1947 do upokojitve tudi njegov oče Slavko.

Dr. Slavko Tuta takole opisuje položaj na Primorskem po prvi svetovni vojni, s čimer po našem tudi odgovarja na vprašanja, ki si jih je postavila njegova hči Vera v že omenjeni uvodni besedi:

"Politično smo bili na Primorskem deljeni na tri večje idejne skupine. To je bila krščanska ali klerikalna stranka, poleg nje

napredna ali liberalna stranka, in še tretja, številčno nekoliko šibkejša, socialistična stranka. Ta delitev je veljala v glavnem le do nastopa fašizma. Zaradi terorja in šovinizma nove italijanske stranke, ki so jo krile tudi policijske in vojaške sile in je zato lahko zelo hitro utrdila svoj položaj, so se na Primorskem vsi zavedli skupnih osnovnih iz-

Leta 1929 so Slavko Tuto med konfinacijo na otoku Lipari obiskali Obujevi. Na desni je Slavko Tuta, na levi je Dorče Sardoč, v sredini pa sta Angela in Anton Abuja.

Zemljevid dela Primorske, ki je po rapalski pogodbi leta 1920 prišel pod Italijo. Izdelal ga je P. Pertot po navodilih L. Čermelja in je izšel kot priloga v zbirki Luč leta 1929.

hodišč, in sicer nujnosti zaščitite svoje zemlje, zaščitite svojih ljudi, slovenskega jezika in kulture ter zaščitite samostojnega gospodarstva. S svojim nasilnim nastopom je fašizem prestrašil nekatere politične predstavnike, ki so zaradi varnosti začeli zapuščati Primorsko in odhajati v Kraljevino SHS oziroma pozneje v Kraljevino Jugoslavijo. Na Primorskem je tako rasel nov rod. Mladina pa ni nikoli in nikjer mirno in tiho sprejemala nasilja. Takoj po vojni in že pred nastopom fašizma so se po vsej Primorski od požiga Narodnega doma v Trstu dalje dogajala nasilna dejanja, kjerkoli je bilo kaj slovenskega. Sodna oblast je, na primer, preganjala naš tisk, čeprav je izhajal z dovoljenjem italijanskih oblasti...

Ta krivičen odnos italijanske oblasti do svojih državljanov sem doživel tudi sam, ko me je tolminsko Okrožno sodišče obsodilo leta 1928 na dva meseca zopora zaradi nedokazanega razdeljevanja knjig (Prvi koraki, Kolački - op. pisca). Medtem so premeščali v notranjost Italije slovenske državne uradnike in železničarje, sledili so jim učitelji. Slovenske šole vseh stopenj so spremenili v italijanske, razpustili slovenska kulturna in prosvetna društva, dijaške organiza-

cije in športna društva. Nad tiskom so uvedli strogo cenzuro in prepovedali javno rabo slovenskega jezika. Z eno besedo, šlo je za genocid slovenskega naroda na Primorskem. In to le nekaj let potem, ko je general Petitti di Roreto (prvi guverner od Italije zasedenega ozemlja - op. pisca) ob prihodu italijanskih čet v Trst leta 1918 slavnostno izjavil, da bo italijanska država dala Slovincem vse tiste pravice, ki so jih uživali pod Avstrijo, in še več. Slovenci na Primorskem nismo imeli nobene pravne zaščite in tudi slovenski predstavniki v poslanski zbornici so izgubili svoj mandat. Slovenski primorski intelektualci in voditelji so se spraševali, kako bi bilo najbolj primerno ukrepati. Kot vedno je bila tudi pri nas mladina najbolj udarna in aktivna. Odločili smo se za revolucionarno pot in, podobno kot italijanska opozicija, začeli s sistematičnim protifašističnim delovanjem. Pri nas je antifašistična izbira šla še dlje; šla je v terorizem. To je sicer nudilo povod fašistom, da so nas še bolj preganjali, na drugi strani pa je ravno to preganjanje rodilo odpor in v vseh nas utrjevalo še večjo narodno zavest...

Irendentizem, se pravi priključitev Primorske Jugoslaviji, in antifašizem, sta

bila, naglašala dr. Slavko Tuta, glavna cilja našega ilegalnega delovanja po letu 1926. To sicer ni bilo več v skladu z zakonom, toda po legalni poti bi prišli samo v narodni propad in zato je bila izbira ilegalnega boja edina možna pot. Irendentisti smo postali po sili razmer in takšni smo ostali do leta 1947, ko je bil večji del Primorske priključen Jugoslaviji in je Italija morala zapustiti neupravičeno zasedeno slovensko in hrvaško ozemlje, za kar smo se od prvega dne po rapalski pogodbi borili za ceno svojega življenja".

Cena je bila seveda strahotna, če pomislimo, da se je vse dogajalo v "mirnem" času. Novembra 1926 je začelo delovati fašistično Posebno sodišče za zaščito države. Do svoje ukinitve 29. julija 1943 je bilo pred tem posebnim sodnim zborom 987 kazenskih obravnav in obsojenih skupno 4.596 ljudi. Izrečenih je bilo 42 smrtnih obsodb, izvršenih pa 31. Od ustreljenih je bilo 7 Italijanov, 6 Hrvatov in kar 18 Slovencev, torej več kot polovica vseh bojnikov, ki so padli pod fašističnimi svinčenkami.

Karikatura Slavka Tute, Milko Bambič, 1949

Dr. Tuta lepo in nazorno opisuje čas, ki ga je prebil v konfinaciji (na otoku Lipari), kjer je prišel v stik z nekaterimi vodilnimi italijanskimi protifašisti, ki so v povojni italijanski republiki zavzemali vodilna mesta v vladi. Naj v tej zvezi omenimo le Ferrucija Parrija, ki je bil predsednik prve povojne demokratične italijanske vlade. Naravnost občudovanja vredno pa je dejstvo, da je mladi Tuta izkoristil čas konfinacije, da se je zalo resno pripravil na zrelostni izpit ali maturo, ki jo je uspešno položil kot privatist v Trstu, kjer se je naselil, ko je prišel iz konfinacije. Po maturi se je vpisal na ekonomsko fakulteto tržaške univerze in v štirih letih tudi diplomiral. Naravnost zgleden primer trdne volje in žeje po znanju ter, seveda, nadarjenosti!

V knjigi dr. Tuta posveča največjo pozornost zloglasnemu drugemu držaškemu procesu pred Posebnim sodiščem za zaščito države, ki ga je bilo obsodilo na kar 30 let ječe. Potek obravnava je napisan zelo natančno in v prodornem jeziku.

Slavko Tuta je eden izmed redkih primorskih Slovencev, ki je dokaj obširno opisal svojo trnovo pot pod slovensko oziroma jugoslovansko komunistično oblastjo. Zares paradoksalno se bere, da je ta oblast naravnost zločinsko ravnala s človekom, ki je dolgih deset let svoje mladosti preživel v fašističnih zaporih, in da si ga je celo držnila psovati z barabo. Najhujše pa, da se mu je za takšno nesramno, nečloveško ravnanje nihče in nikdar ni opravičil, niti se ni opravičil kdo od še živečih tedanjih oblastnikov ali njihovih pravnih naslednikov njegovim otrokom.

Dr. Slavko Tuta je, žal, moral popiti zvrhan kelih pelina tudi od naslednikov tistih oblastnikov, ki so ga obsodili na 30 let ječe, da konfinacije in vsega drugega trpljenja niti ne omenjam! Prehitro je namreč pri nas šlo v pozabo, da je pristojna oblast Republike Italije smatrala za pravnomočne sodbe in obsodbe, ki jih je bilo izreklo fašistično Posebno sodišče zoper primorske protifašistične bojavnike, in tudi ustrezno ravnala. Dejstvo je namreč, da so, na primer, orožniki leta 1951 v Gorici aretirali odvetni-

ka dr. Avgusta Sfiligoja, češ da mora odsedeti zaporno kazen, ki mu jo je odredilo fašistično Posebno sodišče decembra 1941 na zloglasnem drugem tržaškem procesu. Tudi dr. Slavka Tuta bi doletela enaka usoda, če bi namesto v Trstu, kjer je bila tedaj Zavezniška vojaška uprava, živel v Gorici ali kjerkoli na ozemlju Republike Italije. Poteči je moralo polnih dvajset (!) let, preden je dr. Tuta leta 1965 dosegel to, kar bi morala "demokratična država - kot pravilno poudarja Tutov sin Igor - z resno zakonodajo sama od sebe urediti takoj po padcu fašističnega režima". Šele dvajset let bo osvoboditvi je namreč dr. Slavko Tuta lahko dobil v roke kazenski list, kakor se spodobi vsakemu državljanu.

Da smo se Slovenci na Primorskem med obema vojnama v narodnostnem pogledu ohranili, se moramo zahvaliti predvsem posameznikom takšnega kova, kakršnega je bil tedaj mladi tolminski puntar

Slavko Tuta. Če takih ljudi ne bi bilo in če ne bi bilo slovenske primorske duhovščine, tudi ne bi bilo narodnoosvobodilnega gibanja, saj to namreč ne bi imelo koga osvobajati oziroma sploh ne bi moglo nastati. Na to veliko resnico je oblast v Sloveniji pozabljala tako rekoč od včeraj ali se sprenevedala. Šele v zadnjih letih se stanje nekoliko spreminja in na dan prihaja resnica, vendar zamude in z njo povezanih krivic ne bo mogel nihče popraviti. Tudi in zlasti v tem pogledu je knjiga "Cena za svobodo" dragoceno, koristno in poučno branje!

Dr. Dragomir Legiša, urednik časopisa Novi glas - Devin pri Trstu

Slavko Tuta leta 1977 na eni izmed svojih nešteti planinskih poti.

Vse fotografije iz knjige Slavka Tute "Cena za svobodo".

MOJA DRUŽENJA S PESNIKOM

Igom Grudnom

Jožko Žiberna

Z dr. Igom Grudnom sem se družil večkrat; vsakokrat v zelo različnih okoliščinah. A nikdar niso bila bežna, hipna, kratkotrajna. Vsako je bilo nekaj posebnega in svojstvenega ...

Prvo druženje - z njegovo pesmijo

Moje prvo srečanje z Igom Grudnom je bilo z njim kot s pesnikom, ko ga osebno še nisem poznal. Bilo je druženje z njegovo poezijo; in to v času, ki si ga je danes težko predstavljati. V času, ko doma, v moji Divači nismo več poslušali grmenja topov in eksplozij granat in ko v večerih ter nočeh nismo več gledali proti razžarjenemu nebu tja proti Soči. Prva svetovna vojna se je namreč že končala. Čakali smo svobodo in zlasti mir.

Namesto tega so v naše kraje začeli prihajati tuji vojaki; sprva na biciklih in s čedalami na glavah, na katerih so imeli šope petelinjega perja. Otroci smo jih gledali, kot gledamo škoromate, ki za pusta prihajajo z Brkinov. Sprva so bili tiho in so se nam hoteli prikupiti. Na živinskem placu so celo pripravili kuhinjo in ponujali nekakšno rižoto. Ker pa so prav tiste dni v vasi izginile skoro vse mačke, ljudje italijanske rižote niso marali.

Kmalu za temi vojaki, ki so nekega dne izginili, kot so se pojavili, so prišli drugi vojaki, ki pa niso bili več tako mirni in darežljivi. Po vasi so se šopirili v načičkanih uniformah s pokrivali, kakršnega je nosil sam Napoleon. In namesto rižote so dali nekaterim piti ricinusovo olje.

Potem so prišleki začeli tudi s šolo in z učiteljem, ki ga nismo razumeli, kakor tudi on ni razumel nas. Zato so se moji in nekaterih mojih sošolcev starši odločili ter nas poslali v slovenske šole v takrat svobodno domovino. Ni nas bilo malo, ki se v nove razmere in v za nas takrat zelo meglenu Ljubljano nismo mogli živeti. Zato smo is-

kali rešitev. Ta je bila, med drugim, ustanovitev dijaškega društva "Zora", ki je v nekem smislu postal naš drugi dom. Bil nam je nekakšen otoček v mestu potem, ko smo zapustili sončni Kras.

In v Zori sem se prvič srečal z Igom Grudnom ter z njegovo pesmijo. Njegove "Primorske pesmi" sem često nosil s

Naslovnica Grudnove pesniške zbirke Narcis, Zvezna tiskana v Ljubljani, 1920

SPOMINJANJA

seboj in se nekatere naučil na pamet, kar mi je pozneje prišlo prav.

Društvo "Zora" sicer ni neposredno povezano s pesnikom Grudnom. Posredna povezava z njim pa je. Društvo je imelo namreč v svojem najbolj razgibanem času več sekcij - od športne sekcije, šahovske sekcije, pevskega zbora in celo majhnega orkestra do kulturnega odseka, ki je prirejal različne kulturne nastope, na katerih so bile vedno na prvem mestu recitacije Grudnovih pesmi. Pesmi, ki so bile odraz njegovega in našega razpoloženja v tistem času, ki ga je pesnik zlil v verze v pesmi "Vizije":

*Kot ptič ogromen se je razprostil
teman oblak nad domovino mojo...*

in še posebej v pesmi "Tržaškim bratom":

*Dol od Logatca tik do Ljubljane
črne so vrane
krila orgomna čez svet razprostrle,
zarje za njimi za nas so umrle,
črne sence so pale čez Kras,
črne sence zakrile so nas.*

Na drugi strani pa klic:

*Slišite jek moji bratje iz Trsta,
jek tisočernih svobode pijanij,*

kjer proslavljajo svobodo. Obenem pa čuti bolečino ob pomisli na vse prestano, ko

*smo prežali v jarkih in se bili,
kdor vedel ni, vsaj slutil je - zakaj;
kar še nas je, o, kaj smo pridobili?
Na Doberdob bi rajši šli nazaj.*

Vendar je v njem in v nas le telo upanje, ko ga je preroško zlil v verze v pesmi "Mi smo minerji":

*Čujte nas bratje, o, dajte nam znak
...
da dvigne po rovih se narod teptani,
da se od isker bolesti in srda
oganj razširi kot blisk na vse kraje;
vse z dinamitom poženo v zrak...*

Člani nekdanjega dijaškega društva "Zora", fotografirani na povojnem srečanju 1977 v Lipici. Joško Žiberna sedi drugi z desne. - Fotografija: last J. Žiberna.

in

*ko se razvleče poslednji oblak,
zadnji v daljavi poleže se jek,
ne več minerji, zidarji svobodni
bomo gradili na zemlji tej rodni,
v soncu svobode nov ustvarili vek.*

Grudnove preroške vizije so se čez dolga leta le delno uresničile, saj je njegov rodni kraj, ki ga je tako ljubil, ostal pod "temnim oblakom".

Navezanost med člani "Zore" je ostala še dolgo potem, ko smo se ločili, kar pove tudi slika enega izmed zadnjih srečanj njenih članov v Lipici leta 1977.

Mnogo članov društva je odigralo pomembne vloge v našem kulturnem in političnem življenju. Ker ni bilo naraščaja, bi društvo samo od sebe prenehalo. Vendar ga je prej na pritisk fašistične vlade razpustila naša oblast. Mnogi člani društva so potem nadaljevali svoje delo v društvu "Soča", ki je združevalo prve begunce in izgnance, izmed katerih so prva leta mnogi živeli v živinskih vagonih ob ljubljanski železniški postaji. Sočani so se srečevali na družabnih večerih s kulturnim programom, na katerih se je skoro vedno recitiralo Grudnove pesmi. Ne samo tiste, ki so uporabljene v tem prispevku, temveč tudi druge, saj so bili člani društva "Soča" tudi iz Nabrežine, sv. Kri-

ža, Šempolaja, Barkovelj in Devina, pa tudi begunci, ki so se vrnil iz Gmünda, Moravske in od drugod, o čemer poje pesnik.

Drugo druženje - druženje s pesnikom

Spoznala sva se na sestanku sodelavcev revije "Sodobnost". Slučajno sem za velikim omizjem sedel poleg njega in tako navezal z njim prvi pogovor... Moram priznati, da sem se počutil v njegovi družbi in v družbi nekaterih drugih pomembnih slovenskih kulturnikov prijetno, a je bilo zame tudi vznemirljivo.

Na enem izmed takih sestankov sva se z dr. Igom Grudnom dogovorila, da me vzame v svojo odvetniško pisarno na odvetniško prakso, potem ko končam sodno prakso. To druženje in sodelovanje, ki sicer ni trajalo dolgo, mi je Grudna približalo bolj kot pesnika, a manj kot odvetnika.

Tretje druženje - koncipient pri pesniku

Kot odvetniškemu pripravniku mi je Gruden odstopal vse zadeve, ki sem jih lahko reševal na okrajnih sodiščih in v ne-

pravdnem postopku, ker na višjih sodiščih to pripravnikom ni bilo dovoljeno. Več je bilo v pisarni opravljanje s strankami kot s pravdami. Tako se je pripetilo, ko je prišla stranka in Grudna ni bilo v pisarni, da sem moral v njegovo sobo po spis oziroma dokument, če sem hotel opraviti s stranko pogovor. Čeprav nerad sem moral prelagati spise po njegovi pisalni mizi in med drugimi odpreti napeto debelo mapo. Pri tem pa sem ugotovil, da v njej ni bilo skoro ničesar v zvezi z delom v pisarni, temveč so bili v njej številni listki z verzji ali osnutki novih pesmi in epigramov. Bilo je to v času, ko je Gruden objavil v Sodobnosti več epigramov, ki so se nanašali na takratne politične razmere. Bili so zelo kritični in zelo odmevni.

Navadno se je Gruden zaprl v svojo sobo in često pesnil. Tako me je nekoč poklical k sebi in mi prebral kitičko svoje nove pesmi ter me vprašal za mnenje. Ko je kitičko še enkrat prebral, sem menil, da je ena beseda v verzju pretežka glede na druge besede in glede na vsebino pesmi. Takoj je poklical svojega dobrega prijatelja Frana Albrehta, tudi pesnika, da je z njim razčistil mojo pripombo.

Sicer je bila moja praksa pri Igu Grudnu svojevrstna in precej širša kot samo pravniška. Z njim sem hodil med drugim tudi, na primer, v njegovo družbo, ki se je zbirala v gostilni "Kolovrat" (Pri kolovratu).

Bil sem gost in v glavnem samo poslušal. Kak tak večer pa se je često končal šele zgodaj zjutraj... Po nekem takem večeru naju je dopoldne obiskal Grudnov prijatelj in tudi moj znanec pesnik Smiljan Samec, rojen 1912 v Trstu, in ta svoj obisk zabeležil v Prešernovem koledarju leta 1938 (str. 54 in 55) pod naslovom "Satirični verzji" in "Mokrocvetiče rož' ce poezije" takole:

*"Igor z mačkom se otepa,
osušivši vse tolmune,
s svojim koncipientom tožno
brenka na spokorne strune.*

*Op.: Igo Gruden, odvetnik in pesnik,
je tedaj imel v svoji odvetniški pisarni
koncipienta (Žiberno), ki se je tudi skušal
uvlejaviti s pisanjem".*

Tako Smiljan Samec, ki naju je res ujel neko dopoldne po slabo prespani noči, a je pri tem tisto s tolmuni le pretiraval!

Po končani pravniški praksi pri Igu Grudnu sem se z njim srečeval sem ter tja, dokler ni prišlo do četrtega druženja v novih, drugačnih okoliščinah.

Četrto druženje - v zaporu in internaciji

Prišla je druga svetovna vojna in italijanska okupacija Ljubljane, ki je vsem spremenila življenje. Z vključitvijo v organiziran odpor, to je v OF, so se stiki med nami spremenili v konspirativno sodelovanje tudi

tako, da smo se v srečanjih na sodišču, na cesti ali kje drugje vedli, kot da se ne poznamo. Kljub temu se ni bilo mogoče izogniti posledicam ovadb, racij in podobnih okupatorjevih akcij, v katerih so mu pomagali domači pomočniki. Tako so Iga Grudna in mene aretirali skupaj z nekaj stotinami ljubljancev in v obširni raciji za božič 1942, ki so jo vodili okupatorjevi domači sodelavci, često zelo dobri znanci in kolegi. Izročali so nas Italijanom in tako imenovani MVAC, protikomunistični prostovoljni milici, ter zaprli v nekdanjo Belgijsko vojašnico ob Metlkovi ulici. Po dvajset in več so nas razporedili v velike sobane s pogradi, brez ležišč, da smo spali na golih deskah, nekateri celo na golem podu.

Gruden je o tem v pesmi "Celica številka pet" zapisal:

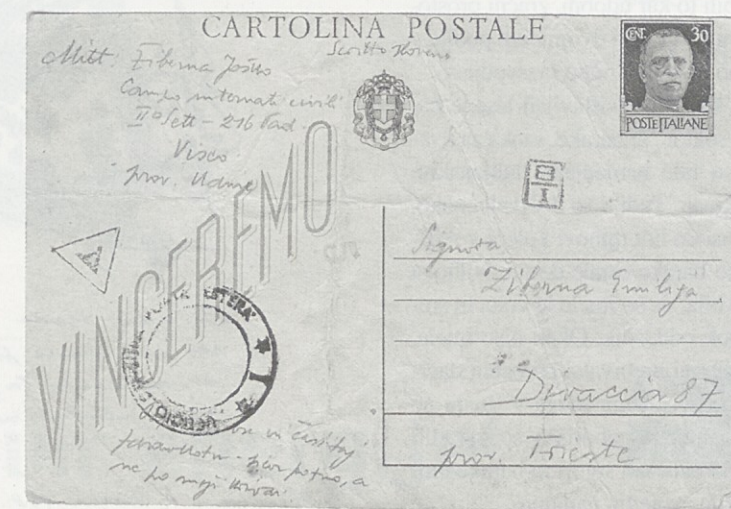
*Dvajset nas je na goli prični
v celici številka pet:
zblížani ljudje različni
čakali smo dan božični
z vero v boljši, lepši svet
v celici številka pet.*

in še:

*Bil je božič, mi brez slame,
ko je prišel Bog na svet...*

Razmere v zaporu so bile obupne; za hrano skoro vsak dan slab riž z nekaj odpadki cvetače ali kaj podobnega in to le enkrat na dan. Higijenske razmere izredno težke, saj ni bilo kopanja in rednega umivanja. Zasliševal nas je domobranec, sicer v civilu, menda pravnik. V odprtem predalu svoje

Dopisnica mami, ki ji ga je Joško Žiberna odposlal 2. maja 1943 - Žibernovo pisanje in njeno lice s pretisom VINCEREMO - ZMAGALI BOMO!

SPOMINJANJA

mize je imel vedno steklenico žganja, ki je ni skrival, in si z njim najbrž dušil svojo vest.

Z Igom Grudnom se v zaporu nisva srečevala, ker sva bila v ločenih celicah. Srečala sva se šele, ko so nas sredi marca 1943 neko jutro naložili v živinske vagone in odpeljali v taborišče v Visco, to je v kraju zahodno od Palmanove. Na drugi strani Palmanove je bilo taborišče Gonars.

Težko bi opisal vožnjo v Visco; posebno še razpoloženje, ko je vlak vozil mimo domačih krajev. Ne morem pa pozabiti Iga Grudna in njegovega razpoloženja, ko se je vlak bližal njegovi Nabrežini. Pred tem smo mu naredili podstavek, da je stopil nanj in lahko gledal svoj rojstni kraj skozi okno živinskega vagona. Ganili so nas njegov pogled in solze, ki so mu zdrsele po licu.

Taborišče Visco je bilo zadnje, ki so ga Italijani pripravili za nas in verjetno računali, da ga bodo še dolgo polnili. A se jim to k sreči ni uresničilo!

Ob našem prihodu je imelo taborišče dva sektorja. Prvega so sestavljali zidani hlevi nekdanje konjušnice. V njih so že bili prvi interniranci, ki so jih bili sestradane in izčepane pripeljali z Raba. Drugi sektor, namenjen nam, pa so tvorili veliki šotori za 72 mož. Ti šotori so bili namenjeni italijanskemu afriškemu korpusu in so nosili ime "tenda Roma" (šotor Rim), a so bili narejeni prepozno, ker je tista vojska še prej prišla v drugačne šotore zavezniških zmagovalcev. Sicer pa so bili to kar udobni, zračni prostori, postavljeni na visoko dvignjenih podih, z dvojno streho in z električno razsvetlavo.

Za šotori so postavljali lesene barake za tretji sektor. Te barake, vsaka za dvanajst mož, so bile namenjene italijanskim vojakom v Rusiji. Tudi ti so doživeli enako, če ne hujšo usodo kot njihovi kolegi v Afriki, pa so zato barake ostale doma. Njihova posebnost je bila, da so imele le vrata in sredi strehe visok oddušnik. Oken niso imele, ker naj jih njihovi prebivalci po oceni načrtovalcev zaradi visokega snega v Rusiji ne bi potrebovali. Sredi taborišča so zgradili celo cerkev, ki tako kot šotori in barake tudi ni nikoli služila svojemu namenu.

Hrana je bila slabša kot v Belgijski vojašnici v Ljubljani, bila pa je redna. Posebnega reda v taborišču ni bilo. Bila sta le dva zbora dnevno za preštevanje. Zbore so opravljali oficirji, med katerimi je bil za naš sektor zadolžen eden, ki je bil ponavadi "pod paro". Dobil pa je zaradi svoje pojave ime Suha južina, ker ga je bil sam skelet, in tudi ime Slehernik, ker je vedno kolovratil po taborišču.

Gruden je o taborišču med drugim napisal:

*Pod šotorom dolgim kot v dvorani
dvainsedemdeset nas živi,
in vse težke dni in vse noči
vsak domov si in v prostost želi:
z rodni tal od tujcem smo pregnani.*

*Kjer domujemo, prav tu je lani
kmet oral, sejal: mu vel v obraz
šum prsti je v vetru tisti čas;
letos nema zemlja je za nas,
dom je naš na lehi nezorani.*

Ponavadi se je Igo Gruden umaknil za kako rusko barako, tam pesnil in tako pripravljaj pesmi iz pregnanstva za novo zbirko. Te smo prepisali in jih skrivaj poslali iz taborišča. Po vojni sem prepis izročil Narodni univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

V taborišču je pesnik praznoval svojo petdesetletnico in tisti večer smo mu po policijski uri, ko smo morali biti vsi v šotorih, priredili majhno slovesnost. Vodil jo je in na njej imel nagovor slavist in profesor France Brenk, jaz pa sem recital nekaj Grudnovih pesmi oziroma kitic iz njih. Pri-

pravili smo mu tudi steklenico terana, ki mi ga je prinesla moja mama in ki smo ga prethotapili v taborišče zahvaljujoč podkupljivosti straže. Mama je namreč občasno prinašala v Visco pakete zame in za dr. Miha Kambiča, poznejšega ministra v prvi slovenski vladi.

Potem so nekega dne Grudna in še nekega taboriščnika poklicali in ju odpeljali v drugo taborišče, celo na Rab. Od tod je pesnik po zlomu fašizma odšel v partizane.

Zadnje srečanje in zdajšnje druženje - s pesnikovo poezijo

Zadnjič sva se z Grudnom srečala nekaj pred njegovo smrtjo. Bilo je to, seveda, v Ljubljani.

Sedaj se že dolgo spet družim samo z Grudnovi poezijo. A ne le s tistimi pesmimi, ki sem se jih navadil ter naučil na pamet in ki sem jih omenil na začetku tega spominjanja. Družim se tudi z drugimi, ki jih kritiki postavljajo "ob stran poznejši Prešernovi in Puškinovi erotični pesmi" (Miroslav Košuta: Igor Gruden "Zasnanost", Trst, 1983). Njegove "Primorske pesmi", na zunaj na oko skromna knjižica, so na moji polici v stanovanju ob Erjavčevi cesti v Ljubljani poleg Prešernove in Kosovelove poezije.

Jožko Žiberna, univ.dipl.pravnik -
Erjavčeva cesta 22, 1000 Ljubljana

*Ko nam brada osivi,
res nas brvec pomladi,
a vsakdanja ta prevara
nam mladosti ne pričara.*

V Ljubljani dne 6. marca 1948

J. Žiberna

V frizerskem salonu Svetozarja Kamnariča na Slovenski 16 v Ljubljani je dolga leta visela na steni Grudnova karikatura, ki ji je Svetozarjevemu že umrlemu očetu, ko je še skrbel za Grudnove lase in brado, pesnik pripisal 6. marca 1948 naslednji verz: Ko nam brada osivi, res nas brvec pomladi, a vsakdanja ta prevara nam mladosti ne pričara.

SE VAM NE ZDI,
DA POTROŠITE
PREVEČ DENARJA
ZA ONESNAŽEVANJE
OKOLJA?

Zrak, ki ga dihamo, je pogosto močno onesnažen. Tudi zato, ker v Sloveniji za ogrevanje še vse preveč uporabljamo okolju škodljiva trdna goriva. Toda vaša stara

peč lahko kmalu postane črna preteklost. Izkoristite ugodna posojila za okolju prijazno in udobno ogrevanje!

Ekološki razvojni sklad Republike Slovenije ponuja ugodna posojila vsem prebivalcem Slovenije, ki bi radi prešli na uporabo čistejših goriv ali obnovljivih virov energije. Da bi omejili onesnaževanje okolja in si hkrati zagotovili udobno ogrevanje, vam predlagamo uvodbo ogrevalnega sistema na daljinsko ogrevanje, plin, kurilno olje, toplotno črpalko, sončno energijo in delno obnovljive vire energije. Za namestitev naštetih vrst ogrevanja so vam na voljo ugodna posojila.

Odločite se za čisto okolje!

Posojila za okolju prijazno ogrevanje in vse informacije so na voljo v naslednjih bankah:

Nova kreditna banka Maribor,

Dolenjska banka,
Gorenjska banka,

Banka Koper,

Bančna skupina NLB:

- Banka Domžale,
- Banka Zasavje,
- Koroška banka,
- Pomurska banka,
- Splošna banka Velenje,

Dodatne informacije:

Ekološki razvojni sklad RS,

telefon:

01 / 241 48 20

<http://www.ekosklad.si>

zamenjajte vir energije!

KRAS

Sočno, sveže, v novi obleki!

Šest
različnih,
s tradicijo
dobrega
prepojenih
narezkov.

Prvi v Sloveniji smo embalažo oblikovali tako, da omogoča preprosto odpiranje. Tanko narezane rezine se med seboj ne lepijo, priprava okusnih narezkov je hitra in enostavna. In kar je najpomembnejše, narezani izdelki, embalirani v kontrolirani atmosferi, popolnoma ohranjajo kakovost.

Aerodrom Ljubljana

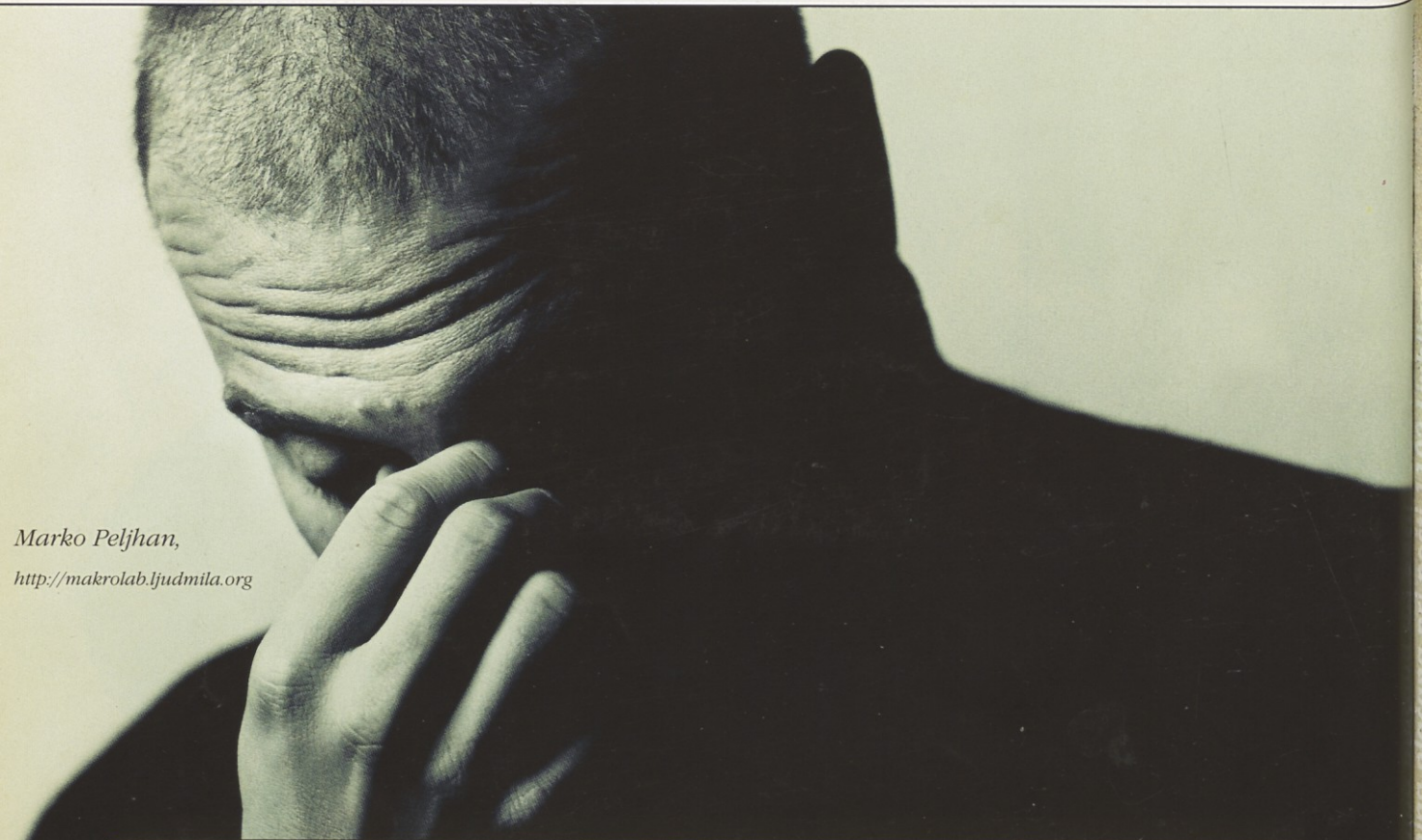

Na poti k soncu!

**Duty & Tax
Free Shop**

WAP. Kar ni v glavi, je v mobitelu. 18 18 18

Za dober start WAP telefon po izredno ugodni ceni.

Marko Peljhan,

<http://makrolab.ljudmila.org>

Od 15. septembra do 15. oktobra vsi naročniki Mobitel GSM in Mobiuporabniki brezplačno wapate v domačem omrežju.

Odpiramo vam povsem nov, **WAP svet** poln zanimivih in uporabnih informacij. Potrebujete pa seveda **WAP telefon**. Poleg uporabe že znanih GSM storitev vam namreč omogoča **wapanje** tj. dostop do prirejenih internetnih strani.

Sklenitev naročniškega razmerja Mobitel GSM je vstopnica za nakup mobilnega telefona WAP po posebni ceni.*

**Motorola V.2288
z FM radiem za
27.000 SIT***

**priporočena cena
~~79.900 SIT~~**

Podrobnejše informacije dobite pri svetovalcih v Mobitelovih centrih, po telefonu: 041/031 700 700 ali 080 70 70 in na spletnih straneh.

*Ponudba velja, če sklenete naročniško razmerje Mobitel GSM vsaj za 18 mesecev. Telefon je zaključen na omrežje Mobitel GSM. Naročniki Mobitel GSM lahko ob sklenitvi dodatnega naročniškega razmerja zamenjate svoj dosedanji mobilnik za Motorola V.2288. Vrednost telefona se bo zmanjšala za ocenjeno vrednost starega mobilca. Zamenjava je možna pri naših večjih posrednikih.

info

KJERKOLI ŽE STE

WAP.MOBITEL.SI